

Pottuvoita ja
banaanipuita

Toimittaneet Päivi Rantala ja Veera Kinnunen

Pottuvoita ja banaanipuita

MIKROHISTORIAA POHJOISESTA

LUP LAPLAND UNIVERSITY PRESS
LAPIN YLIOPISTOKUSTANNUS

Rovaniemi 2010

© kirjoittajat ja kustantaja

Toimittaneet	Päivi Rantala ja Veera Kinnunen
Taitto	Veli-Pekka Laitinen
Kansi	Veli-Pekka Laitinen
Myynti	Lapin yliopistokustannus www.ulapland.fi/lup Tiede- ja taidekirjakauppa Tila PL 8123 96101 Rovaniemi puh. +358 04 821 4242 fax +358 16 362 932
	julkaisu@ulapland.fi www.ulapland.fi/julkaisut
Painopaikka	Juvenes Print, Tampere 2010
ISBN	978-952-484-354-6 (nid) 978-952-484-794-0 (pdf)

Sisällys

1	Johdanto	6
	Päivi Rantala ja Veera Kinnunen	
2	Maakuntatiedolla tietäjiä ja taitajia Lappiin	11
	Mikrohistoriallinen kurkistus Sodankylän oppikoulun maakuntatiedon opetukseen	
	Irja-Kaisa Lakkala	
3	Rovaniemeläinen muistomerkkinäytelmä	29
	Veera Kinnunen	
4	Laadukasta Designia Torstai Oy:stä	59
	Rakennetun ympäristön julkisuuskuva ja sen viesti	
	Marjatta Hildén	
5	Suomi-neitoja ja upseerien ilolintuja	74
	Lotat, sota ja sukupuolimoraali	
	Kaisa-Maria Peltokorpi	
6	”Mökki laidassa maantien mun linnani on”	108
	Päivi Rantala	
7	Salissa saksalaisia kirjoja	123
	Saunavaaralaisen matkailutilan toimintaa 1960–1980-luvuilla	
	Hannu Paloniemi	
8	Kaipaukseni mummolat	149
	Annika Rapo	
9	Latuja lapsuuteen	164
	Eero Perunka	

1

Johdanto

Päivi Rantala ja Veera Kinnunen

Tulevia isoäitejä monessa polvessa. Sirkka-Liisa Koskelan yksityiskokoelma.

Mummon laittama pottuvoi eli perunamuusi paistettujen särki-
en kera; kyläkaupan portaiden lämpö paljaiden varpaiden alla;
saunanpata, johon turisti on asettunut kylpyyn. Käsillä ole-
vassa kirjassa historiaa lähestytään etenkin muistitiedon, henkilökohtais-
ten muistojen ja kokemusten sekä tunteiden näkökulmista. Kaikki muis-
tot eivät toki ole kirjoittajien omia, mutta kaikissa teoksen artikkeleissa
muistamisella on tärkeä rooli. Mikrohistoriallinen ote on teoksen läpi
kulkeva punainen lanka, johon jokainen kirjoittaja tuo mukaan oman-
laisensa säikeet.

Tämä kirja sai alkunsa Lapin yliopiston kulttuurihistorian oppi-
aineen mikrohistoriaseminaarista keväällä 2009. Artikkelit ovat synty-
neet mikrohistorian kurssitöinä. Mikrohistoriaseminaarien tuloksina on
aikaisemminkin syntynyt artikkelikokoelmia, tuoreimpana esimerkki-
nä Mervi Auttin ja Marja Tuomisen toimittama *Suuret herrat susia, pie-
net herrat pirusja. Kabdeksan näkökulmaa elettyyn elämään* (2005). Käsillä
olevan teoksen tavoitteena on esitellä erilaisia tapoja tehdä mikrohistori-
aa, ja myös jatkaa pohjoisen kulttuurihistorian tekemisen perinnettä.

Kirjoittajat ovat kulttuurihistorian opintojen eri vaiheissa olevia
opiskelijoita, joiden taustat ovat muun muassa kasvatustieteessä, sosio-
logiassa, kuvataiteissa ja muotoilussa. Suurin osa kirjoittajista on oman
pääaineensa jatko-opiskelijoita. Lähestymistapojen ja tutkimusaiheiden
erilaisuus on otettu rikkautena, eikä tekstien tyyleyjä ole yritetty liikaa
yhtenäistää. Pikemminkin seminaarissa kannustettiin koettelemaan it-
seenään kirjoittajana ja leikittelemään erilaisilla, perinteisistä tieteellisestä
kirjoittamisesta poikkeavillakin kirjoitustavoilla. Lopputuloksena syntyi
artikkelikokoelma, joka etenee perinteisestä kulttuurihistorian kirjoitta-
misesta kohti subjektiivista, omia muistoja ja tunteita hyödyntävää kir-
joittamista, joka poeettisuudessaan lähestyy jo kaunokirjallisuutta.

Antologian artikkelit asettuvat erilaisuudestaan huolimatta oman-
laiseensa dialogiin keskenään: Niiden yhdistävinä teemoina ovat ensin-
näkin paikan merkityksen pohtiminen, paikkaan tai alueeseen kiinnit-
tyminen ja oman elämän hahmottaminen konkreettisten tilojen kautta.

Miten identiteetti muuttuu tai säilyy, jos lapsuuden ja nuoruuden ympäristöihin saa ja voi kiinnittyä, jos niitä ei tarvitse menettää? Jäämisen ja kiinnittymisen ja niiden kautta oman paikan tuntemuksen teemoja käsittelevät etenkin Eero Perunka ja Irja-Kaisa Lakkala.

Annika Rapo ja Päivi Rantala taas tuovat esiin sen, että paikka tulee tiedostetuksi ja merkitykselliseksi vasta kun sen menettää. Ja toisaalta: ajallinen menetys on yhtä lailla menetys kuin kokemus siitä, että ei voi enää palata paikkaan fyysisesti. Paikka muuttuu ja nostalgisoituu, vaikka se olisi olemassakin. Menetyksen kipu saattaa olla yhtä suuri, vaikka tuttuun maisemaan voisikin palata; eihän se kuitenkaan ole sama kuin muistoissa. Toisena keskeisenä teemana kaikissa artikkeleissa nousevatkin esiin muistamisen ja muistin merkitys niin yksilölle kuin yhteisöllekin.

Kirjan nimellä *Pottuvoita ja banaanipuita* olemme halunneet korostaa pohjoisen monenkirjavuutta ja yllätyksellisyyttä. Vaikka pohjoisen todellisuuteen olennaisesti kuuluvatkin pottuvoi, rieska, porotokat ja nietokset, saattaa Kemijärveltä yllättäen löytyä banaanipuita ja viinirypäleterttuja tai Pelkosenniemeltä filosofiakerhoa pyörittävä kosmopoliitti maatalonemäntä. Antologia osallistuu siis omalta osaltaan 1990-luvun lopulla voimistuneeseen keskusteluun, jonka tarkoituksena on moniäänistää pohjoisuuden tulkintoja ja purkaa yksiulotteisia, eksotisoivia kuvia pohjoisesta. Pohjoisen alueen tavallinen, arkinen elämä on jäänyt valitettavan vähälle huomiolle tutkimuksen piirissä, ja etenkin julkisuudessa pohjoisen alueen tutkimus pelkistyy saamelaistutkimukseksi tai arktisen alueen tutkimukseksi. Tässäkin mielessä antologiamme sitoutuu Lapin yliopistossa tehtyyn kulttuurihistorialliseen keskusteluun ja tutkimusperinteeseen, joka pyrkii purkamaan stereotypioita. Teoksen artikkeleissa pohjoinen näyttäytyy keskuksena, jonka kautta maailmaa tarkastellaan, ei perifeerisenä reuna-alueena.

Alaotsikko *Mikrohistoriaa pohjoisesta* on tarkoituksellisen kaksitulkintainen: Yhtäältä kaikki kirjoittajat ovat konkreettisesti pohjoisesta. Useimmat ovat kotoisin Lapista ja kaikki työskentelevät tai opiskelevat

Lapin yliopistossa. Kirjoittajat siis tarkastelevat maailmaa pohjoisesta käsin. Toisaalta useimmat artikkelit liittyvät myös aiheiltaan pohjoiseen elämänpiiriin. Lapin yliopiston kulttuurihistorian professori Marja Tuominen esittää, että pohjoisella kulttuurihistorialla voidaan tarkoittaa ainakin kolmea asiaa. Ensinnäkin sitä, että pohjoisessa opetetaan ja tutkitaan kulttuurihistoriaa. Toiseksi sitä, että opetetaan ja tutkitaan nimenomaan pohjoisen kulttuurin historiaa. Kolmanneksi sitä, että tuodaan ylipäätään kulttuurihistoriaan siitä usein puuttuva pohjoinen näkökulma. Teoksemme on pohjoista kulttuurihistoriaa kaikilla kolmella tavalla.

Teoksen aloittaa Irja-Kaisa Lakkalan artikkeli, jossa tarkastellaan lappilaisen maakuntahengen näkymistä Sodankylän oppikoulun opeutuksessa ja pohditaan oliko maakuntatieto-oppiaineella vaikutusta sodankyläläiseen kotiseuturakkauteen. Aineistona hänellä on arkistoaineistoa sekä haastatteluja.

Lapin jälleenrakennuksen muistomerkin saaminen Rovaniemen keskustaan vei kaksikymmentä vuotta, minä aikana sekä suunnittelija että monumentin pystytyspaikka ehti vaihtua useampaan kertaan. Veera Kinnunen kuvaa Rovaniemeläistä kulttuuripolitiikkaa jäljittämällä muistomerkin vaiheita aineistonaan Rovaniemen kaupungin arkistomateriaali sekä taiteilija Kari Huhtamon haastattelut ja valokuva-arkisto.

Kemijärveläisen ulkoilu- ja vapaa-ajan vaatteiden valmistajan Torstai Oy:n uusi tehdasrakennus otettiin käyttöön 1980-luvulla. Se edusti uudenlaista, kokonaisvaltaista design management -ajattelua. Marjatta Hildén tarkastelee artikkelissaan design managementin näkymistä Torstai Oy:stä kertovissa lehtiartikkeleissa.

Lotille on sodanjälkeisessä kirjallisuudessa ja keskusteluissa tarjottu kahta vastakkaista roolia: yhtäältä heidät on esitetty seksuaalisesti aktiivisina ja toisaalta siveinä ja ”puhtaina” naisina.

Kaisa-Maria Peltokorpi käsittelee lottien omia kokemuksia sotaajasta ja seksuaalimoraalista ja suhteuttaa niitä kirjallisuuden lottakuvauxiin. Peltokorpi jäsentää haastatteluaineiston avulla kokemuksen ja

muistamisen sekä julkisen keskustelun suhdetta.

Päivi Rantala hahmottelee omaan mummolaansa ja nykyiseen sukumökkiinsä liittyviä muistoja ja kokemuksia kaunokirjalliseen tyyliin. Samalla hän pohtii yleisemmin muistamista ja kokemusta historian tutkimuksen välineenä. Oma kokemus ja muisti tuovat historian tutkimukseen tunteet ja aistimellisuuden.

Alimmaisen matkailutila Pelkosenniemen Saunavaaran kylässä oli yksi Lapin ensimmäisiä matkailutiloja. Hannu Paloniemen artikkelissa omat lapsuuden kokemukset matkailutilan arjesta yhdistyvät lappilaiseen matkailun historiaan ja tuovat esiin ”paikallisen” ja ”vieraan” suhteen.

Annika Rapo hahmottelee artikkelissaan menetyksen kokemustaan ja suhdettaan lapsuuden mummoloihin. Hän palaa kirjoituksessaan näihin tuttuihin paikkoihin muistojen avulla, ja palauttaa mieleensä lapsuuden hajut, maut ja värit, haluten kirjoittamalla säilyttää mummoloiden muistot elävinä.

Eero Perunka päättää antologian huimaan kaunokirjallisen hiihtoretkeen sukunsa ja kylänsä historiaan ja oman lapsuutensa laduille.

Toivomme, että kirjoitukset herättävät muistelemaan, kokemaan ja pohtimaan lukijan omaa suhdetta paikkaan.

Kiitoksemme Toivo Saloselle ja Rauli Kostamolalle menetelmätieteiden laitoksella sekä Lapin yliopistokustannuksen Tuula Tervashongalle. Veli-Pekka Laitisen ammattitaidon ansiosta kirjasta tuli kaunis myös ulkoisesti. Lapin yliopiston kulttuurihistorian professori Marja Tuomiselle haluamme osoittaa lämpimät kiitokset etenkin siitä, että Lapissa voidaan tehdä pohjoista kulttuurihistoriaa. Virkaanastujaisitelmässään Marja Tuominen totesi: ”Meidän mielemme on historian koti.” Tämä lause todentuu jälleen teoksessamme; meidän mielemme on historian koti, ja tuolla kodilla on paikkansa maailmassa.

Rovaniemellä huhtikuussa 2010

Päivi Rantala ja Veera Kinnunen

Maakuntatiedolla tietäjiä ja taitajia Lappiin

Mikrohistoriallinen kurkistus Sodankylän oppikoulun
maakuntatiedon opetukseen

Irja-Kaisa Lakkala

2

Sodankylän länsipuolen keskustaa Kitisen sillalle menevän tien varrelta 1930-luvulla.
Kameraseura SOVA:n arkisto.

Kouluhallitukselle

Oheellisena seuraa Sodankylän yhteiskoulun lukusuunnitelmaehdotus, johon on tehty Kouluhallituksen lähetekirjelmässä mainittu täydennys.

Esitämme täten Kouluhallitukselle vahvistettavaksi Sodankylän yhteiskoulun lukusuunnitelmaehdotuksen, joka pohjautuu vuonna 1941 annettuun asetukseen oppikoulujen lukusuunnittelmita. Asetuksenmukaisesta lukusuunnitelmasta pyydämme kuitenkin poiketa seuraavasti:

Pakollisten aineitten joukkoon tulisi erikoisena Lapin aineena maakuntatieto, jota varten on jo suunnitteilla esitys yhtenäiseksi oppikirjaksi. Aineen tarkoituksena on perehdyttää nouseva sivistynyt polvi yleensä huonosti tunnetun Lapin luonnonrikkauksiin, elämään ja talouteen sekä siten vastustaa sitä ennakkoluuloista käsitystä, että Lappi on kurja maankolkka, josta jokainen parempiosainen pyrkii etelään. Aineen propagandamaisena sivutarkoituksena on siis tulevan sivistyneistön kiinnittäminen oman maakunnan palvelukseen.

Sodankylässä lokakuun 26 pnä 1943

Yhteiskoulun johtokunnan puolesta

Puheenjohtaja Einari Lilja, sihteeri S. Mannermaa¹

Tämä kirje Kouluhallituksen arkistossa on ainoita jäljellä olevia dokumentteja Sodankylän yksityisen yhteiskoulun perustamiseen liittyvästä kirjeenvaihdosta. Kouluhallituksen Oppikouluosaston diaarimerkintöjen mukaan on kuitenkin jo 18.7.1943 Kouluhallitukselle saapunut kirje, jossa on anottu yhteiskoulun perustamista Sodankylään. Sitä kirjettä ei löydy Kansallisarkistosta Kouluhallitukseen saapuneista asiakirjoista eikä Sodankylän kunnanarkistosta yhteiskoulun lähetettyjen kirjeiden toisteista. Myöhemmästä kirjeenvaihdosta ja Kouluhallituksen päätöksistä olen kuitenkin saanut lukea kotikuntani saaneen luvan yksityisen yhteiskoulun perustamiseen keskellä jatkosodan melskeitä syyskesällä 1943.

Edellä siteerattu kirje on onneksi säilynyt Kouluhallituksen arkistossa. En ole nähnyt sitä lainatun Lapin kouluhistoriaa tai Sodankylän kasvatushistoriaa käsittelevissä tutkimuksissa enkä kuullut mainittavan nykypäivän opetussuunnitelmien laadintaseminaareissa. Sen sijaan Sodankylän keskikoulua käyneet sisarukseni, puolisoni ja hänen veljensä sekä muutamat opettajakollegani ovat hyvillä mielin, hymy suussa kertoneet opiskelemastaan maakuntatiedosta ja sen innostavasta opettajasta. Itse ensimmäistä lukuvuottani lukuun ottamatta peruskoulun kasvatina en tämän nimistä oppiainetta koskaan opiskellut.

Tämän kirjeen sisältö sekä sukulaisteni ja tuttavieni kertomukset kuitenkin innoittivat minut, syntyperältäni sodankyläläisen peruskoulun opettajan, kurkistamaan, mistä tässä poikkeavassa oppiaineessa oikein oli kysymys. Uskallan nimittää sitä poikkeavaksi, koska tarkistin kaikkien toisten Lapin läänin kuntien lukusuunnitelmat ja vuosikertomukset tuolta ajalta, eikä missään muussa kunnassa kyseistä oppiainetta ollut. Sitä ei myöskään mainita tuolloin voimassa olleen vuoden 1941 yhteislyseon keskikouluosaston valtakunnallisessa lukusuunnitelmassa.² Sodankylään Kouluhallitus tämän poikkeuksen hyväksyi.

Tarkastelen maakuntatietoa oppiaineena mikrohistoriallisesta näkökulmasta. Tutkin maakuntatiedon merkitystä yhteisölle ja yksilölle, oppikoululaiselle, joka opiskelee maakuntatietoa vuonna 1943 peruste-

tussa Sodankylän yksityisessä yhteiskoulussa. Kyseessä on tavallisten ihmisten elämää koskeva tarkastelu, jossa kohdetta katsotaan konkreetilla tasolla, selvittäen muun muassa maakuntatiedon opetussisältöjä. Kuten edellä kuvasin, kyseessä on poikkeavuus, jonka tutkiminen on mikrohistorialle tyypillistä. Mielenkiintoista on selvittää, mikä on ollut tuon poikkeavuuden syy. Tähän tarkasteluun mikrohistoria ja sen keinot soveltuvat erinomaisesti.³

Lähteinä käytän asiakirjoja Kouluhallituksen ja Sodankylän yksityisen yhteiskoulun arkistosta sekä kahden eri aikoina oppikoulunsa käyneen entisen oppilaan haastattelua. Mikrohistoriassa lähteiden määrää ei pidetä yhtä tärkeänä kuin niiden lähilukua ja tulkintaa. Lähteiden lähiluvussa tutkija lukee lähdeaineistoa entistä tarkemmin ja etsii yksityiskoh-
tia ja piilomerkityksiä, joista hän muodostaa erilaisia tulkintoja.⁴ Tässä työssäni olen lukenut asiakirjalähteitäni lähilukuna etsien esimerkiksi siitä, miksi maakuntatieto on ehdotettu uudeksi oppiaineeksi, mitkä ovat olleet oppisisällöt, mihin on paikallisesti tähdätty.

Haastateltavistani aikaisemmin oppikoulua käynyt on Sodankylän Sattasesta kotoisin oleva opetusneuvos Matti Yli-Tepsa. Hän on entinen ala-asteen opettajani, myöhemmin Sodankylän kunnan koulutoimenjohtaja ja vielä myöhemmin esimieheni, rehtorini, aloittaessani itse opettajan uraa Sodankylän kunnassa. Nykyään hän on aktiivinen eläkeläinen⁵, ystäväni. Toinen haastateltavani on Sodankylän Vaalajärvellä syntynyt aviopuolisoni, Sodankylän Vesi Oy:n vesilaitospäällikkö Alpo Lakkala.

Miksi maakuntatietoa?

Miksi Sodankylän oppikoulun lukusuunnitelmaan haluttiin jo sen ensimmäisenä toimintavuonna tehdä poikkeus ja alkaa opiskella maakuntatietoa? Tämä kysymys liittyynee laajempaan kysymykseen: Miksi Sodankylään haluttiin perustaa yksityinen yhteiskoulu, vaikka kunta ei

sota-aikana ollut pystynyt täysin toteuttamaan oppivelvollisuuslakiaan? Alussa kerroin, että koulun perustamislupaa anonut kirje on Kouluhallituksen arkistosta poistettu ja sen jäljennös Sodankylän kunnan arkistosta kadonnut. Tallella on kuitenkin muita asiakirjoja, joista voi päätellä jotakin sodankyläläisten paikallisista pyrkimyksistä ja ideologisista näkemyksistä tuona kesänä.

Koska koulua alettiin perustaa yksityisin varoin, perustamistoimikunnan piti tiedottaa perustamishankkeesta koko laajan pitäjän väestölle. Sivukylille toimikunta lähetti kirjeet kannatusmaksun keräämiseksi henkilöille, joiden he uskoivat suhtautuvan myöntämielisesti koulun perustamiseen. Kirjeissä todettiin, kuinka omaa oppikoulua on jo kauan ajateltu ja nyt viimein ryhdytty tuumasta toimeen. Perusteluina toimikunta esitti sen, että keskikoulutiedot vaaditaan nykyisin, valmistukseen ihminen sitten mihin ammattiin tahansa. Kulkumatkoiltaan lähin oppikoulu sijaitisi tuolloin Rovaniemellä, ja toimikunnan mielestä koulun käyminen siellä oli noina aikoina niin vaikea ja kallis, että vähempivaraisten lapset opinhalustaan huolimatta jäisivät siitä osattomiksi. Ennen Rovaniemen oppikoulun perustamista olivat Sodankylän opinhaluiset joutuneet matkustamaan jatko-opetusta saamaan jopa Ouluun saakka. Esimerkiksi sodankyläläinen metsänhoitaja G.W. Forsström kirjoittaa muistelmissaan lastensa oppikoulunkäynnistä seuraavasti: ”1907 --- Toukokuun lopussa matkusti eukkoni Ouluun vanhimman tyttäremme Marin kanssa, joka pyrki suomalaisen yhteiskoulun toiselle luokalle ja pääsi kouluun. Kevättulva oli juuri laskenut ja he matkasivat omalla hevosellamme Samuli Poikela kuskina Kemiin ja sieltä rautateitse Ouluun. Mari oli talven aikana lukenut ensimmäisen luokan nimismies Gummeruksen sisaren opastuksella Sodankylässä. Nyt alkoivat Marin vaivalloiset koulumatkat Ouluun.”⁶ Toimikunta halusi tarjota oman pitäjän sivukylistäkin tuleville lapsille mahdollisuuden koulunkäyntiin omalla kirkonkylällä.⁷

Sodankylän kunnanarkistosta löytyy toiste johtokunnan kouluhallitukselle lähettämästä kirjeestä, jossa johtokunta vielä perustelee yhteis-

koulun perustamisen tärkeyttä. Johtokunta korostaa kirjeessään sitä, miten mahdotonta olisi lähettää kulkuyhteyksiltään lähimpänä sijaitsevaan Rovaniemen kouluun niin suuri joukko lapsia kuin yhteiskouluun Sodankylässä on jo ilmoittautunut. Johtokunnan mielestä edes osalle Lapin suurperheitten lapsista olisi tarjottava se kehittymisen mahdollisuus, minkä viisiluokkainen oppikoulu voi antaa. Johtokunta kirjoittaa, että Sodankylän Yhteiskoulun tarkoituksena tulisi olemaan vakavassa, isänmaallisessa ja kotimaakuntaan kiintymystä kasvattavassa hengessä antaa keskikoulukurssia vastaava tietomäärä oppilaille, joiden enemmistö koulun käytyään valmistautuisi työntekijöiksi erilaisille ammattialoille.⁸

Näistä kirjeistä ilmenee selvästi, miten toimikunnan ja myöhemmin johtokunnan jäsenten kiintymys omaan pitäjään, maakuntaan ja myös isänmaahan on ollut voimakas. Kyseinen kesähän oli, kuten aiemmin on mainittu, yksi jatkosodan kesistä, jolloin lukuisia sodankyläläisiäkin miehiä oli itärintamalla. Ensimmäisessä koulunperustamiskokouksessa puhetta johtanut Sodankylän kirkkoherra Yrjö Aittokallio⁹ joutui jopa siviilihenkilönä kokemaan sodan kauhut. Hän nimittäin oli 4.7.1943 siinä linja-autossa, joka Sodankylän kunnanrajan pohjoispuolella joutui partisaanihyökkäyksen uhriksi. Osa matkustajista, muiden muassa Oulun hiippakunnan vasta valittu piispa Yrjö Wallinmaa menehtyi hyökkäyksessä, mutta haavoittunut kirkkoherra selvisi iskusta.¹⁰ Ehkä sotautuisten vastapainoksi haluttiin luoda lapsiin ja nuoriin tulevaisuudenuskoa ja uskoa myös siihen, että omasta kotipitäjästä tai laajemmin Lapista löytyy hyvä ja turvallinen paikka elää senkin jälkeen, kun oppikoulu on käyty. Samaa tulevaisuudenuskoa ja koulutushalukkuutta on ilmennyt vastaavaan aikaan muuallakin Suomessa, sillä oppikoulujen perustaminen lisääntyi merkittävästi nimenomaan vuonna 1943.¹¹

Suomen oppikoululaitoksen historiateoksen *Oppikoulu 1880–1980* kirjoittanut Kyösti Kiuasmaa kuvaa tuota aikaa sanoen talvisodan olleen vaikea kansallinen koettelemus, josta selviytyminen oli edellyttänyt ainutlaatuisen yksimielisyyden syntymistä. Sodan antama kokemus loi

pohjaa ja antoi uusia vaatimuksia myös kulttuuri- ja kouluelämän pohdintoihin. Haluttiin luoda uudenlaiset kasvatusavoitteet, ”suomalainen kasvatusoppi”, joka Kiuasmaan mukaan rakentui voimakkaan ja korostetun kansallistunteen ja kansallisen, omaleimaisen suomalaisuuden varaan. Niihin sisältyivät kansalliskirjallisuuden ohella kansanperinne ja isänmaan historia. Talvisodan hengen mukaisesti suomalainen ihannehminen kuvattiin rehelliseksi, urhoolliseksi, käytökseltään vakaaksi, siukkaaksi ja siveellisesti ryhdikkääksi.¹²

Sodankylän yhteiskoulun perustajien katsannoista välittyy tämä Kiuasmaan kuvaama ajalle tyypillinen ajattelutapa. Myös maakuntatiedon esittäminen uudeksi koulun oppiaineeksi on osa suomalaisen kansallistunteen vahvistamista. Samalla, kun yhteiskoulun ensimmäinen johtokunta esitti kouluhallitukselle maakuntatiedon lisäämistä oppiaineeksi, ehdotti se myös muutamaa muuta muutosta, joissa myös korostui lappilaisuus. Muutoksia täytyi esittää siitakin syystä, että näin saatiin maakuntatiedolle tarvittava tuntimäärä toisten aineitten tunneista. Maakuntatietoa katsottiin parhaiten voitavan opettaa oppikoulun kolmannesta luokasta lähtien, joten yläluokilta täytyi tunteja joko siirtää alemmille luokille tai poistaa kokonaan. Lisäksi johtokunta esitti ensimmäisen vieraan kielen tuntien lisäystä joillekin luokille. Johtokunnan mielestä yhden vieraan kielen osaaminen oli kaukaisen Lapin sivistyneistölle tavallista tärkeämpi. Liikuntatunneista johtokunta puolestaan toivoi vähennystä, koska Lapin lasten koulumatkojen pituuden vuoksi he pitkän talven aikana joutuvat hiihtämään paljon ja muulloin kävelemään tai pyöräilemään. Samoin vapaaehtoisissa oppiaineissa johtokunta toteasi maakunnan tarpeiden sanelevan aineet, joita olivat pojille tarkoitettu maa- ja metsätalous sekä tytöille vastaavasti kotitalous. Niiden vaihtoehtoina olivat konekirjoitus ja kirjanpito. Johtokunnan mielestä siinä vaiheessa, kun vapaaehtoisia aineita valittaisiin, oppilaiden olisi helppo valita näiden kahden aineen väliltä.¹³

Maakuntatiedon sisältöjä

Ensimmäisenä toimintavuonna Sodankylän yhteiskoulussa ei vielä maakuntatietoa opetettu, koska sen oli katsottu sopivan parhaiten kolmannelle ja neljännelle luokalle siten, että kunakin vuonna sitä opetettaisiin yhden vuosiviikkotunnin verran molemmille sukupuolille. Lukuvuonna 1943–1944 oppikoulussa oli vain kaksi ensimmäistä luokkaa. Toisen toimintavuotensa aikana koulu joutui evakkoon Kannukseen. Siitä lukuvuodesta ei ole säilynyt asiakirjoja, joista maakuntatiedon opetusta voisi tarkastella. Evakosta paluun jälkeen koulun johtajaksi tuli filosofian kandidaatti Eero Maunu, jonka pääopetusaine oli historia. Hän kuitenkin otti heti opetettavakseen myös maakuntatiedon, jota hän saikin opettaa Sodankylässä useita kymmeniä vuosia. Hänen ensimmäisen Sodankylän lukuvuotensa 1945–1946 vuosikertomuksen mukaan maakuntatiedon oppisisällöt olivat seuraavat: kolmannella luokalla on tutustuttu aluksi kotipitäjän maantieteeseen, sen jälkeen kotimaakunnan alueelliseen jakoon, pinnanmuodostukseen, vesistöihin, kasvillisuuteen, eläimistöön, liikenneyhteyksiin, väestöön ja talouselämään. On luettu kotiseutukuvia ja käytetty opiskelussa apuna oppilaiden itsensä piirtämiä karttoja. Neljäs vuosiluokka on käytetty pääasiallisesti kotimaakunnan historiallisten vaiheiden selvittelyyn. On tutustuttu Perä-Pohjolan ja Lapin kansantietouteen, luettu kotiseutukuvia ja muistelmia kotiseudun menneisyydestä. On tutustuttu Sodankylän vanhaan kirkkoon (puukirkko vuodelta 1689) ja hautausmaahan.¹⁴

Lukuvuonna 1946–1947 kolmannen luokan oppisisällöt ovat muuten olleet edellisvuoden mukaiset, mutta kotipitäjän maantieteessä on huomioitu myös sen erikoisuudet, suuret etäisyydet, harva asutus sekä erikoiset elinehdot. Neljättä luokkaa on opetettu edellisvuotiseen tapaan. Viidennellä luokalla on opiskeltu kunnallista ja kirkollista kehitystä Sodankylässä 1800-luvulla sekä Lapin uudempaa taloudellista ja sivistyksellistä kehitystä kiinnittäen huomiota tulevaisuuden mahdollisuuksiin. Vanhaa perimätietoa sekä uskomuksia on myös selvitetty sekä huomioitu

Lappi kirjallisuudessa ja taiteessa. On tutustuttu muutamisiin Lapin ja Perä-Pohjolan kuvaajiin ja heidän teoksiinsa. Vuosikertomuksia löytyy lukuvuoteen 1949–1950 saakka, ja oppisisällöt ovat olleet yhtenevät lukuvuoden 1946–1947 kanssa.¹⁵

Koulun päiväkirjoista selviää Eero Maunun merkinnöistä vielä yksityiskohtaisemmin, mitä tunneilla on käsitelty. Opettaja näyttää olleen johdonmukainen opetuksessaan, niin että joka vuosi on samoilla luokkasteilla käsitelty suurin piirtein samat asiat. Esimerkiksi riittänevät yhden lukuvuoden päiväkirjamerkinnot. Lukuvuonna 1948–1949 kolmannelle luokalla opettaja Maunu opetti seuraavia asioita: Lapin erikoisuuksia, Lapin läänin laajuus, Lapin läänin eri osat (kaksi tuntia), Matkoja Lapissa, Matkoja Lapissa ja Lapin vesistöt (samalla tunnilla), Pohjois-Suomen jokia, Lapin vesistöt, Vaarat ja tunturit (näihin käytettiin kolme tuntia), Lapin tuntureita, Lapin suot, Lapin maisemia, Lapin eläimiä (kaksi tuntia), Lapin lintumaailma, Lapin lintuja, Lapin ilmasto (kaksi tuntia), Lappalaisista, Lapin kielestä (kaksi tuntia), Lapin kieli, Poronhoidosta, Lapin läänin elinkeinot ja Kertausta. Neljännellä luokalla oli maakuntatiedon tunneilla käsitelty seuraavia asioita: Tietokilpailu, Jääkausi (kaksi tuntia), Lapin kivikausi ja pronssikausi, Lapinkäviöitä, Norjalaiset ja kainulaiset, Pirkkalaiset, Perä-Pohjolan asukkaat, Perä-Pohjolan asutus keskiajalla, Lapin voudit, Sota- ja vainoaikoja, Kaarle IX:n Jäämeren suunnitelmat, Lappi 1600-luvun alussa (kaksi tuntia), Lähetystyö lappalaisten keskuudessa, Esaias Fellman ja muita Lapin pappeja, Gabriel Tuderus ja Olaus Sirma, Sodankylä 1700-luvulla, Lapin suomalainen asutus, Lapin asutushistoria, Sodankylän vanhaa asutusta, Asutustarinoita, Sodankylän erikoisuuksia, Lapin kirkkoja ja pappeja, Metsä- ja kalamiehiä, Kala- ja metsämiehiä, Lohi ja lohikalastus, Sodankylän entisiä virkamiehiä, Vanha kirkko ja Kertausta.¹⁶

Viides luokka aloitti koulutyönsä Järjestelytehtävillä ja Tietokilpailulla, joiden jälkeen seurasivat Puutavaraliikkeen alku, Tukkiiliikkeitten aika, Maatalouden kehitys 1800-luvulla, Kunnalliselämä, Kunnallishallinto, Kunnallisvaalit, Kunnalliselämä, Kansakoulut, Kunnallinen huol-

tolaitos, Liikenteen kehitys, Entisajan Ruijanretkiä ja muita matkoja, Lappi kirjallisuudessa (kaksi tuntia), Lappi kaunokirjallisuudessa, Samuli Paulaharju, Paulaharju Lapin kuvaajana, Perä-Pohjolan ja Lapin kuvaajia, Laestadiolaisuus (kolme tuntia), Uskonnollinen elämä 1800-luvulla sekä Lapin tulevaisuus.¹⁷

Opettaja näyttää halunneen aloittaa opetuksensa siten, että hän ensin antaa oppilailleen käsityksen siitä, millaisessa maantieteellisessä ympäristössä asutaan, mitkä ovat Lapissa asumisen reunaehdot ja toisaalta mahdollisuudet. Samalla hän on kuvannut Lapin ekosysteemiä. Näkökulmana näyttää olleen koko maakunta Perämeren pohjukasta itärajan kautta Suomineidon huipulle saakka. Samassa yhteydessä on luotu katsaus Lapin alkuperäisväestöön ja sen kieleen. Lapin elinkeinot on selvitetty ja niistä erikseen otettu vielä pelkästään pohjoiselle Suomelle ominainen ja omaperäinen poronhoito. Oppikoulun kolmasluokkalaiset eli noin kolmetoistavuotiaat ovat saaneet Maunun opetuksen pohjalta käsityksen siitä, millaisessa ympäristössä he asuvat, millainen oma maakunta Lappi on.

Neljännän luokan opetuksessa pääpaino on ollut Lapin historiasa. Liikkeelle on lähdetty esihistoriasta ja edetty 1700-luvulle. Opettajan päiväkirjamerkintöjen mukaan näyttää siltä, että oppilaille on haluttu antaa kuva, että Lappi ei ole ollut mikään unohdettu pohjanperä, vaan täälläkin on ollut asutusta pian jään vetäytymisen jälkeen. Maunun opetuksesta näkyy myös se kiinnostus, jota Lappia kohtaan on osoitettu niin etelästä kuin lännestä ja idästäkin. Näyttää kuin kaikki olisivat halunneet saada jalansijansa ja jopa omistusoikeutensa Lappiin ainakin verotuksen muodossa. Maallisen kiinnostuksen rinnalla myös kirkko on osoittanut haluavansa olla kosketuksissa Lapin väestön kanssa ja lähettänyt tänne palavasieluisia pappeja ”pakanoita” kastamaan¹⁸. Neljäsluokkalaisille opettaja Maunu on alkanut opettaa myös täsmennetysti Sodankylän asioita, asutusta, erikoisuuksia ja sodankyläläisiä henkilöitä.

Viidennellä luokalla on historiallisessa perspektiivissä tultu lähemmäksi nykyaikaa, käsitelty pitäjähallinnon muuttumista kunnallishallin-

noksi sekä tarkasteltu lähemmin elinkeinoelämän kehitystä. Keskeisinä aiheina näyttävät olleen myös koulu- ja kulttuurielämään liittyvät seikat, joilla on nähtävästi haluttu osoittaa oppilaille kulttuurin kukkivan Lapisakin. Kaikkien edellä kuvattujen oppisisältöjen perusteella väitän, että Maunun katsaus Lapin tulevaisuuteen on ollut luonteeltaan positiivista, omaan maakuntaan elämänuskoa antavaa.

Noihin aikoihin ja vielä vuosikymmeniä jälkeenkäinkin niin kansakuin oppikoulujen työskentelyä tarkastettiin melko säännöllisesti. Yhteiskouluihin lähetettiin Helsingistä Kouluhallituksen tarkastaja seuraamaan opetussuunnitelman noudattamista, opettajan opetustaitoa sekä oppilaiden osaamista. Koulujen tarkastukset olivat muodollisia, virallisia tilaisuuksia, jotka tiedettiin etukäteen ja johon monet opettajat valmistautuivat huolella myös oppilaitaan valmentaan. Etenkin nuori ja kokematon opettaja saattoi koulutoimentarkastajan läsnä ollessa jännittää niin, ettei kyennyt toimimaan, kuten normaalisti luokassaan toimi.

Sekä syksyllä 1946 että 1948 Kouluhallituksesta koulutoimentarkastaja Niilo Kallio suoritti tarkistuskäynnin Sodankylän yhteiskoulussa. Tarkastuskertomuksessaan Kallio toteaa, että koulun johtajana toimii filosofian kandidaatti Eero Maunu, joka opettaa suomea, historiaa ja maakuntatietoa. Maunu on tuolloin toista lukuvuotta koulun palveluksessa. Kallion mukaan vuonna 1946 Eero Maunun opetus on ollut rauhallista ja asiallista, mutta vaikuttanut arantalaiselta sekä yksitoikkoiselta. Oppilaat Maunu kuitenkin on näyttänyt saavan mukaan. Kahta vuotta myöhemmin Kallio kertoo Maunun maakuntatiedon opetuksen olevan asiantuntevaa, mutta arkaa ja sangen vähän inspiroivaa.¹⁹ Kuulemie-ni kertomusten ja haastattelujen perusteella tätä käsitystä Eero Maunun opetustavasta on vaikea ymmärtää. Ehkä juuri nuoren opettajan jännittäminen koulutoimentarkastajan edessä sai hänet arkailemaan Kallion kuvaamalla tavalla.

Kokemuksia maakuntatiedon opiskelusta

Kahden Eero Maunun entisen oppilaan haastattelusta selviää, miten he ovat kokeneet maakuntatiedon opetuksen sisällön ja merkityksen. Opetusneuvos Matti Yli-Tepsa kävi oppikoulua Sodankylässä 1940-luvun lopusta 1950-luvun alkuun. Vesilaitospäällikkö Alpo Lakkalan keski-kouluaika sijoittuu kahdenkymmenen vuoden päähän Yli-Tepsan kouluvuosista. Oli hämmästyttävää huomata, miten yhteneviä haastateltavieni vastaukset olivat. Esimerkiksi molempien mielestä juuri opettaja teki oppiaineesta mielenkiintoisen ja innostavan. Kumpikaan ei muista maakuntatiedossa olleen oppikirjaa, vaan tarvittaessa siitä tehtiin vihkomuistiinpanoja.

Oppisisällöiksi haastateltavat muistavat oman kotiseudun asioita, mutta myös yleisemmin koko Lappia koskevia aiheita, jotka perustuivat opettajan tietoihin. Alpo Lakkalan mukaan opettaja kertoi ja aktivoi oppilaitakin kertomaan omasta kotiseudustaan. Opetus oli historiapainotteista, mutta myös maantiede oli tärkeässä asemassa. Matti Yli-Tepsan mukaan opettaja korosti oppilailleen sitä, miten tärkeitä ihmiselle ovat juuret omassa kotiseudussa: vahvat juuret heijastuvat muuhunkin elämiseen. Hänen mieleensä ei ole jäänyt, että opettaja olisi perustellut kyseistä oppiainetta oppilailleen, mutta Alpo Lakkala sanoi opettajan perustelleen ainetta sillä, että näin oppilaat pääsevät syvällisemmin tietämään omasta ympäristöstään. Lakkalan mukaan opettaja Maunu yllättyi oppilaitten paikallistuntemuksesta ja erityisesti kotiseudun murteen ja terminologian hallinnasta.²⁰

Alpo Lakkala kertoo, että hänen kouluvuosiensa kirkonkylällä leimasi syrjäkyläläisyys. Hän tuli velipoikinensa kirkonkylälle oppikouluun maatalousperheestä, vajaan kahdenkymmenen kilometrin päässä sijaitsevasta sivukylästä. Hän koki, että jotkut – onneksi vain harvat – oppikoulun opettajat arvostivat enemmän kirkonkyläläisiä virkamiesperheiden lapsia kuin tuntemattomien syrjäkyläläisten tyttöjä ja poikia²¹. Maakuntatiedon tunneilla Lakkala ja hänen samassa luokassa opiskellut velipoi-

kansa, kuten myös toiset sivukyläläiset olivat kuitenkin erityisen pidettyjä oppilaita. Opettaja Maunu iloitsi siitä, että luokassa oli oppilaita, jotka olivat kiinnostuneita omasta kotiseudustaan ja tiesivät siitä jopa enemmän kuin opettaja itse. Alpo Lakkala kertoo veljensä kanssa opettaneensa Maunulle ainakin yhden murren, jota tämä ei ennen ollut kuullut. Keskustelun aiheena oli ollut maaseudun puhdetyöt, jolloin Lakkalan pojat olivat kertoneet, että jos heidän äitinsä ei kudo sukkia tai vanttuita, hän saattaa istua väävispuitten edessä. Opettaja Maunu ei ollut tiennyt, mitä väävispuilla tehdään. Pojat olivat suomentaneet hänelle sanan väävispuut, joka siis tarkoittaa kangaspuuta. Niillä monissa pirteissä ennen mattoja kudottiin. Eero Maunu oli nauranut hiljaisella tavallaan leukaansa sivellen ja todennut, että väävispuut taitaa olla Vaalajärven iki-omaa murretta. Alpo Lakkala toteaa, että maakuntatiedon tunneilla hän sai velipoikansa kanssa kokea arvostusta, joka kantoi läpi kouluajan. Lakkala toteaa, että on opettaja Maunun rohkaisevan asenteen ja koko maakuntatieto-oppiaineen ansiota, että hänestä kasvoi itseensä luottava ja kotiseutuaan syvästi kunnioittava lappilainen mies.²²

Kun yhdessä pohdimme maakuntatiedon opetuksen merkitystä siihen, että haastateltavani asuvat edelleen Sodankylässä, Matti Yli-Tepsa tuumasi, että hän ei koskaan ole kuvitellutkaan muuta kuin kotipaikkakunnalle jäämistä. Edes tarjottu virka Kouluhallituksessa ei houkuttellut häntä jättämään kotiseutuaan. Hän myöntää maakuntatiedon opetuksen vahvistaneen hänen omaa lappilaista ja sodankyläläistä identiteettiään ja on varmasti osaltaan vaikuttanut siihen, että hän tälläkin hetkellä asuu kotikylällään Sodankylän Sattasessa, vanhempiensa kotitalossa. Alpo Lakkala kertoo pitäneensä itsestään selvänä, että käytyään hankkimassa ammatin muualla, hän palaa kotikuntaan töihin. Tarkemmin asiaa mietittyään hän arveli maakuntatiedon opetuksen ainakin hänessä ja muutamassa hänen keskikouluikäisessä luokkatoverissaan uponneen niin vastaanottavaiseen maaperään, että ehkä sen ansiosta he ovat jääneet kotikuntaan tai ainakin Lapin lääniin asumaan.²³

Miten maakuntatietoutta nykyään opitaan?

Ensimmäisessä työpaikassani opettajana Kitisenrannan koulussa Sodankylän kirkonkylällä, laadimme 1990-luvulla uusia opetussuunnitelmia ensimmäisten Suomen koulujen joukossa. Lähtökohtanamme oli Sodankylän paikallishistorian ja kotiseutuopin integroiminen lähes kaikkiin oppiaineisiin. Suunnittelimme opetussuunnitelmamme mukaisia leirikouluja, joiden tarkoituksena oli tehdä kotikunta tutuksi. Kaikkein pienimmät oppilaat tutustuivat kirkonkylän alueeseen, mutta jo kolmannesta luokasta eteenpäin leirikoulut ulottuivat kauemmaksi kirkonkylältä kohti laajan kotikuntamme eri alueita. Koulumme toiminta-ajatus oli ”Juuret Sodankylässä – katse maailmalle”.

Tänä päivänä opetussuunnitelman perusteissa sekä peruskoulussa että lukiossa määritellään hyvin tarkkaan pakolliset oppiaineet. Kummallakin kouluasteella voi kuitenkin tarjota valinnaisaineita, joihin aivan hyvin voisi kytkeä maakuntatietoutta opettavan oppiaineen. Maakuntatietoutta ja kotiseutuoppia voi opiskella myös vierailu- ja kielillä ja tehdä kansainvälisiä projektitöitä, joissa oman kotiseudun tuntemus tulee hyödynnettyksi. Monet ovat ne kotiseutuesittelyt, joita koulussamme tehdään englanniksi, ruotsiksi, ranskaksi, venäjäksi tai saksaksi ja levitetään partnerikoulujemme tietoisuuteen sähköisessä muodossa, paperitöinä tai ulkomaisten vierailujen ja vastavierailujen kautta.

Kotikuntani oppikoulun perustajat olivat mielestäni viisaita ja kaukonäköisiä halutessaan oppiaineeksi maakuntatiedon. Kun sitä ovat lukuisat oppilaat yhteiskoulu- ja keskikouluajanansa opiskelleet, ei se ole voinut olla jättämättä positiivisia muistijälkiä ihmisten mieliin. Tarkoituksena ei varmaankaan ole ollut silloin eikä ole nytkään muodostaa epäuskottavaa, idealistista kuvaa Lapista ja asumisesta täällä. Maakuntatiedon opetuksen avulla on voitu osoittaa vaihtoehtoja: Lapissakin voi elää, vaikka olisi kansakoulun jälkeen hankkinut oppikoulusivistystä ja vielä pidemmälle menevää koulutusta. Koko Suomen historian, biologian, maantiedon ja yhteiskuntaopin opetuksesta ovat pitäneet huolen valta-

kunnalliset lukusuunnitelmat. Sodankyläläisellä maakuntatiedon ope-
tuksella on näytetty, että myös Lapilla on pitkä historia sekä voimakas
kulttuuri, ja elinkeinoelämässä riittää tekijöille työtä. Vaikka itse olen
käynyt peruskoulun, ovat ne sukulaisteni ja tuttavieni muistelukset, jois-
ta alussa kerroin, auttaneet myös minua paremmin hahmottamaan ko-
tiseutuani, omaa maakuntaani Lappia. Tänne myös itse olen tahtonut
palata opiskeluvuosiini jälkeen – ja näköjään myös minun juureni ovat
syvälle tänne juurtuneet: minäkin asun perheineni vanhempieni raken-
tamassa kodissa.

Viitteet

- 1 KA Kouluhallitus II, Ec 7 Y.K.D.No 2/411 1943. Sitä en läpikäymieni asiakirjojen perusteella pysty sanomaan, mistä johtokunnan jäsenet ovat saaneet moisen kuvan enakkoluuloisesta käsityksestä Lapista kurjana maankolkkana. Pikemminkin näyttää siltä, että noina aikoina omaa kotiseutua pidettiin hyvinkin puolustamisen arvoisena. Merkilliepentavaa on myös se into, millä evakkoajan jälkeen monin paikoin poltettuun Lappiin palattiin ja aikaansaatiin jälleenrakennuksen ihme.
- 2 Kiuasmaa 1982, 637.
- 3 Ks. esim. Muir 1991; Heikkinen 1993; Ollila 1995; Ginzburg 1996; Davis 1996; Peltonen 1996, 1999; Levi 2001; Elomaa 2001; Nieminen 2003; Sännti 2004; Tuominen 2005.
- 4 Nieminen 2003, 20.
- 5 Viimeisin todiste tunnustetusta aktiivisuudesta lieenee vuoden 2009 alussa Lapin taide-
toimikunnan Matti Yli-Tepsalle myöntämä Pro Arte Lapponiae-mitali. [Http://plus.kaleva.fi/plus/index.cfm?j=772764](http://plus.kaleva.fi/plus/index.cfm?j=772764)
[www-dokumentti]. Luettu 14.1.2009.
- 6 Samalla tavoin Forsström vaimoineen koulutti Oulussa muutkin lapsensa, kuten oheisesta lainauksesta näkyy: *1908--- Toukokuun lopussa matkusti eukkoni Ouluun vanhimman poikamme Villen kanssa, joka nyt vuorostaan pyrki suomalaisen yhteiskoulun ensimmäiselle luokalle ja pääsi. He matkustivat Kemiin omalla bevosella Jubo Jokimäki kuskina ja sieltä rautateitse Ouluun. Mari tuli heidän kanssaan kotiin kesälomalle. --- 1909--- Meille tuli ikävä kun Mari ja Ville lähtivät taas Ouluun kevätlukukaudeksi. Renkimme Jubo Jokimäki vei heidät hevosellamme Koivun asemalle, josta hän oli noutanut heidät ennen joulua. --- 1911 --- Toukokuun viimeisinä päivinä Herman Poikela lähti hevosellamme Rovaniemelle ja toiseksi vanhin poikamme Einar seurasi mukana. He jättivät bevosen Rovaniemelle ja matkustivat junalla Ouluun --- Nyt oli Einarin vuoro pyrkiä suomalaisen yhteiskoulun ensimmäiselle luokalle ja hänet hyväksyttiin. --- 1914 --- Alkukesästä tuli vanhimmasta tyttärestämme Marista ylioppilas. --- 1916--- vanhin poikamme Ville --- oli syksyllä matkustanut Ouluun ja Helsinkiin suorit-*

- tamaan ylioppilastutkintoa. Suureksi ilokseni hän tuli ylioppilaana kotiin Mikkelinpäiväksi ---Syksyllä v.1917 alkoivat koulut vasta keskellä syyskuuta --- ja Einar matkusti Ouluun. --- 1918 --- Toukokuun lopussa matkusti Mari Ouluun nuorimman tyttäremme Wilman kanssa, joka pyrki suomalaisen yhteiskoulun IV luokalle ja pääsi. --- 1919 --- Vapausota oli jättänyt keskimmäisen poikamme Einarin sotaisiin aatoksiin. Heti kun hänet oli hyväksytty ylioppilas-kirjoituksissa ja hän oli suorittanut loppuentit koulussa, hän monien tovereidensa kanssa liittyi insinööri Sulo Kallion vapaaehtoisten joukkoon ja lähti Aunukseen taistelemaan ”Suur-isänmaan” puolesta. Forsström 1985, 89, 96–97, 99, 101, 106, 127, 129–132, 138.*
- 7 SKA Sodankylän yhteiskoulu Da: 1 Toimikunnan kirje Samuel Martinille 28.6.1943.
 - 8 SKA Sodankylän yhteiskoulu Da: 1 Johtokunnan kirje kouluhallitukselle 12.8.1943.
 - 9 SKA Sodankylän yhteiskoulu Ca: 1 Kokousptk 20.6.1943.
 - 10 Partisaaniryököä Laanilassa. [Http://www.veteraanienperinto.fi/suomi/Kertomukset/sotilas/lorta/jatkosota/partisaaniryokkays_laanilassa.htm](http://www.veteraanienperinto.fi/suomi/Kertomukset/sotilas/lorta/jatkosota/partisaaniryokkays_laanilassa.htm) [www-dokumentti]. Luettu 14.1.2009. Lassila 2005, 51–52.
 - 11 Kiuasmaa 1982, 342.
 - 12 Kiuasmaa 1982, 322.
 - 13 KA Kouluhallitus II, Ec 7 Y.K.D.No 2/411 1943.
 - 14 KA Kouluhallitus II, Eh Oppikoulujen vuosikertomukset 1852-1950. Oppikoulujen vuosikertomukset 1943–1944 Eh 149. Oppikoulujen vuosikertomukset 1939–1946 Eh 164.
 - 15 KA Kouluhallitus II, Oppikoulujen vuosikertomukset 1946–1947 Eh 172. Oppikoulujen vuosikertomukset 1947–1948 Eh 178. Oppikoulujen vuosikertomukset 1948–1949 Eh 183. Oppikoulujen vuosikertomukset 1949–1950 Eh 191.
 - 16 SKA Sodankylän yhteiskoulu Ad 3 Päiväkirjat 6 kpl 1948–1949. III ja IV luokka.
 - 17 SKA Sodankylän yhteiskoulu Ad 3 Päiväkirjat 6 kpl 1948–1949. V luokka.
 - 18 Teoksessaan *Runneltu Sompio* Pentti H. ja Anja Tikkanen kertovat muun muassa Sodankylän koillisosan, Sompion, käännyttämisestä kristinuskoon. Siinä kuvataan myös ”vastakastetta” seuraavasti: ”Kristinuskon tunkeuduttua voittamaan pakanuutta saattoi lappalainen pestä papin antaman kasteen pois ja lapselle annettiin pakanallinen nimi. Silloin sanonta oli: - Nyt minä pesen sinulta pois tuon huonon paskanimen, jonka pappiäijä on sinulle pannut. Menköön se paskaan.” Tikkanen 1972, 10.
 - 19 KA Kouluhallitus II Ef 14 Saapuneet asiakirjat. Tarkastuskertomukset. Niilo Kallion tarkastuskertomus 20.10.1946. Ef 16 Saapuneet asiakirjat. Tarkastuskertomukset. Niilo Kallion tarkastuskertomus 24.9.1948.
 - 20 Matti Yli-Tepsan ja Alpo Lakkalan haastattelut 13.1. ja 14.1.2009.
 - 21 Itselläni on samankaltaisia kokemuksia peruskoulun yläasteen koulunkäynnin aloittamisestani Sodankylän kirkonkylällä. Mainitsen niistä tässä yhteydessä sen vuoksi, että suurin osa opettajistani oli entisiä Sodankylän oppikoulun opettajia, joten yhtymäkohtia haastattelemani puolisoni kanssa on, vaikka käymämme koulumuodot ovat olleet erinimisiä. Nykyään jo pystyn suhtautumaan huvittuneesti kommenttiin, jonka sain seitsemänneen luokan toisena koulupäivänäni opettajalta, joka oli aiemmin myös miestäni opettanut. Kun meidän piti luokassani esitellä itseme ja sanoa, mistä tulemme, kerroin reippaasti nimeni ja asuinpaikkani – siihen asti en ollut tiennyt, että kummassakaan on mitään hävettävää. Opettaja katsoi minua epäluuloisesti ja virkkoi:

”Et suinkaan sinä ole niitä Korhosia, joita ovat Mauri, Irma, Jouni ja Maila?” Kerroin, että he ovat sisaruksiani ja meitä on vielä Outi ja Paulikin, mutta nämä eivät ole keski-koulua käyneet. Opettajan ilme meni jos mahdollista vielä ymseämmäksi, kun hän sanoi: ”No, olihan niissä se hyvä puoli, että Sattasjokivarressa oli harvinaisia kasveja.”

Minun kouluaikanani ei kasveja enää kerätty, kuten oli tehty vanhempien sisarusteni aikaan, joten en sillä päässyt loistamaan tämän opettajan silmissä.

22 Alpo Lakkalan haastattelu 13.1.2009.

23 Matti Yli-Tepsan ja Alpo Lakkalan haastattelut 13.1. ja 14.1.2009.

Lähteet

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA)

Kouluhallituksen arkisto II Oppikouluosasto:

Ec Saapuneet asiakirjat

Ef Saapuneet asiakirjat. Tarkastuskertomukset

Eh Oppikoulujen vuosikertomukset

Sodankylän kunnanarkisto (SKA)

Sodankylän yhteiskoulun arkisto:

Ad Päiväkirjat

Ca Koulun perustamisasiakirjat

Da Lähetettyjen kirjeiden toisteet

Verkkolähteet

Partisaanihyökkäys Laanilassa. [www-dokumentti]. [Http://www.veteraanienperinto.fi/suomi/Kertomukset/sotilas/lotta/jatkosota/partisaanihyokkays_laanilassa.htm](http://www.veteraanienperinto.fi/suomi/Kertomukset/sotilas/lotta/jatkosota/partisaanihyokkays_laanilassa.htm).

Tuominen, Marja: ”Me kutsumme menneisyyttä nykyisyytemme tueksi.” Näkökulmia aikoihin ja niiden kokemiseen. Virkaanastujaisesityelmä Lapin yliopistossa 28.2.2005. [www-dokumentti], <http://www.ulapland.fi/?deptid=18144>.

Haastattelut

Lakkala, Alpo, vesilaitospäällikkö. Haastattelija Irja-Kaisa Lakkala 13.1.2009 Asentopalo.

Yli-Tepsa, Matti, opetusneuvos. Haastattelija Irja-Kaisa Lakkala 14.1.2009 Sattanen.

Kirjallisuus

Davis, Natalie Zemon: Sosiaalishistorian haasteet. Teoksessa *Matkoja moderniin. Lähikuvia suomalaisten elämästä*. Toim. Marjatta Rahikainen. Historiallinen arkisto 107, SHS, Hel-

sinki 1996.

- Elomaa, Hanna: Mikrohistoria johtolankojen jäljillä. Teoksessa *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen*. Toim. Kari Immonen ja Maarit Leskelä-Kärki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2001.
- Forsström, G.W.: *Metsäherrana Lapissa 1891–1926. Metsänhoitajan muistelmia*. (Ruotsinkielisestä käsikirjoituksesta suomentaneet Ulla ja Arto Kirri). Kustannusosakeyhtiö Pohjoinen, Oulu 1985.
- Ginzburg, Carlo: *Johtolankoja. Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista*. (suom. Aulikki Vuola). Gaudeamus, Helsinki 1996.
- Heikkinen, Antero: *Ihminen historian rakenteissa. Mikrohistorian näkökulma menneisyyteen*. Yliopistopaino, Helsinki 1993.
- Kiuasmaa, Kyösti: *Oppikoulu 1880–1980. Oppikoulu ja sen opettajat koulujärjestyksestä peruskouluun*. Kustannusosakeyhtiö Pohjoinen, Oulu 1982.
- Lassila, Juhani: *Lapin koulutus vuosina 1630–2001*. Oulun yliopisto Thule-instituutti, Oulu 2005.
- Levi, Giovanni: On microhistory. Teoksessa *New Perspectives on Historical Writing*. Toim. Peter Burke. Polity Press, Cambridge 2001.
- Muir, Edward: Introduction: Observing Trifles. Teoksessa *Peoples of Europe. Microhistory & the Lost*. Toim. Edward Muir ja Guido Ruggiero. The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London 1991.
- Nieminen, Marjo: 'Uusien historioiden' avaamia näkökulmia kasvatushistoriaan. Teoksessa *Koulu ja kansalaisyhteiskunta historiallisessa perspektiivissä. Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus- ja kehittämiskeskuksen tutkimuksia I*. Toim. Jukka Rantala. Hakapaino, Helsinki 2003.
- Ollila, Anne: Mitä mikrohistoria on? Teoksessa *Rakkautta, ihanteita ja todellisuutta. Retkiä suomalaisen mikrohistoriaan*. Toim. Katriina Mäkinen ja Leena Rossi. Toinen, uudistettu painos. Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja A: 42, Turku 1995.
- Peltonen, Matti: *Mikrohistoriasta*. Gaudeamus, Helsinki 1999.
- Peltonen, Matti: Carlo Ginzburg ja mikrohistorian ajatus. Teoksessa *Johtolankoja. Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista*. Ginzburg, Carlo (suom. Aulikki Vuola). Gaudeamus, Helsinki 1996.
- Säntti, Janne: Muistin ja menneisyyden välisestä suhteesta. Teoksessa *Esseitä historiallis-yhteiskunnallisesta kasvatuksesta. Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus- ja kehittämiskeskuksen tutkimuksia 2*. Jan Löffström, Jukka Rantala & Jari Salminen. Hakapaino, Helsinki 2004.
- Tikkanen Pentti H. ja Anja: *Runneltu Sompio*. Kirjapaino Osakeyhtiö Kaleva, Oulu 1972.

Rovaniemeläinen
muistomerkkinäytelmä

Veera Kinnunen

3

Muistomerkki rakennusvaiheessa konepajalla. Lauri Kanerva. Kari Huhtamon valokuva-arkisto.

Esinäytös

Jälleenrakennuksen muistomerkki 1945–1955 tervehtii tulijaa korkealta mäen päältä, toivottaa tervetulleeksi Rovaniemelle, Lapin pääkaupunkiin. Se on kuin kiiltävän elinvoimainen, taivaita kohti kurkotteleva kasvi.

Se on Lapin Ämmän Kierukka, Pulututka, Häkkyrä, Härveli, Vispilä... Mielipiteitä jakavalle veistokselle on annettu monia nimiä vuosien varrella. Minulle, kahdeksankymmentäluvulla syntyneelle, ”Pulututka” on aina ollut osa minun Rovaniemeäni. Se on itsestäänselvyys, jonka ohitse ajan joka päivä, kiinnittämättä siihen mitään erityistä huomiota. Sen kohoaminen juuri tuolle paikalle, juuri tuollaisena, juuri tuon taiteilijan näkemyksenä, ei kuitenkaan ollut itsestäänselvyys, vaan lukuisten, katkerienkin kiistojen ja neuvottelujen tulos.

Sain kulttuurihistorian opinnoissani tehtäväksi kirjoittaa tästä Kari Huhtamon komeasta nuoruudentyöstä, jonka valmistumisprosessi suunnitelmasta pystyttämiseen kesti kymmenen vuotta. Matkustin Helsinkiin Kari Huhtamo haastattelemaan selvittämättä juurikaan teoksen taustoja etukäteen. Tiesin vain, että veistoksella oli värikäs syntyhistoria, josta aikalaiset edelleen puhuvat. Ajatuksenani oli tutkia, miten aikaansa edellä ollut, maisemaa hallitseva teos vastaanotettiin rovaniemeläisten parissa. Haastattelun edetessä kävi kuitenkin ilmi, että veistoksen syntyyn ja sijoitukseen liittyvät konfliktit olivat niin hallitsevia, että olisi mahdotonta puhua mistään muusta, ennen kuin olisin selvittänyt perin pohjin sitä, millaisia kiistoja veistoksen syntyaikana oikeastaan käytiin. Sitä varten minun olisi mentävä Rovaniemen kaupungin arkistoon, sillä Huhtamon mukaan jälleenrakennusveistoksen kohtaloa puitiin vuo-

sikymmenet kaupunginhallituksessa. Rovaniemen kaupungin arkistosta löytyikin vajaan vaaksan korkuinen paketti täynnä jälleenrakennusveistokseen liittyvää aineistoa. Käteni hikosivat jännityksestä saatuaani voimapaperiin käärityn paperinipun käsiini: ensimmäinen oikea arkistoseikkailuni oli alkamaisillaan.

I Näytös

Jälleenrakennuksen monumentti Lapin uuteen pääkaupunkiin

Ensimmäinen aloite jälleenrakennuksen muistomerkin pystyttämisestä Rovaniemelle tehtiin jo 1950-luvun lopussa, kun Rovaniemen kauppalan viran- ja toimenhaltijat ry lahjoitti muistomerkin hankkimista varten peruspääoman¹. Rovaniemen kauppalanvaltuusto päätti viimeisessä kokouksessaan joulukuun viimeisenä päivänä vuonna 1959, että tulevaan kaupunkiin on saatava Lapin jälleenrakennustyön muistomerkki, joka osoittaisi jälkipolville, “minkä suunnattoman työn ja vaivannäön ovat tehneet ne ihmiset, jotka 1944 saksalaissodan aikaansaaman tuhon jälkeen palasivat kotiseuduilleen ja aloittivat elämänsä uudelleen olosuhteissa, joissa kaikki inhimillinen työ ja uurastus näytti toivottomalta.”²

Rovaniemen kauppalan hyväksyminen kaupungiksi oli varmasti yksi kannustin ryhtyä muistomerkkihankkeeseen juuri tuolloin. Jälleenrakennus ei merkinnyt sotaa edeltävän tilanteen palauttamista, vaan Rovaniemestä tehtiin modernia kaupunkikeskusta, joka sai “uusia kouluja, monenlaisia liikkeitä ja laitoksia.”³ Muistomerkin sijoittaminen Rovaniemelle alleviivaisi sen asemaa Lapin pääkaupunkina ja maakunnan keskuksena.

Rovaniemen kaupunki nimesi kuusimiehisen jälleenrakennustyön muistomerkkitoimikunnan⁴, jonka tehtävänä oli kerätä kansalaiskeräyksiin varoja muistomerkkihanketta varten. Suunnitelmana oli järjestää kansallinen kuvanveistokilpailu sopivan muistomerkin löytämiseksi.

Muistomerkin sijoituspaikaksi ehdotettiin vanhaa kauppatoria, kaupunginkirjaston puistoa tai Tapaninpuistoa, joka sijaitsee Valtakadun varrella Ruokasenkadun päässä. Vanhan kauppatorin etuna oli, että taiteilija saisi suhteellisen vapaat kädet koko puistoalueella. Puiston sijainti oli kuitenkin aika syrjässä turistien ja kaupunkilaisten reiteiltä. Kaupunginkirjaston puisto taas oli keskeisellä paikalla, mutta arkkitehti Alvar Aallolle jouduttaisiin antamaan määräysvaltaa muistomerkin suunnittelun ja sijoittelun suhteen. Myös kirjastotaloa itsessään pidettiin niin monumentaalisena, että se jättäisi muistomerkin väistämättä varjoonsa. Tapaninpuisto katsottiin parhaaksi sijainniksi: se oli paikkana tarpeeksi väljä ja ihmisten kulkureittien varrella.⁵ Muistomerkin sijoituksesta pyydettiin myös Rovaniemen asemakaavan suunnittelija Alvar Aallon mielipidettä ja hänenkin mielestään muistomerkin sijoittaminen Tapaninpuistoon tuntui osuvalta ratkaisulta.⁶

Muistomerkkilpailu

Helmikuussa 1964 julistettiin kansallinen kuvanveistokilpailu Lapin jälleenrakennuksen muistomerkin suunnittelemiseksi yhteistyössä Suomen Arkkitehtiliiton ja Suomen Kuvanveistäjäliiton kanssa. Kilpailukutsu julkaistiin ainakin *Uudessa Suomessa*, *Helsingin Sanomissa*, *Hufvudstadsbladetissa*, *Arkkitehti-uutisissa* ja *Kansan Uutisissa*. Ehdotuksia saapui määräraajaan (kesäkuu 1964) mennessä 43 kappaletta, joista neljä hylättiin puutteellisen esitysmateriaalin vuoksi.

Palkintolautakunnan arvosteluperiaatteena oli ensinnäkin, että teoksen on kuvattava jotain Lapin jälleenrakennustyöhön liittyvää aihetta joko figuratiivisesti tai abstraktisti:

Se, että kysymys on nimenomaan Lapin jälleenrakennusmuistomerkestä, asettaa jo lähtökohdan monumentin inspiroivaksi pohjaksi. Kuitenkin palkintolautakunta haluaa tähdentää, että tätä vaatimusta ei ole ymmärrettävä kirjaimellisesti, vaan tekijä voi puhtaasti abstraktisin keinoin luoda illuusion aiheeseen liittyvistä mielikuvista, jolloin katsojan ja monumentin suhde jää enemmän tai vähemmän vapaaksi.⁷

Lisäksi tärkeitä arvosteluperusteita olivat kilpailupaikan asettamat vaatimukset eli se, miten teos sijoittuu ympäröivään maisemaan ja muihin “optisiin tekijöihin”.⁸

Ensimmäisen palkinnon sai kuvanveistäjä Raimo Heino luonnoksellaan *Ylös tuhkasta*. Teoksen henki oli palkintolautakunnan mielestä riittävän “monumenttaalinen” ja massojen ryhmittely taidokasta, “dynaamikasta” ja ilmeikästä. Myös asemakaavallinen ratkaisu oli heidän mielestään kilpailun parhaita. Erityismaininnan ansaitsi myös “ansiokas veden käyttely” lisäelementtinä. Toisen palkinnon voitti Harry Kivijärvi luonnoksellaan *Pohjan Tuuli* ja kolmannen palkinnon Kauko Räsänen luonnoksella *Usko, Toivo, Rakkaus*.⁹ Kolmen voittosijan lisäksi lunastettiin kaksi työtä. Ensimmäinen lunastetuista oli Heikki Häiväojan *Lapin jälleenrakennustyön kunniaksi*, jota palkintolautakunta piti taiteellisesti ansiokkaana ja ilmavana, mutta porotokkaa kuvaavan työn symboliikka ei liittynyt riittävästi kilpailun aihepiiriin. Toinen lunastetuista luonnoksista oli Kain Tapperin *Rovaseita*, jota lautakunnan jäsenet tosin moittivat häiritsevästä esineellisyydestä. Kaikki kilpailuun osallistuneet luonnokset olivat esillä Korkalovaaran kansakoululla elokuussa 1964.¹⁰

Muistomerkinhanke epäonnistuu

Kalliista ja aikaa vieneestä kilpailuprosessista huolimatta Heinon muistomerkkiehdotusta ei koskaan toteutettu. Hankkeesta käytiin neuvottelu-

ja vuoden ajan, kättä väännettiin Heinon palkkion suuruudesta ja betonifirmoilta kyseltiin lujuuslaskelmia, jotka vakuuttivat betonin kestävän Rovaniemen sääolosuhteissa. Myös toisen palkinnon voittaneelta Harry Kivijärveltä pyydettiin tarjousta teoksestaan. Päätöstä veistoksen valinnasta lykättiin, koska kaupunginjohtaja Tuure Salo halusi antaa myös vastavalitulle kaupunginhallitukselle ja -valtuustolle mahdollisuuden antaa mielipiteensä siitä. Hallituksen ja valtuuston jäseniä pyydettiin käymään katsomassa voittaneita ja lunastettuja veistosluonnoksia keskuskansakoulun kellarisuojaissa.¹¹

Rovaniemen tuore kaupunginvaltuusto päätti kuitenkin hylätä hankkeen silloisessa muodossaan. Kaupunginvaltuuston kokouksessa huhtikuussa 1965 valtuutetut olivat yksimielisiä muistomerkin tärkeydestä, mutta pitivät teosten abstraktia tyyliisuuntaa liian vieraana tavalliselle kansalle, jollaiseksi he itsekin tunnustautuivat. Eräs valtuutettu huomautti, ettei ole oikein jälkipolvia kohtaan ottaa näin tärkeän muistomerkin tyyliisuunnaksi ”lyhyen ajanjakson taiteellisia käsityksiä”, sen sijaan että kuvattaisiin jälleenrakentamista niin, että muutkin kuin taideasiantuntijat ymmärtäisivät mistä on kyse. Tällaisiksi tavallisen kansan ymmärtämiksi teoksiksi nostettiin *Jätkänpatsas* (Kalervo Kallio 1955) ja *Sankaripatsas* (Eevert Porila 1922). Myös palkintoraadin kehumaa vesiallasta moitittiin soveltumattomaksi pohjoiseen ilmastoon, koska se olisi vain pienen osan vuotta käytössä. Hankkeen lykkäämistä perusteltiin myös sillä, ettei hankkeen toteuttamiseen tarvittavia varoja vielä ollut. Muistomerkin pystyttäminen tulisi maksamaan satatuhatta markkaa eikä Lapin jälleenrakennuksen muistomerkkirahastolla ollut kuin hiukan yli puolet summasta tilillään. Valtuusto pani asian pöydälle ja esitti, että kaupungin tulevassa talousarviossa varattaisiin määräraha hanketta varten.¹²

Ilmeisesti huhut muistomerkkihankkeen vesittymisestä kiirivät pääkaupunkiin saakka, koska kaupungin arkistosta löytyi kaupunginhallitukselle osoitettu kirje kouluhallituksen kuvaamataidon opetuksen ylitarkastajalta Kerttu Luukanteleelta¹³. Kirje on kirjoitettu kouluhal-

lituksen viralliselle paperille, vaikka kirjoittaja korostaakin kiinnostuksensa olevan luonteeltaan aivan yksityistä. Luukkannel kertoo käyneensä katsomassa kuvanveistokilpailunäyttelyn virkamatkallaan ja toteaa esittelevänsä Helsingissä ja muualla kouluissa kuvaamataidon tuntien yhteydessä muistomerkkikilpailun tuloksia esimerkkinä siitä, kuinka Rovaniemi on aikaansa seuraava kaupunki ja kuinka “abstraktinen aiheen käsittely on tässäkin onnistuneempi kuin jokin kyllästymiseen asti nähty luonnonmukainen ratkaisu.” Hän kyselee joko työ on alkanut ja onko toiveita pian nähdä valmis teos: “Älkää luopuko veden käytöstä veistoksen yhteydessä, vaikka se ei ympäri vuoden maassamme olekaan mahdollista. Sitä parempi se on silloin kun teillä käy vieraita eli Lapin kaunistaa kesää katsomassa.”¹⁴ Kirje on kirjoitettu ikään kuin sen kirjoittajalla ei olisi tietoa hankkeen lykkääntymisestä, mutta kuitenkin hän viittaa juuri samoihin perusteisiin joilla se pantiin pöydälle: abstraktiin kuvakieleen ja vesielementin sopimattomuuteen arktiseen ympäristöön. Voisi olettaa, että kirje on kirjoitettu joko Kuvanveistäjäliiton tai taiteilijan itsensä pyynnöstä.

II Näytös

Naapurinpojasta muistomerkin toteuttaja

Lapin jälleenrakennustyön muistomerkkitoimikunta ei kuitenkaan luovuttanut, vaan uudisti aloitteen muistomerkin hankkimisesta 1960-luvun lopulla. Tuolloin muistomerkkitoimikunta tiedusteli kuvanveistäjäliitolta, kuinka paljon tulisi suppeamman kutsukilpailun järjestäminen maksamaan. Kutsukilpailun puolesta puhui se, että kilpailuun voitaisiin kutsua sopivaa tyyliisuuntaa edustavia taiteilijoita. Vastauskirjeessään kuvanveistäjäliiton sihteeri luetteli epävirallisesti taiteilijoita, joita kilpailuun voisi kutsua.

Muistomerkkitoimikunta päätti kuitenkin, että suppeakin kilpailu tulisi liian kalliiksi ja lisäksi kuvanveistäjäliitto vaatisi enemmistön palokintolautakuntaan, jolloin ei valtuustoa miellyttävä ”maallikkomielipide” pääsisi taaskaan kuuluville. Toimikunta päätti pyytää joltain sopivalta, ensisijaisesti rovaniemeläiseltä, taiteilijalta ehdotusta muistomerkiksi. Tällä perusteella päätettiin tiedustella Kari Huhtamolta, nuorelta, mainetta jo saaneelta rovaniemeläiseltä kuvanveistäjältä, millä ehdoilla hän suostuisi luonnostelevaan ”jossain määrin figuratiivisen” ehdotuksen.¹⁵

Tuure Salo siin oli mukana ja Ahon Antti, – – hän oli aikunen mies mut mä sanon vaan naapurin pojaksi, niin hän sano että tilataan se Huhtamon Karilta. – – Anttihan oli mejjän naapurinpoika, mejjän kotitalosta mä katoin Lapinkävinjäsentien yli Reidarin Leningradin akatemiassa maalaamia tauluja. Heillä oli mittavat kokoelmat Reidaria.¹⁶

Kari Huhtamo otti naapurinpojan haasteen vastaan ja valmisti kaksi luonnosta, tosin noudattamatta esitettyä pyyntöä figuratiivisuudesta. Huhtamon luonnoksen lähtökohtana oli saavuttaa voimakkaan kasvun tuntomerkit: “Tarkoitukseni on ollut luoda kuvaa tuhkasta nousseesta, metallinhohtoista voimanilmauksesta”, kirjoittaa Huhtamo tarjouksessaan.¹⁷

Koska Huhtamo ei ollut valmis tekemään kompromisseja taiteellisen tyylilajin suhteen, hänen ratkaisunsa oli rakentaa teoksen yhteyteen näyttelyosio, jossa Lapin tuho ja jälleenrakennus esitettäisiin kuvin ja sanoin:

On selvää, ettei nykyajan taiteen muotokieli saavuta välttämättä kaikkia: tottumukset, vakiintuneet makupitämykset sekä maailmainen taidekasvatus (-tiedotus) ovat syypäitä siihen, etteivät kaikki pidä tai “ymmärrä” konstruktivistista teräsmonumenttia. Se voi jättää kylmäksi monen Lapinläänin asukkaan tai turistin. Tämän takia olemme arkkit. Paavo Kaipaisen kanssa pyrkineet laajentamaan muistomerkin antia tinkimättä omista taiteellisista pyrkimyksistämme. Esitämme historiallisen teoksen kouriintuntuvasti. Veistoksen yhteyteen rakennettava näyttelyosasto esittelee dokumenttikuvastoin Lapin ja Rovaniemen hävitystyön, nousun sodan tuhoista (jälleenrakennustyön vaiheet ja rakentajat) sekä nykyisen kehityksen.¹⁸

Ajatuksena oli, että muistomerkin ympärille olisi rakennettu aukio, josta olisi päässyt betoniseen bunkkeriin tai juoksuhautaan. Bunkkerissa olisi ollut esillä Lapin tuho ja jälleenrakennus valokuvin esitettynä. Bunkkerin “ampuma-aukoista” katsoja olisi nähnyt veistoksen.¹⁹

Muistomerkkitoimikunta totesi kaupunginhallitukselle, että nykyisen modernin linjan vallitessa taiteessa olisi turha jäädä odottelemaan muunlaisia ehdotuksia. He kehottivat päättäjiä hyväksymään Huhtamon konstruktivistisen “rakenteellisuutta korostavan” luonnoksen.²⁰ Valtuusto

päätti hyväksyä ehdotuksen, joskin ilman soraääniä ei päätöstä syntynyt. Eräskin vasemmistopoliitikko ehdotti, että kysyttäisiin luonnosta vielä kemiläiseltä Ensio Seppäeltä, jonka hienostelemattomia teoksia tavallisenkin ihminen ymmärsi.

Teos oli alun perin tarkoitus sijoittaa Tapaninpuistoon, kuten 1960-luvulla oli päätetty. Huhtamo oli suunnitellut veistoksen nimenomaan tähän ympäristöön. Muistomerkkitoimikunta perääntyi kuitenkin sijoitussuunnitelmissaan nähtyään konstruktivisen luonnoksen. Se oli heidän mielestään liian moderni Tapaninpuiston ympäristöön, jossa oli vielä jäljellä joitakin peräpohjalaistaloja.²¹

Koska sijoituksesta ei päästy yksimielisyyteen, kaupunki ja Huhtamo allekirjoittivat sopimuksen 27.7.1972 ilman mainintaa muistomerkkin lopullisesta sijoituspaikasta. Huhtamo muistelee, että hänellä oli sopimusluonnoksen sorvaamisessa apunaan ”kielimiehet” Timo K. Mukka ja Oula Näkkäläjärvi:

Mennäänpä tämmöseen raadolliseen hommaan heti, että ku tehdään tää sopimus, että kelle ja miksi ja mitä... niin mulla oli Timo Mukka ja Oula Näkkäläjärvi tekemässä mun kanssa sitä sopimusta niin eihän siitä mitään hyvää voinut tulla. Onhan se Oula, Oula on juristi. Mutta siinä on niin paljon semmosia aukkoja, että tommonen poliitikko... ja juristi se oli itse tää Tuure Salokin. — —²²

Huhtamon mukaan kumpikaan häntä avustaneista ”kielimiehistä” ei ymmärtänyt riittävästi sopimusten koukeroita. Niinpä sopimukseen jäi hänen mielestään taiteilijan kannalta epäedullinen pykälä, että taiteilija saa viimeisen osan palkkiostaan vasta kun teos on saatu paikoilleen. Tarkalleen ottaen sopimuksessa sanotaan, että osa palkkiosta maksetaan sopimusta kirjoitettaessa, osa ”kun teos on saatettu lopulliseen taiteelliseen muotoonsa” ja loppuosa ”työn tultua lopputarkastuksessa hyväksytyksi ja vastaanotetuksi”.²³ Näiden ilmaisujen tulkinnasta syntyi kiistaa myö-

Lallukassa muistomerkin pienoismallia rakentamassa. Lauri Kanerva. Kari Huhtamon valokuva-arkisto.

hemmin, kun veistoshanke jäi jälleen rovaniemeläisen byrokratian rat-
tasiin eikä yksimielisyyttä sijoituspaikasta tahtonut löytyä. Alkuperäisen
sopimuksen mukaan veistoksen olisi pitänyt olla valmis pystytettäväksi
vuoden kuluessa sopimuksen allekirjoittamisesta, eli kesällä 1973. Tähän
haettiin kuitenkin lykkäystä myöhemmin.

Välinäytös Helsingissä

Rovaniemen kaupungin ja Kari Huhtamon välinen kädenvääntö ei ollut ainoa konflikti kovaonnisessa veistoshankkeessa. Myös kuvanveistokilpailun aikaisemmin voittaneen Heinon ja Huhtamon välillä käytiin Helsingissä jonkinlaista suukopua, koska Rovaniemen kaupungin arkistosta löytyi Heinon puolison Rovaniemen kaupungin hallitukselle osoittama närkästyneen sävyinen kirje.

Marja Heino kertoo “epävirallisessa puolustuspuheessaan” kuulleensa, että Huhtamo on tehnyt kaksi ei-hyväksyttyä luonnosta muistomerkiksi. Marja Heino luettelee miehensä viimeaikaisia saavutuksia ja julkisia veistoksia ja korostaa, ettei Heinolla ole vielä koskaan ollut riitoja tilaajien kanssa. Lisäksi Heino ilmoittaa, että hänen miehensä on valmis korvauksetta tekemään parannetun ehdotuksen jälleenrakennus-monumentin luonnokseksi.²⁴

Kuvanveistäjien pienistä piireistä ja etenkin suurten työtilojen puutteesta puolestaan kertoo kirjeessä kuvattu Huhtamon ja Heinojen välinen kohtaaminen:

Raimo Heinolla oli juuri runsas vuosi sitten hallussaan Lallukan atelieeri, jossa hän teki Väinö Voionmaa -muistomerkkiä Jyväskylään, tilaajana Jyväskylän Työväenyhdistys. Kari Huhtamo vaati meitä kiireesti muuttamaan pois sieltä, koska hän oli puolestaan saanut Lallukan johtokunnalta hyväksytyt anomuksen, vuokrata Lallukan kuvanveisto-atelieeri, koska hänellä oli kiire Lapin jälleenrakennus monumentin kanssa.

Meillä oli vasta piirustukset valmiina omasta atelieeri-talosta, mutta ei auttanut muuta, kuin siirtää kaikki tavarat pois 1.7.-71 mennessä. Tavarat olivat sitten ulkona, taivasalla kalliolla, marraskuuhun asti, jolloin atelieeriin pääsi sisään.²⁵

Rovaniemen kaupunginhallitus ei ainakaan virallisesti reagoinut tähän kirjeeseen, koska siitä ei ole arkistoon jäänyt mitään merkintää. Heinon käsitys, ettei kaupunki ollut hyväksynyt luonnoksia, oli myös jäljessä aikaansa, olihan Rovaniemen kaupungin ja Huhtamon välinen sopimus jälleenrakennusveistoksen toteuttamisesta allekirjoitettu jo kolme kuukautta aikaisemmin.

“Työn saattaminen lopulliseen taiteelliseen muotoonsa”

Kari Huhtamo lähetti Rovaniemen kaupunginhallitukselle 28.2.1973 päivätyn kirjeen, jossa hän ilmoittaa, että sopimuksessa mainittu suunnittelutyön toinen vaihe on saatettu loppuun: teokselle on haettu sen lopullinen taiteellinen muoto ja diplomi-insinööri Matti Röngän johdolla on laskettu teräsrakenteiden mitoitukset ja lujuuslaskennat, joiden pohjalta teos voidaan tuottaa valmiiksi metallipajalla.²⁶ Kirjettä seurasi sopimuksen mukainen lasku taiteilijan palkkiosta.

Nämä kirjeessä mainitut Matti Röngän kanssa tietokoneella²⁷ tehdyt tarkemmat laskelmat osoittivat veistoksen kustannusarviot aivan liian alhaisiksi. Tietokonelaskelmien mukaan suunniteltu teräsputken paksumus oli liian ohut, ja paksumman putkimateriaalin käyttö nosti kustannuksia huomasti. Kun alkuperäinen tarjous veistoksen valmistuskustannuksista oli noin 20.000 markkaa, nousivat kustannukset nyt noin 80.000 markkaan.²⁸ Tämä kustannusarvion nousu siirsi muistomerkkiprozessia jälleen seuraavaan vuoteen, koska kaupunginhallitukselle ehdotettiin esitettäväksi tarvittavaa lisäystä seuraavan vuoden talousarvioon.²⁹

Vaikka veistoksen pystyttäminen siirtyi tulevaisuuteen, oli Huhtamon taiteilijapalkkio silti maksettava. Kaupunginjohtaja Tuure Salo, joka oli edelleen jossain määrin mukana myös muistomerkkitoimikunnassa, käski kuitenkin varmistaa ennen laskun maksamista, oliko sopimuksen tarkoittama “lopulliseen taiteelliseen muotoonsa saattaminen” todella tapahtunut.³⁰ Tuure Salon ja apulaiskaupunginjohtaja Maunun

oli tarkoitus virkamatkallaan Helsingissä käydä Lallukan ateljeessa tapaamassa Huhtamoja ja katsomassa onko luonnos heidän mielestään kyllin valmis palkkion suorittamiseksi.³¹ Virkamatkan aikaan Huhtamo oli kuitenkin Orivedellä ja herrat Salo ja Maunu löysivät Lallukan lukittuna.³²

Muistomerkkitoimikunnan varapuheenjohtaja, liikkeenharjoittaja Niilo Saavalainen lähetettiin Helsinkiin heinäkuussa 1973 tarkastusmatkalle. Saavalainen tapasi Lallukan taiteilijakodissa paitsi taiteilija Huhtamon myös arkkitehti Kaipaisen, jotka esittelivät hänelle luonnoksen ja tietokonelaskelmat. Saavalainen raportoi tarkastusmatkastaan:

Muistomerkki luonnos on valmistettu putkesta ja toteutettu mitataavassa 1:8. Tulevan muistomerkin korkeus 15m. Kuvanveistäjä Kari Huhtamo ilmoitti, että teos on saadettu lopulliseen taiteiliseen muotoon, huomioon ottaen konstruktion suorittamat laskelmat. Teos on rikastunut siitä luonnoksesta mikä oli lähetetty Rovaniemelle esittelyä varten sopimusvaiheessa mainitsi Huhtamo.³³

Ilmeisesti maallikon silminnäkihavainnot riittivät vakuuttamaan, että luonnokset olivat valmiit ja palkkion toinen osuus voitiin suorittaa. Kaupunginhallituksen päätöksellä 30.7.1974 suoritettiin Huhtamolle toinen osuus sovitusta taiteilijanpalkkioista.³⁴

Kiista muistomerkin sijoituksesta

Kun Tapaninpuisto teoksen sijoituspaikkana oli hylätty, Huhtamo ehdotti uudeksi sijoituspaikaksi Museopuistoa Valtakadun Ounasjoen-puoleisessa päädyssä. Rovaniemen kaupungin rakennustoimisto ei hyväksynyt tätä suunnitelmaa, vaan ehdotti puolestaan kirjaston edessä olevaa puistoa. Tätä ehdotusta vastustivat sekä Huhtamo että myös arkkiteh-

ti Alvar Aalto omakätisesti huteralla käsialalla allekirjoittamassaan kirjeessä. Kummankin perusteluna oli, ettei teosta ollut suunniteltu tähän jo itsessään arkkitehtonisesti vaativaan tilaan. Kirjeessään Aalto toteaa kulttuurikeskuksen olevan vielä keskeneräinen, eikä siten ole mahdollista arvioida muistomerkin sopivuutta tilaan. Veistos myös sitoisi tulevaa suunnittelua alueelle liian varhaisessa vaiheessa: kaupungintalon muoto ja koko olivat vielä täsmentymättä, samoin liikennejärjestelyt alueella.³⁵

Koska kirjaston edusta ei sopinut osapuolille, päätettiin lopulta sijoittaa veistos Museopuistoon. Rovaniemen asemakaavatoimisto esitti kuitenkin vielä eriävän mielipiteensä ja suositteli sijoituksen uudelleen harkintaa. Veistos oli heidän mukaansa mittakaavallisesti, materiaaliltaan ja “abstraktin harvan muotonsa” perusteella sopimaton Museopuistoon. Asemakaavatoimiston näkemyksen mukaan veistos dominoisi liiaksi luonnonkaunista ympäristöä:

Puhdaspiirteisten taustalla olevien asuinrakennusten ja puuttomana Ounaskoskeen tunkeutuvana niemenä kaupunkikuvalle mitä tärkein. Pienimuotoisen Jätkänpatsaan mittakaavaa olevan veistoksen sijoittamiseksi paikka on oivallinen, mutta ei niin ympäristöään dominoivana kuin mitä jälleenrakennusmuistomerkitä tulisi. Tämä hallitsisi rantanäkymää Kemijoen sillalta, leirintäalueen, uimarannan, Ounasvaaran ja Pullinrannan kautta Ounasjoen silloille asti, ja herättää muotokielenä vuoksi monenlaisia tunteita.³⁶

Tärkeimmän syyn Museopuiston sopimattomuuteen oli asemakaavatoimisto jättänyt mainitsematta perusteluissaan. Puistosta oli nimittäin tulossa 1980-luvulla rakennettavan uuden siltayhteyden päätepiste, mikä täysin muuttaisi alueen luonnetta.³⁷

Asemakaavatoimisto suositteli veistoksen sijoitusta urbaanimpaan ja karumpaan ympäristöön, esimerkiksi linja-autoaseman tai rautatieaseman alueelle. Uusina sijoitusehdotuksina asemakaavatoimisto tarjosi

ensinnäkin postitalon ja linja-autoaseman muodostaman aukiosommitelman länsinurkkaa: “Linja-autoaseman korkea savupiippu, terästankoinen muistomerkki ja miksei kauempana rautatieaseman teräksiset valotornitkin, sopisivat toistensa seuraan.”³⁸ Toiseksi vaihtoehdoksi toimisto tarjosi Rautatieasemaa vinosti vastapäätä sijaitsevaa puistoksi kaavoitettua mäkeä, “Siljo-puistoa”, jota ei ollut kuitenkaan vielä puistoksi kunnostettu.

Elokuussa 1973 Kari Huhtamo saapui avustajiensa arkkitehti Paavo Kaipaisen ja diplomi-insinööri Matti Röngän kanssa katsomaan asemakaavoitelmien tarjoamia uusia sijoitusvaihtoehtoja yhdessä asemakaavoitelmien ja rakennustoimistojen edustajien kanssa. Samana päivänä pidetyn jälleenrakennustyön muistomerkkitoimikunnan kokouksen pöytäkirjan mukaan työryhmän jäsenet olivat yksimielisiä siitä, että sijoitusvaihtoehto n:o 2 eli Siljo-puisto olisi sopivin paikka veistokselle:

*Kysymyksessä on jyrkkä rinne, jonka korkeusero on yli 6 metriä. Siljo-puisto ympäristöineen soveltuu erinomaisesti muistomerkin paikaksi, mutta vaatii totaalista puisto- ja ympäristösuunnittelua ja muokkaamista eli terassien ja porrastuksien rakentamista. Veistoksen lähikatselualue on leikattava rinteeseen.*³⁹

Pöytäkirjan mukaan myös Huhtamo hyväksyi uuden sijoituspaikan Museopuiston siltasuunnitelmien vuoksi, edellyttäen että Siljo-puistoon laaditaan kokonaissuunnitelma, joka tekisi muistomerkin toteuttamisen mahdolliseksi.⁴⁰ Todennäköisesti Huhtamolle oli tässä vaiheessa toisijaista mihin veistos sijoitetaan, kunhan se vain saataisiin viimeinkin pystytettyä jonnekin: “Sitä oli niin kauan vetkutettu että mulle se oli ihan... että viekää vaikka kaatopaikalle. Mä olin niin kyllästynyt siihen pyöritykseen.”⁴¹

Uusi palkkiojupakka

Vaikka veistoksen sijoituspaikka oli nyt päätetty, viivästyi muistomerkin pystyttäminen edelleen. Suurin syy viivästyamiseen oli kaupunginhallituksen päätöksenteon hitaus. Huhtamo kiirehti useaan kertaan asian ratkaisua, koska teoksen rakennusvalvonta kuului sopimuksen mukaan hänen tehtäviinsä. Vuoden 1974 piti sopimuksen mukaan olla takaraja veistoksen pystyttämiseksi, mutta kaupunginhallitus ei ollut vielä tehnyt edes virallista päätöstä Siljo-puiston kokonaissuunnitelman laatimisesta, saatiikka että olisi ryhtynyt käytännön toimiin asian edistämiseksi.⁴²

Kaupunginhallitus päätti kokouksessaan kesäkuussa 1974 antaa Siljo-puiston suunnitelman laatimisen asemakaavatoimiston ja rakennustoimiston tehtäväksi siten, että Kari Huhtamo voitaisiin käyttää konsulttina. Kaupunginhallitus päätti myös tilata Huhtamolta valokuvat pienoismallin yksityiskohdista, jotka liitettäisiin metallipajojen urakkarajouspyyntöihin. Lisäksi päätettiin pyytää Huhtamolta muistomerkin suunnittelua ja toteutusta koskevan sopimuksen jatkamista joulukuuhun 1975 saakka.⁴³

Asemakaavatoimisto lähetti Huhtamolalle pohjakarttoja Siljo-puistosta ja pyysi häneltä luonnoksia puistosuunnitelmaksi mahdollisimman pian.⁴⁴ Kirjeeseen oli erehdyksessä laitettu väärä osoite, eikä Huhtamo koskaan saanut sitä.⁴⁵

Huhtamo odotti Helsingissä turhaan yhteydenottoa Rovaniemeltä. Kun asia ei tuntunut etenevän useista muistutuksista huolimatta, vetosi turhautunut taitelija lopulta Rovaniemen kaupunkiin hänen käsityksensä mukaan ainoalla heidän ymmärtämällään kielellä: asianajajan välityksellä. Asianajaja Raimo Lintu lähestyi kohteliaalla kirjeellä kaupunginhallitusta, jossa hän toteaa Huhtamon suorittaneen kaikki hänelle kuuluneet tehtävät ajallaan, mutta Rovaniemen kaupunki ei ollut tehnyt sille sopimuksen mukaan kuuluvia päätöksiä. Tämän seurauksena muistomerkki oli määräajan päättyessä edelleen pystyttämättä: “Edellä olevan johdosta kuvanveistäjä Huhtamo katsoo, että Rovaniemen kaupunki on rikkonut

sopimuksen. Sopimuksen mukaan kuvanveistäjä Huhtamolle tulevista rahasuorituksista on edelleen maksamatta viimeinen erä – –, minkä Rovaniemen kaupunki suorittanee heti kuvanveistäjä Huhtamolle, – –.⁴⁶

Rovaniemen kaupungin lakimies Aarre Seppälä ja Raimo Lintu keskustelivat tammikuussa 1975 puhelimitse Huhtamon palkkiovaatimuksesta. Sovittiin, että neuvottelutilaisuus kaupungin ja Huhtamon välillä pidettäisiin kirjastotalolla Huhtamon näyttelynavajaisten yhteydessä helmikuussa 1975. Aarre Seppälä puolusteli asian etenemisen hitautta kunnallisbyrokratialla:

Tarkoitus on nimenomaan, että se ei suinkaan jää hoitamatta vaan että se on samantien pantu eteenpäin mutta tämä tietenkin täytyy sanoa, että se junnaa omaa tahtiaan tällainen kunnallisyhteemi, että se ei ole yhtä joustava kuin joku yksityinen homma, että kun kirje tulee niin siihen kohtuullisessa ajassa vastataan ja niin pois päin. Tietysti myönnän, että tässä olisi voinut tietenkin antaa väliaikatie-tona, että se on pantu lausunnolle ja muuta, mutta minäkin olin toiveikas, että se tulisi huomattavasti nopeammin tuo, mutta ei. Tämän vuoden puolella olen viimeksi kirjaamosta ja silloin se oli jossain toimistossa todennäköisesti asemakaavatoimistossa joka olennaisesti myöskin liittyy tähän kysymykseen.⁴⁷

Tämän puhelinkeskustelun aikana Linnun laatima vaatimuskirje oli ollut jo pitkälti yli kaksi kuukautta “lausunnolla”.

Kirjeessä Raimo Lintu totesi hoitavansa Huhtamon asiaa ennen kaikkea ystävän ominaisuudessa. Hän oli omien sanojensa mukaan ollut auttamassa aikanaan myös sopimuksen laatimisessa. Ystävänä Lintu tiesi kertoa Huhtamon kärsineen henkisesti tilanteesta jo siksikin, että hän oli ostanut talon Helsingistä, ja velkojen painaessa Rovaniemen kaupungin palkkio tulisi tarpeeseen.⁴⁸

Helmikuun lopulla pidettiin kirjastotalolla neuvottelutilaisuus, jota Huhtamo muistelee seuraavasti:

Kato ku mulla oli kirjastotalolla se iso näyttely silloin, niin sinnehän marssi niitä... kamreerista lähtien sitä... semmonen nyrkkeilijän näkönen naiskamreeri ja jotain muita salkut kourassa, niitä tuli viis peräkkäin, että nyt selvitetään tämä. Mä sanoin, että jos te ette ymmärrä sitä mun juristin lähettämää kirjettä niin kylä te vaikeuksissa ootte. Sitten ne marssi takaisin pois. – – Minä olin niinku siinä juristin lähettämässä kirjeessä, että se veistos pitää panna pystyyn, ja mulle pitää maksaa palkkio. Ei siinä sen kummempaa neuvottelemista tarvi.⁴⁹

Rovaniemen arkistosta löytyvässä muistiossa kaupunginhallituksen kansliasihteeri on kirjannut tilaisuudessa käydyn keskustelun viileämpään sävyyn. Muistion mukaan neuvottelutilaisuudessa olivat läsnä kuvanveistäjä Kari Huhtamo, kaupunginjohtaja Tuure Salo, kaupunginlakimies Aarre Seppälä ja kansliasihteeri Eila Huurre. Muistiossa selostetaan asema- ja avoimiston lähettäneen kirjeen väärään osoitteeseen, jonka vuoksi Huhtamo ei ollut sitä saanut. Muistion mukaan kaupungin edustajat sopivat yhdessä Huhtamon kanssa, että kaupunki uudistaa toimenpitepyynnöt ja lähettää Huhtamolle uuden kirjeen karttaliitteineen. Huhtamo puolestaan lupasi ottaa valokuvan pienoismallista ja toimittaa sen kaupungille urakkatarjouspyyntöjä varten. Neuvottelussa sovittiin alustavasti, että muistomerkki voitaisiin toteuttaa kesällä 1975, riippuen tietysti kaupunginhallituksen myöhemmistä päätöksistä.⁵⁰

Huhtikuussa 1975 Huhtamo toimitti kaupunginhallitukselle pyydetyt puistosuunnitelman, pienoismallin veistoksesta ja valokuvia negatiiveineen sekä lisäksi laskun taiteilijapalkkion loppuosasta. Kaupunginhallitus käsitteli Huhtamon velkomaan palkkiota lokakuussa 1975. Kaupunginhallituksen käsityksen mukaan Huhtamon loppulaskun maksaminen olisi käytännössä tarkoittanut muistomerkin pystyttämistä luopumista, joten he tyytyivät päättämään, että muistomerkki pyritäisiin pystyttämään kuluvan vuoden aikana. Huhtamo saisi palkkionsa vasta kun veistos olisi paikoillaan.⁵¹

Lapin jälleenrakennuksen muistomerkki 1945–1955. Lauri Kanerva. Kari Huhtamon valokuva-arkisto.

III Näytös

Työ jää torsoksi

Muistomerkin pystytys aiottiin toteuttaa joulukuussa 1975, mutta se saatiin paikoilleen vasta maaliskuussa 1976. Viimeistään samana vuonna oli tarkoitus rakentaa myös veistosta ympäröivä tukimuuri, johon tulisi Matti Saanion ja Jorma Eton tekemä kuvallinen ja sanallinen kertomus Lapin tuhosta ja noususta.⁵² Vuodelta 1976 kaupunginarkistossa ei ole aiheesta juurikaan merkintöjä, mutta ilmeisesti Siljo-puiston ympäristötöytöt jäivät pahasti kesken. Tästä kertoo ainakin SKDL:n kaupunginvaltuutettu Pekka Raudaskosken kirjoittama syksyinen viesti kaupunginhallitukselle:

Tiedustelen kohteliaimmin, miksei Rovaniemen jälleenrakentamisen muistomerkkiä ole saatettu lopulliseen asuunsa. Nyt muistomerkki tällaisenaan on maisemaa rumentava torso, joka esim. turistien joukossa on herättänyt ihmettelyä ja kyselyjä. Olen nähnyt paperilla muistomerkin sellaisena kuin se valmiina tulee olemaan puistoistutuksineen, valaistuksineen ym laitteineen. Tällaisena – valmiina – se tuo mielekkäästi esille muistomerkin tarkoituksen, niin että me tavallinen kansakin sen ymmärrämme. Onko kysymys siitä, ettei ole ollut varoja tehdä työtä valmiiksi? Vai onko asia ehkä kesäkiireissä unohtunut jonkun pöytälaatikkoon? Toivoisin, että suunnitelma toteutetaan loppuun vielä tämän sulan aikana.⁵³

Muistomerkin paljastustilaisuus . Lauri Kanerva. Kari Huhtamon valokuva-arkisto.

Paljastustilaisuus aluepolitiikan foorumina

Veistos seiso i torsona vielä kaksi vuotta, ennen kuin ympäristötyöt saatiin valmiiksi ja virallinen paljastustilaisuus voitiin pitää. Tuure Salo kutsui presidentti Urho Kekkosen paljastamaan muistomerkin ja huomautti kutsukirjeessään, että tilaisuus toimisi samalla foorumina aluepoliittisille puheenvuoroille:

Lappilaisilla päättäjillä ja johtohenkilöillä on luuloni mukaan varsin yleisesti se käsitys, että selvistä myönteisistä saavutuksista huolimatta maan syrjäseutuja edistävä aluepolitiikka on yleisen taloudellisen tilanteen tiimoilta työntymässä vähemmän viisaalla tavalla hyllylle.⁵⁴

Lapin jälleenrakennustyön muistomerkin paljastusjuhllaisuudet pidettiin presidentille sopivana aikana 5. elokuuta 1978. Ohjelman mukaan tilaisuus alkoi kymmeneltä aamulla kaupunginhallituksen puheenjohtaja Eino Sääskilahden sekä kaupunginvaltuuston puheenjohtajien ja varapuheenjohtajien saatellessa Kekkonen kävelen salonkivaunusta muistomerkillle. Paljastuspuheen piti Kekkonen.⁵⁵

Paljastustilaisuuteen osallistui tuhansia ihmisiä. Kutsuvieraat istuivat penkeillään, muu juhlaväki seisoi narulla erotettuna mäessä.

Tää kuva on paljastustilaisuudesta. siinähän tehtiin tämmönen niinku aitaus jossa on Rovaniemen jälleenrakennusta ja kaikkee ja Eton Jormahan auto siinä hommassa ja Saanion Matti. Silloin oli helevetin kylmä ilma, siis todella... Kekkoselle tuotiin semmonen viltti, sehän tuli junalla siihen... Tuossa on mun isä ja äiti ja mun vaimo ja... Me paleltiin niin että se oli ihan uskomatonta, ei meille kukaan vilttejä tuonu. Siel oli todella väkee, oli todella. Tosta näkyy aika paljon että sitä sakkia on tonne ylös asti.⁵⁶

Huhtamokin oli mukana tilaisuudessa, mutta sen verran olivat kaupungin ja Huhtamon välit viilenneet patsaskiistan aikana, ettei taiteilijaa tervehditty nimeltä Tuure Salon tervehdyspuheen aluksi.⁵⁷ Kuten Tuure Salo jo Kekkostä tilaisuuteen kutsuessaan lupaili, oli tilaisuus enemmänkin aluepolitiikan kuin taiteen juhla.

*Lapin jälleenrakentamisen pysyvä muistomerkki, Kari Huhtamon muotoilema veistos, paljastettiin virallisesti perjantaina Rovaniemellä. Kun hytisyttävän kylmä koillistuuli syleili juhlayleisöä Siljonpuistossa, pudotti Tasavallan presidentti Urho Kekkonen verhon taideteoksen yltä.*⁵⁸

30 vuotta paljastustilaisuuden jälkeen

Tätä artikkelia kirjoittaessani loppuvuonna 2008 muistomerkin paljastustilaisuudesta tuli kuluneeksi 30 vuotta. Monumentti tavoittelee vielä kolmenkymmenen vuodenkin jälkeen korkeuksia tuoreena, tulevaisuus-uskoista optimismia välkkyen. Muistomerkki ei enää herätä suuria tunteita rovaniemeläisissä, vaan siitä on tullut itsestään selvä osa kaupunkikuvaa. Sen juurella näkee usein juna-asemalta saapuneita matkailijoita digikameroineen, mutta paikalliset harvemmin löytävät tietään muistomerkkiä ympäröivän valokuvakollaasin ääreen.

Kari Huhtamo ei edelleenkään ole tyytyväinen veistoksen sijoitukseen: “Se on liian monumentaalimaisema sille teokselle, tuo teos on tarkotettu semmoseen kanjoniin joka on siinä valtakadulla, et se on niitten talojen korkunen.”⁵⁹ Nopea mielipidekysely rovaniemeläisille kulttuurivaikuttajille ja taiteilijoille osoittaa tämän päivän rovaniemeläisten olevan sijoitukseen tyytyväisiä: se ottaa hienosti tilan haltuunsa ja vastaanottaa Rovaniemelle saapuvat jo kaukaa. Myös Siljonpuisto⁶⁰ on kasvanut monumentin vaatimiin mittoihin, kun sen istutukset ovat saaneet kokoa ja korkeutta ja ympärille on tullut lisää rakennuskantaa. Tapaninpuisto olisi nykyisellään ollut muistomerkillä aivan liian ahdas tila. Luulen Tuure Salon kaikesta huolimatta osuneen oikeaan tervehdyspuheessaan:

*Tämä miltei kaupungin maantieteellisessä keskipisteessä oleva Etelärinne-niminen kaupunginosa ja Siljo-niminen puisto, ovat varmasti jo lähitulevaisuudessa arvokas ja arvollinen paikka monumentille.*⁶¹

Loppunäytös

Lapin jälleenrakennuksen muistomerkestä käyty kiista ei ole mitenkään ainoa lajissaan. Julkisin varoin pystytetyistä muistomerkeistä käydään Suomessa lähes poikkeuksetta kiivasta keskustelua, johon osallistuvat niin poliitikot kuin taiteilijat ja tavallinen kansakin. Erityisen vilkasta keskustelua käydään silloin, kun monumenttien kohteena olevat henkilöt tai tapahtumat ovat suomalaisen kansallistunteen peruskiviä, esimerkiksi Sibeliuksen, Mannerheimin ja Aleksis Kiven muistomerkeistä kiisteltiin kustakin hyvinkin kiivain äänenpainoin. Myös presidenttien muistomerkit ovat synnyttäneet ankaria kiistoja.⁶² Itse asiassa Pulututkan tapaus on varsin arkkityyppinen kuvaus suomalaisesta monumenttikiistasta.

Julaiset muistomerkit ovat koko kansan taidetta, joiden yhdistävää vaikutusta vahvistettiin korostamalla kansan osuutta esimerkiksi maanlaajuisilla rahoituskeräyksillä ja vetämällä kymmenettuhannet ihmiset mukaan monumenttien paljastusseremonioihin.⁶³ Koska tavalliset ihmiset osallistuivat hyvin konkreettisesti muistomerkkien rahoittamiseen, oli heillä myös moraalinen oikeus puuttua muistomerkkien suunnittelu-prosessiin. Monumenttikiistoista tuli erityisen kärjekkäitä monumenttitaiteen abstraktistumisen myötä 1960-luvun taitteesta lähtien.

Suomalainen monumenttitaide on liittynyt erottamattomasti kansallisuusaatteeseen, tavoitteeseen luoda kulttuurisesti yhtenäinen kansakunta. Tämä perinteisen taidepolitiikan tavoite jatkui aina 60-luvulle asti, jolloin sen sivuuttivat uuden, radikalismien sävyttämän kulttuuripolitiikan päämäärät.⁶⁴ Modernismin myötä monumenteista tuli ympäris-

tönsä kanssa vuoropuhelua käyviä, autonomisia visuaalisia elementtejä. Ne eivät enää avautuneet entiseen tapaan suoraan katsojalle, vaan niistä tuli ennemminkin taiteilijan yksityisiä, esteettisiä puheenvuoroja⁶⁵. Julkiselta kuvanveistolta alettiin vaatia samanlaista muotokielen muutosta kuin mitä voitiin toteuttaa vapaissa teoksissa. Ikuistamistehtävän toteuttamisen sijaan muistomerkeiltä vaadittiin siis nyt ajankohtaisuutta.⁶⁶

Ensimmäisen täysin abstraktin julkisen monumentin, Eila Hiltusen Sibelius-monumentin ympärillä käyty kiista 1960-luvulla on hyvin samankaltainen jälleenrakennuksen muistomerkin vaiheiden kanssa. Sibelius-monumentin muistomerkkilpailu vuonna 1961 osui julkisen kuvanveiston murroskohtaan, jolloin taiteilijat vasta varovasti kokeilivat nonfiguratiivista ilmaisua julkisessa taiteessa. Kilpailuun saapuneista luonnoksista Hiltusen työn lisäksi vain yksi oli täysin abstrakti. Myös kuvanveistäjäliiton ja arkkitehtiliiton edustajista muodostuva jury kannatti vielä tässä vaiheessa esittävämpää veistosta.⁶⁷ Lapin jälleenrakennuksen muistomerkin kilpailu järjestettiin vain muutamaa vuotta myöhemmin, mutta tällöin samoista asiantuntijatahoista koostuva palkintolautakunta suhtautui myönteisesti nonfiguratiivisuuteen ja jopa hiukan väheksyvästi figuratiivisiin töihin.⁶⁸ Esimerkiksi Kain Tapperin lunastettua luonnosta arvosteltiin liiasta esineellisyydestä. Kun nuori Kari Huhtamo esitteli konstruktiiiviset luonnoksensa 1970-luvun alussa, joutui muistomerkkitoimikunta jo toteamaan että esittävää veistosta olisi turha hakea “nykyisen modernin linjan vallitessa”.

Taiteilijoilla on suuri vaikutus siihen, millaiseksi kansakunta itsensä käsittää, luovathan taiteilijat symbolit ja liput, joiden alle sankarivainajat haudataan – he ”maalaavat kansakunnalle kuvan sen menneisyydestä.”⁶⁹ Siksi keskustelu monumenttien muodosta ja sisällöstä ei suinkaan ole yhdentekevää, vaan päinvastoin jopa välttämätöntä. Keskustelun kautta yhteisöt määrittävät suhdettaan omaan menneisyyteensä ja siihen, millaisena he haluavat myöhempien sukupolvien sen (ja myös oman aikansa) muistavan. Monumenttien ympärillä käytävä keskustelu on tärkeä teoksen sisällön ja arvon tuottamisen tapa⁷⁰.

Lapin jälleenrakennus 1945–1955 -teoksesta keskusteltaessa oli kyse paitsi jälleenrakennuksen muistamisesta, etenkin siitä, millainen kuva jälleenrakennuksen jälkeisestä Lapista haluttiin antaa. Nonfiguraatiivisen teoksen valinnalla tuotettiin ja vahvistettiin kuvaa sodanjälkeisestä Lapista modernina, dynaamisena ja aikaansa seuraavana alueena. Katse haluttiin kohdistaa tulevaisuuteen, ei juuttua menneisyyden kärsimyksiin. Tilaamalla teos oman maakunnan kasvatilta viestittiin, ettei modernitutta tarvinnut ulkoapäin tuoda, vaan se kumpusi pohjoisesta itsestään. Myös tuore Rovaniemen kaupunki rakensi monumentilla omaa kaupunkikuvaansa niin visuaalisesti kuin mielikuvienkin tasolla. Näyttävä monumentti, jossa oli kaikki ainekset Helsingin Sibelius-monumentin tai Kööpenhaminan Pienen merenneidon kaltaiseksi yleisesti tunnistettavaksi kaupungin tunnusmerkiksi, kertoi Lapin nuoren pääkaupungin sykkivän samaan tahtiin suurten metropolien kanssa.

Viitteet

- 1 Tuure Salon puhe Lapin jälleenrakennustyön muistomerkin paljastustilaisuudessa 5.8.1978. RKA.
- 2 Jälleenrakennustyön muistomerkkitoimikunnan varainkeruukirje 3.3.1961. RKA.
- 3 Jälleenrakennustyön muistomerkkitoimikunnan varainkeruukirje 3.3.1961. RKA.
- 4 Toimikunnan jäsenet olivat Lauri Kaijalainen, Antti Aho, Oka Laukkanen, Fritz Norberg, Niilo Saavalainen ja Veikko Kariniemi.
- 5 Asemakaava-arkkitehti Lempi Purdyn lausunto kaupunginhallitukselle 23.4.1963. RKA.
- 6 Alvar Aallon toimiston kirje Rovaniemen kaupunginjohtajalle 26.6.1963. RKA.
- 7 Liite Lapin jälleenrakennusmuistomerkkikilpailun arvostelupöytäkirjaan 30.6.1964. RKA.
- 8 Liite Lapin jälleenrakennusmuistomerkkikilpailun arvostelupöytäkirjaan 30.6.1964. RKA.
- 9 Palkintolautakunnan pöytäkirja 4.8.1964. RKA.
- 10 Ilmoitus Lapin Kansassa, Pohjolan Sanomissa, Pohjolan Työssä ja Kansan Tahdossa 6.8.1964. RKA.
- 11 Tuure Salon ilmoitus kaupunginhallituksen ja valtuuston jäsenille 25.1.1965. RKA.
- 12 Kaupunginvaltuuston kokouksen pöytäkirja 20.4.1965. RKA.
- 13 Nimen kohdalla on rei'ittimen reikä, mutta opetushallituksen arkistosihteerin tiedonannon (sähköpostiviesti 4.11.2009) mukaan nimi on Luukannel.

- 14 10.6.1965 päivätty kirje kaupunginhallitukselle. RKA.
- 15 Jälleenrakennustyön muistomerkkitoimikunnan kokouspöytäkirja 16.12.1969. RKA.
- 16 Kari Huhtamon haastattelu.
- 17 Jälleenrakennuksen muistomerkin tarjous, jätetty 5.11.71. RKA.
- 18 Huhtamon tekemä tarjous muistomerkistä. Saapunut 5.11.1971. RKA.
- 19 Kari Huhtamon haastattelu.
- 20 Jälleenrakennustyön muistomerkkitoimikunnan esitys kaupunginhallitukselle 17.3.1972. RKA.
- 21 Jälleenrakennustyön muistomerkkitoimikunnan kokouspöytäkirja 8.3.1972. RKA.
- 22 Kari Huhtamon haastattelu.
- 23 Huhtamon ja kaupungin välinen sopimus. RKA.
- 24 Marja Heinon kirje Rovaniemen kaupunginhallitukselle 29.9.1972. RKA.
- 25 Marja Heinon kirje Rovaniemen kaupunginhallitukselle 29.9.1972. RKA.
- 26 Huhtamon kirje Rovaniemen kaupunginhallitukselle 27.6.1973. RKA.
- 27 On syytä muistaa, että tuonaikaiset tietokoneet olivat käytännössä suuria ja tavallista tehokkaampia laskukoneita.
- 28 RST-RAKENNE OY:n tarjous Rovaniemen kaupungille 23.10.1972 ja 9.3.1973, tarjoukset eivät sisällä asennus- eikä kuljetuskustannuksia. RKA.
- 29 Rovaniemen kaupungin rakennustoimiston lausunto kaupunginhallitukselle. 27.6.1973. RKA.
- 30 Tuure Salon muistio Kalervo Koukkarille 3.7.1973. RKA.
- 31 Jälleenrakennustyön muistomerkkitoimikunnan kokouspöytäkirja 11.7.1974. RKA.
- 32 Tuure Salon kirje jälleenrakennuksen muistomerkkitoimikunnalle 13.7.1973. RKA.
- 33 Niilo Saavalaisen "Seloostus" 29.8.1973. RKA.
- 34 Muistio neuvottelutilaisuudesta 28.2.1975. RKA.
- 35 Alvar Aallon kirje kaupunginhallitukselle 15.6.1972. RKA.
- 36 Asemakaavatoimiston lausunto Rovaniemen kaupunginhallitukselle 19.7.1973. RKA.
- 37 Jälleenrakennustyön muistomerkkitoimikunnan kokouspöytäkirja 9.8.1973. RKA.
- 38 Asemakaavatoimiston lausunto Rovaniemen kaupunginhallitukselle 19.7.1973. RKA.
- 39 Jälleenrakennustyön muistomerkkitoimikunnan kokouspöytäkirja 9.8.1973. RKA.
- 40 Jälleenrakennustyön muistomerkkitoimikunnan kokouspöytäkirja 9.8.1973. RKA.
- 41 Kari Huhtamon haastattelu.
- 42 Rovaniemen kaupunginhallituksen pöytäkirja 1.7.1974. RKA.
- 43 Rovaniemen kaupunginhallituksen pöytäkirja 1.7.1974. RKA.
- 44 Asemakaavatoimiston lausunto kaupunginhallitukselle 11.12.1974. RKA.
- 45 Muistio neuvottelutilaisuudesta 28.2.1975. RKA.
- 46 Asianajaja Raimo Linnun kirje Rovaniemen kaupunginhallitukselle 15.11.1974. RKA.
- 47 Raimo Linnun ja Aarre Seppälän litteroitu puhelinkeskustelu 22.1.1975. RKA.
- 48 Raimo Linnun ja Aarre Seppälän litteroitu puhelinkeskustelu 22.1.1975. RKA.
- 49 Huhtamon ja Eton yhteishaastattelu.

- 50 Muistio Huhtamon ja Rovaniemen kaupungin välisestä neuvottelutilaisuudesta 28.2.1975. RKA.
- 51 Liite kaupunginhallituksen kokouksen pöytäkirjaan 4.10.1975. RKA.

- 52 Muistio neuvottelutilaisuudesta 8.10.1975. RKA.
53 Pekka Raudaskosken viesti kaupunginhallitukselle, jätetty 30.8.1976. RKA.
54 Tuure Salon kirjoittama kutsukirje Urho Kekkoselle 30.5.1978. RKA.
55 Lapin jälleenrakennustyön muistomerkin paljastusjuhllaisuudet 5.8.1978 -ohjelma. RKA.
56 Kari Huhtamon haastattelu.
57 Puhe alkaa: Herra Tasavallan Presidentti, Herra Ministeri, Herra Maaherra, Arvoisa Juhlaväki. Tuure Salon tervehdyspuhe 5.8.1978. RKA.
58 Lapin Kansan 6.8.1978. LKA.
59 Kari Huhtamon haastattelu.
60 Nimi on muuttunut alkuperäisestä Siljo-puistosta sujuvammaksi Siljonpuistoksi.
61 Tuure Salon tervehdyspuhe 5.8.1978. RKA.
62 Lähdesmäki 2000, 7.
63 Lähdesmäki 2000, 43.
64 Lindgren 2000, 14.
65 Lindgren 2000, 13.
66 Lindgren 2000, 218.
67 Helsingin kaupungin taidemuseon julkaisuja n:o 55, 13.
68 Toki valtakunnan merkkihenkilöä kunnioittavalle veistokselle esittävyiden vaatimus oli muutenkin, sitä määrittivät suurmiesten muistomerkkeihin liittyvät konventiot.
69 Immonen 2001, 15.
70 Lähdesmäki 2000, 35. Lähteet

Lähteet

Arkistolähteet

Rovaniemen kaupunginarkisto (RKA), Jälleenrakennuksen muistomerkki.

Kari Huhtamon kuva-arkisto.

Lapin Kansan arkisto (LKA), Huhtamo.

Haastattelut ja tiedonannot

Kari Huhtamon (osittain haastateltavana myös Jorma Etto) haastattelu maaliskuussa 2008.

Haastattelu: Veera Kinnunen. Nauhoite ja litteraatio tekijän hallussa.

Opetushallituksen arkistosihtööri Johanna Räsänen sähköpostiviesti 4.11.2009. Tekijän hallussa.

Kirjallisuus

Helsingin kaupungin taidemuseo: *Eila Hiltusen Sibeliuksen monumentti, Passio Musicae*. Helsingin kaupungin taidemuseon julkaisuja n:o 55.

Veera Kinnunen

Immonen, Kari: *Historian läsnäolo*. Turun yliopiston historian laitos, julkaisuja n:o 26. Kulttuurihistoria, Turku 2001.

Lindgren, Liisa: *Monumentum. Muistomerkkien aatteita ja aikaa*. SKS, Helsinki 2000.

Lähdesmäki, Tuuli. *Pirun tusinan valitsema hirsipuuta muistuttava häkkyrä. Helsingin nonfiguratiivisista presidenttimonumenteista käydyn julkisen keskustelun analysointia*. Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunnan julkaisusarja 54. Kampus Kustannus, Jyväskylä 2000.

Laadukasta designia Torstai Oy:stä
Rakennetun ympäristön julkisuuskuva ja sen viesti
Marjatta Hildén

4

Torstai Oy:n tehdas.

*Banaanipuita ja viinirypäleköynnöksiä kasvava talvipuutarha, design managementin mukaiset valkoiset mapit. Torstai Oy:n uudet tuotantotilat, joissa toteutettiin design managementia hyvin kokonaisvaltaisesti, saivat lehdistössä 1980-luvulla huomiota osakseen. Niitä kuvattiin poikkeuksellisiksi, sillä ne poikkesivat ajalle tyypillisistä kaarihalleista ja niiden kodinomaisuutta ja viihtyisyyttä tuotiin esiin monissa sano-
ma- ja aikakauslehtiartikkeleissa.*

Kemijärvellä vuosina 1974–1990 sijainneen Torstai Oy:n tuotteet, ulkoilu- ja vapaa-ajan vaatteet, tunnettiin muodikkaina, pitkäikäisinä ja laadukkaina. Tätä mieltä olivat muun muassa Torstain tuotteiden käyttäjät, jotka muisteluaineistossa kertoivat käyttämistään vaatteista. Yksi heistä kertoo näin: ”Kaikki pukuni ovat vielä [vähintään 15 vuotta ostohetkestä] aivan käyttökelpoisia vaikka niitä on todella pidetty ja pesty. Todella laadukasta.”

Tuotteiden laadukkuuden viestiä tukemaan kytkettiin myös yrityksen rakennettu ympäristö. Tämä liittyi yrityksessä käytössä olleeseen design management -ajatteluun, jota Torstai Oy:ssä toteutettiin hyvin kokonaisvaltaisesti sängen varhain.¹ Se on toimintatapa, jossa muotoilu on keskeisessä asemassa yrityksen johtamisessa ja toiminnassa. Design managementissa kaikki viestintä nähdään viestinä yrityksestä ja sen tuotteista.² Sitä toteutetaan tuotteissa, toimintaympäristössä, viestinnässä ja käyttäytymisessä.³ Näin myös tehdas ja sen arkkitehtuuri voidaan nähdä osana design managementia.

Tässä artikkelissa tarkastelen millaisen kuvan aineisto antaa yrityksen rakennusarkkitehtuurista ja millaisen viestin lehdistö Torstai Oy:n tehdasrakennuksen julkisuuskuvan kautta välitti. Aineistona käytän aikakauslehtiä kuten *Seuran* ja *Kodin kuvalehden*, muotoilu- ja vaatealan *Teva-* ja *Muoto-*lehtien sekä Säästöpankin asiakaslehti *Kympin* artikkeleita. Sanomalehtiartikkelit ovat *Kalevasta* ja *Kansan Tähdosta*, valokuvat puolestaan *Kodin kuvalehdestä*. Haastatteluaineiston olen koonnut vaatesuunnittelija Ritva Kellokummun, sisustusarkkitehti Yrjö Wiherheimon sekä työnjohtaja Tuovi Karvosen haastatteluista. Niiden avulla kuullaan ja täydennetään tilaajan, rakennuksen suunnittelukoordinoinnista vastanneen arkkitehdin sekä tuotantoportaan edustajan ääntä. Lisäaineistona käytän myös Torstain tuotteiden käyttäjien muisteluaineistoa, missä kirjoittajat kertovat käyttäjäkokemuksiaan kyseisen yrityksen tuotteista. Aineistot kuuluvat Torstai Oy:n muotoilutoimintaa käsittelevään väitöskirja-aineistooni, jota olen kerännyt vuosien varrella.

Teollista tuotantoa sisäämpumaradalla

Torstai Oy:n olivat perustaneet vaatesuunnittelija Ritva ja toimitusjohtaja Jaakko Kellokumpu. Kellokummut olivat vanhaa itälappilaista kauppiassukua ja vaatetusala oli tullut heille tutuksi jo vuosikymmenien ajan ennen oman yrityksen perustamista, jolloin Jaakko Kellokumpu toimi sisäänostajana sisarustensa kanssa omistamassa *Asuste*-tavaratalossa.⁴ Valmistuttuaan Taideteollisesta oppilaitoksesta vuonna 1960 Ritva Kellokumpu oli toiminut vaatesuunnittelijana ensin vuoden Kuopiossa Turo Oy:ssä, sitten naimisiin mentyään 13 vuotta freelancerina Kemijärveltä käsin. Torstai Oy:ssä hän toimi suunnittelijana sen perustamisesta saakka.

Yritys aloitti toimintansa perheen omakotitalon autotallissa, jossa vaatteet leikattiin ja teetettiin aluksi kotiompelijoilla. Ensimmäiset varsinaiset toimitilat sijaitsivat Särkiportin ostoskeskuksen kellarissa, joka sitä ennen oli toiminut sisäämpumaratana. Aluksi noin viidentoista ihmisen voimin ja valtion aluepoliittisen tuen avulla tehdas ylsi sieltä käsin kuitenkin ensimmäisenä vuotenaan 600 000 markan liikevaihtoon.⁵

Särkiportin ostoskeskuksen kellaritilat olivat lehtiartikkelin mukaan neljän toimintavuoden jälkeen erittäin epäkäytännölliset. Paikka kuvataan ikkunattomaksi ja ahtaaksi nopeasti kehittyneelle yritykselle. Toimittaja raportoi: ”Pikakierros tuotantohallissa on todellista puikkelehtimistä. Ylimääräistä tilaa ei ole löydettävissä mistään. Jokainen millikin on käytetty hyväksi. Olo on kuin pillifarkuissa.” Yrityksen liikevaihto oli vuosina 1975–1978 viisinkertaistunut ja työntekijämäärä saman ajan kuluessa kaksinkertaistunut, mitä artikkelissa pidettiin työtilat huomioon ottaen ”pienenä ihmeenä”. Yrityksestä oli tullut vientiin suuntautunut teollisuuslaitos, jonka tuotannosta meni ulkomaille 60 prosenttia ja kotimaahan loput 40 prosenttia.⁶

Myös pitkäaikaisen työjohtajan Tuovi Karvosen mukaan Särkiportin kellarissa sijainneet toimitilat olivat laajentuneelle yritykselle erittäin epäkäytännölliset: ”Kun kauppaan tuli kuorma pakkasella, nehän piti

autoa käynnissä ja se kaikki pakokaasu tuli sinne. Mutta kyllä me toimeen tultiin. Tärkeintä varmaan kaikille oli, että nyt on työpaikka.”⁷

Itä-Lapissa oli kärsitty 1960-luvulta lähtien työttömyydestä. Turvattua työpaikkaa eivät tarjonneet enää savotat eivätkä maatilat kuten ennen, vaan yhteiskunnallisen rakennemuutoksen vuoksi tapahtui Suomessa sotien jälkeisen ajan suurin maalta- ja maastamuutto etelän kaupunkeihin ja ennen kaikkea Ruotsiin. Tämä koetteli erityisesti Itä-Lappia.⁸ Osa työikäisistä oli kuitenkin jäänyt vielä kotiseudulleen. Vähitellen kehitysaluerahasto ja sen tarjoaman tuen turvin voimistunut teollistuminen olivat antaneet tulevaisuuden uskoa alueelle. Torstai Oy oli kehityksessä alueen merkittäväksi työllistäjäksi, sillä enimmillään se työllisti noin 180 työntekijää.

Mitään laajentamismahdollisuuksia ahtaaksi käyneissä tuotantotiloissa ei ollut. Tilat olivat matalat ja ilmanvaihto puutteellista. ”Seurausena onkin sitten, että työpäivän jälkeen ollaan täysin kuitteja. Mitä pikimmin olisi täältä päästävä maanpinnalle ja väljempiin työoloihin”, vaativat työntekijät.⁹ Toimitusjohtaja Jaakko Kellokumpu oli samaa mieltä. Hän piti syynä epämukaviin työoloihin yrityksen nopeasta kasvusta aiheutuneita pullonkauloja. Nopea kehitys hänen mukaansa oli ”seurausta taitavasta tuotesuunnittelusta sekä selväpiirteisestä ja harkitusta markkinointi- ja tuotantotoiminnasta”, joka oli tuonut mukanaan erilaisia hankaluuksia kuten toimitilojen riittämättömyyden. Liian pienten toimitilojen vuoksi valmistusta piti useana vuonna siirtää alihankkijoille Tornioon ja Kuopioon.¹⁰

Poikkeuksellinen tehdas Pöylijärven rantaan

Uuden tehdasrakennuksen valmistumisen aika koitti vuonna 1982, jolloin Pöylijärven rantaan kohosi tuon ajan perinteisestä teollisuusrakentamisesta poikkeava tuotantolaitos. *Teva*-lehdessä kuvailtiin vuonna 1986 seuraavasti: ”Torstain teollisuusrakennus Kemijärvellä eroaa jo ul-

kopuolelta edukseen normaalisuomalaisesta teollisuushalliarkkitehtuurista. Torstain rakennus on istutettu maisemaan huolellisesti ja sen arkkitehtuuri on täynnä pieniä, mukavia yksityiskohtia.”¹¹

Rakennus kuvattiin tyypillisestä teollisuusalueelle rakennetusta kaarihallimallista poikkeavaksi arkkitehtuurin luomukseksi, jossa pieniin yksityiskohtiinkin oli satsattu.¹² Muutenkin tehdas poikkesi tavanomaisesta. *Tehdas puistossa*, otsikoi *Seura*-lehti seuraavana vuonna. Tuotantotilat sijaitsivat metsikön keskellä Pöyliöjärven rannalla. Sinne ei ollut viitotettua, mainoskylteillä valaistua tietä, kuten yleensä yrityksiin on tapana laittaa, vaan tie neuvottiin vain todella sitä tarvitseville. Näin taattiin työskentelyrauha. Tehdas oli muista erottuva oma saarekkeensa, josta ei haluttu turistikohdetta. Siksi tehtaanyymäläkin sijaitsi erillään kolmen kilometrin päässä Kemijärven keskustassa.¹³

Tehdasrakennusta esiteltiin useassa lehdessä kuvin ja sanoin ja poikkeuksellisuus tuotiin esiin. *Kodin kuvalehden* ingressissä kerrottiin tunnelman yllättäneen jo pihalla:

*On muotoa, ilmettä, rytmiä ja puun pehmeyttä. Ensi näkemältä kuvittelee Kemijärvellä sijaitsevaa Torstai Oy:n tehdasta tavallista kookkaammaksi omakotitaloksi. Totutteluun menee hetki: olemme alistuneet pitämään laatikkomaista hehtaarihallia oikeana teollisuustilana. Täällä puu elää vahvasti myös sisätiloissa. Ikunoista piirtyy lapinmaisema.*¹⁴

Varsinainen tehdasrakennus oli vaalean harmaa, kolmen arkkitehdin luomus.¹⁵ Ritva Kellokummun mukaan ”suunnittelusta vastasi kolme nuorta arkkitehtiä, joilla ei ollut aikaisempaa kokemusta rasitteena”.¹⁶ Tehtaan arkkitehtisuunnittelu oli oululaisen Seppo Huttu-Hiltusen käsialaa. Suunnittelukoordinoinnista sekä sisustus- ja kalustesuunnittelusta vastasi Kellokumpujen hyvä ystävä vuosien takaa, sisustusarkkitehti Yrjö Wiherheimo apunaan sisustusarkkitehti Juha Lätti. Wiherheimo myöskin kokosi kyseisen arkkitehtiryhmän. Lopulliset rakennuspiirustukset oli-

vat valmiit keväällä 1981 ja rakennus otettiin käyttöön seuraavan vuoden keväällä.¹⁷

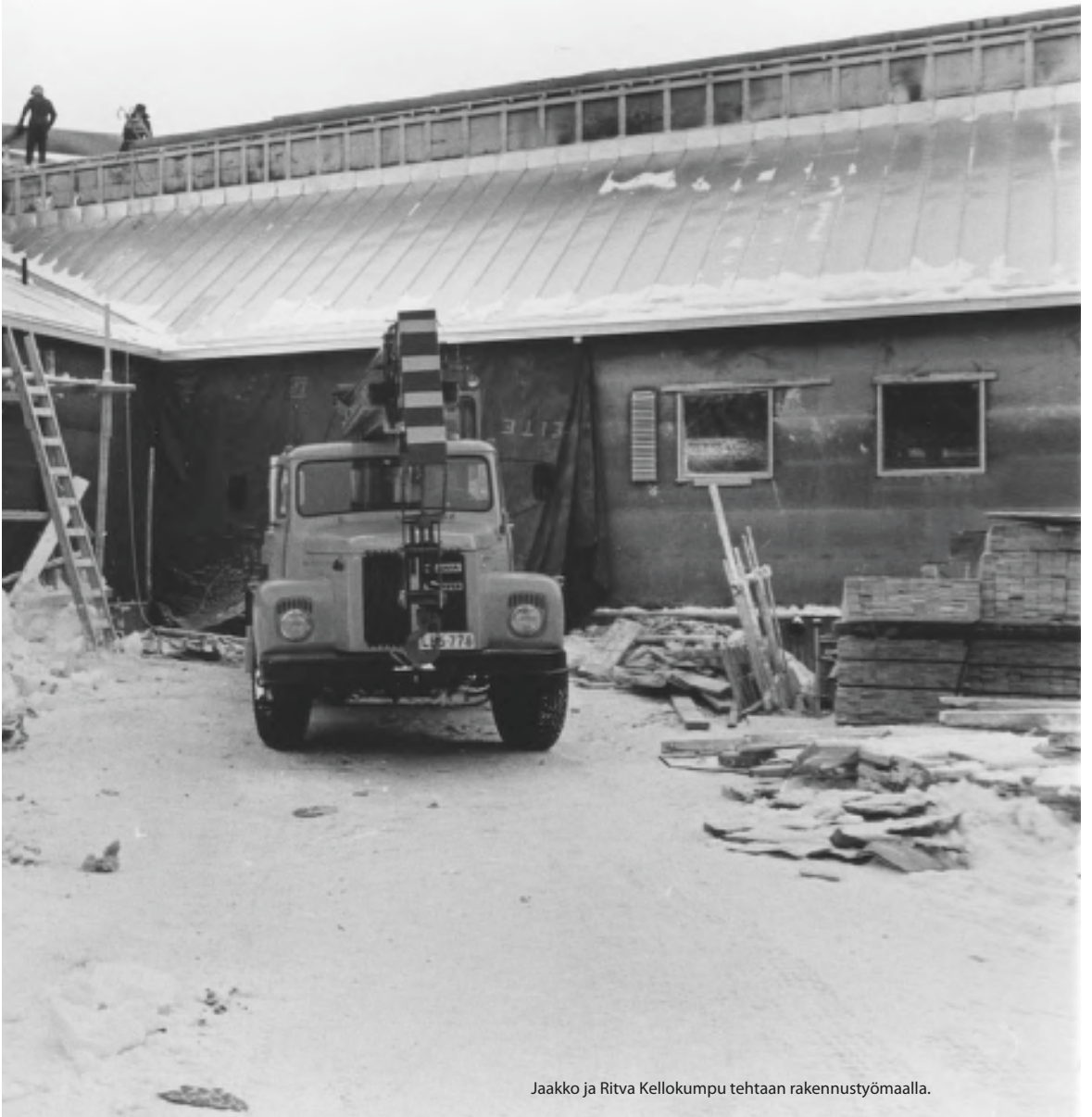
Sementistä ja puusta valmistettu rakennus oli kaksikerroksinen. Sen suunnittelun lähtökohdissa oli huomioitu tuotannon vaatimukset sekä siihen liittyvät funktiot. Rakennuksen ylimmässä kerroksessa sijaitsi tuotantohalli ja toimistotilat ja alakerrassa oli valmisvarasto lastauslaitureineen sekä väestönsuoja. Rakennuksen tilavuus oli 15 000 kuutiometriä ja pinta-ala 3 500 neliometriä.¹⁸ Rakennus oli kaksimassainen, ja toimisto-, ruokala- ja sosiaalitilat sijoittuivat pieniskaalaiseen osaan. Oma työhuoneensa oli toimitusjohtajalla, suunnittelijalla, mallimestarilla, tuotantopäälliköllä, laskennalla sekä työnjohdolla. Työ-, ruokala- ja sosiaalitilat sijoittuivat rakennuksen eteläpäättyyn ja osassa niistä oli näkymä Pöyliöjärvelle.

Pieniskaalaiseen osaan toteutettiin lisäksi lasikuisti, jota kutsuttiin myös viheriöksi tai talvipuutarhaksi kuten eräs toimittaja sitä nimitti. Se oli kaikille työntekijöille tarkoitettu virkistys- ja taukotila. Haastattelussa Yrjö Wiherheimo kertoi väliporrasristeyksessä olevan tilan olleen luontevan lasikuistille, koska se oli tuotannon, hallinnon, markkinoinnin ja suunnittelun välissä. ”Tuntu hirveän luontevalta aukasta se sitten etelän suuntaan [Pöyliöjärvelle]”. Lasikuisti asettui hyvin piirustuksiin, ja siinä menestyivät hyvin myös erilaiset viherkasvit.¹⁹ Lehdissä kerrottiin siellä kasvavan banaanipuita, viinirypäleköynnöksiä ja muita eksoottisia kasveja – valokuvissa näkyy myös tavallisempia kasveja kuten peikonlehtiä.

Tehdassali oli tilava, noin 1000 neliometriä, ja sinne mahtui yli sata ompelukonetta ja ompelijaa. *Kodin kuvalehdessä* siitä kerrottiin seuraavaa:

Käytävän päästä avautuu kulku ilmavaan tehdasompeleimoon, joka omansa harjakattoisena siivekkeenään liittyy kaksimassaiseen rakennuskokonaisuuteen. Tuttu työntouhu ja surina tulvivat vastaan. Kevään ulkoilu- ja urheilumallisto on valmistumassa. Valoisuus, avaruus ja pehmittävä akustiikka keventävät selväs-

Jaakko ja Ritva Kellokumpu tehtaan rakennustyomaalla.

*ti ilmapiiriä ja luovat työniloa. Työntekijät ovat tyytyväisiä tiloihinsa.*²⁰

Myös Kellokummut olivat tyytyväisiä lopputulokseen. *Kodin kuvalehdessä* kirjoitettiin: ”Suunnittelu on täyttänyt toiveet ja odotukset, myöntää Jaakko Kellokumpu neljä vuotta tehtaan valmistumisen jälkeen. Virheitä ei ole tullut vastaan eikä tarvetta muutoksiin ole ollut.”²¹

Rakentamisen toteutti Kemijärven Teollisuuskyläyhtiö, jolta Kellokumpujen oli tarkoitus lunastaa tilat omakseen.²² Kaupunki lahjoitti tontin. Jaakko Kellokummun mielestä hyväksi koettuun lopputulokseen rakentamisessa päästiin varsin kilpailukykyisellä hinnalla. Tilat rakennettiin pitkälti elementeistä ja standardiosista, joten neliöhinnaltaan rakennus tuli jopa 600 markkaa halvemmaksi kuin eräs Kemijärvellä samaan aikaan perinteisellä tavalla vastaavankokoisena toteutettu tehdaskiinteistö.²³ Tämä osoitti sen, että laatuarkkitehtuuri ei välttämättä ollut aina kallista.

Kodinomainen tehdas

Uutta teollisuusrakennusta kuvattiin *Kodin kuvalehdessä* seuraavasti: ”Tämä tehdas tuntuu kodilta”, ”Näissä tiloissa on ilo tehdä työtä”. Viihtyisyyteen panostettiin uudessa tehdasrakennuksessa ja sinne saatiin luotua hyvin intiimi, kodinomainen ympäristö. Kodinomainen tunnelma välittyy myös lehdessä julkaistuista valokuvista. Niissä työntekijät yhdessä työnantajan kanssa istuskelevat viihtyisässä viheriössä kiireettömän oloisesti lumisten puiden kuvastuessa ikkunoista. Puukalusteiden selkeä muotokieli, vaaleat seinät ja viherkasvit tekivät tilasta myös erittäin tyylikkään.

Myös tehtaan ympäristön viihtyisyyteen kiinnitettiin erityistä huomiota. Tehdas sijaitsi järven rannalla puiden siimeksessä, mikä oli otollinen paikka kesäisin myös sääskille. Jaakko Kellokumpu kiinnitti noin

Vihariössä viihdytään. Seinällä kiertää viihvinä ja siinä antavat myös talviaikaan monet vihariökävyt. Kasvalla maisema ja valo tulvivat sisään lasi-ikkunasta.

Ritva Kellokumpu vihariössä työntekijöidensä kanssa.

sata linnunpönttöä tehdusrakennuksen ympärille, jotta sääsket pysyivät kesäisin loitolla.²⁴ Näin pyrittiin takaamaan viihtyisyys myös ulkotiloissa.

Kodin kuvalehden artikkelissa pohdittiin Torstai Oy:n tehdusrakennuksen ilmettä. Siinä tuotiin esiin, että tehdasympäristön viihtyisyys riippui yrityksen johdon halusta luoda työntekijöilleen miellyttävät olot ja siten ylläpitää hyvää työmotivaatiota. Jaakko Kellokummun mielestä ei ollut yhdentekevää, minkälaisissa tiloissa töitä tehtiin. Viihtyvyys nosti hänen mukaansa myös työpaikan arvostusta.²⁵

Design management ja laatu

Uuden tehtaan sisätiloissa kaikki oli *Seura*-lehden artikkelin mukaan viimeistelyä ja loppuun asti vietyä viinirypäleköynnöksiä kasvavasta talvipuutarhasta mappeihin ja lomakkeisiin saakka. Lehden artikkelissa Ritva Kellokumpu kuvailee uusia tiloja näin: ”Tänne ei tuoda mitä tahansa. Mappien on oltava valkoisia, jokaisen.”²⁶ Tässä lehtiartikkelissa näkyy hyvin se, miten kokonaisvaltaisesti design management -ajattelua toteutettiin Torstai Oy:ssä. Ajattelu alkoi yleistyä yrityksissä vähitellen 1980-luvun loppupuolella. Alkuaan tätä koordinoitua design-strategiaa olivat kehittäneet yritykset Japanissa, Yhdysvalloissa, Englannissa ja Hollannissa.²⁷

Ajattelun mukaan arkkitehtuurin tulee tuottaa samansisältöisiä viestejä kuin muutkin design managementin osa-alueet, joita ovat tuotteet, viestintä ja yleensä käyttäytyminen.²⁸ Jaakko Kellokummun mukaan kaikki yritykseen liittyvä julkisuus – myös arkkitehtuuriin liittyvä – loi mielikuvia tuotteen ostajalle. Niin yrityksen tuotteet kuin uudet toimintatilatkin loivat tietyn kokonaiskuvan yrityksestä, joka tässä tapauksessa oli hyvin yhtenevä. Torstain julkisuuskuvan kautta välittynyt viesti oli vahva kokonaisvaltainen design-osaaminen.

Pelkkä mielikuva ei Jaakko Kellokummun mielestä kuitenkaan riittänyt, vaan tärkeää oli, että laatu vastasi mielikuvaa. Laatu syntyi hänen mukaansa suoraan henkilökunnan osaamisesta. Torstai Oy:ssä tämä oli hänen mielestään kunnossa.²⁹ Taitava henkilökunta osasi tehdä laadukkaita ulkoilu- ja vapaa-ajan vaatteita. Samoin yhteistyöllä eri alojen ammattilaiset saivat aikaan poikkeuksellisenä pidetyn, viihtyisän tehdasrakennuksen ympäristöineen.

Epilogi

Entä mitä tälle poikkeukselliselle ja kodinomaiselle rakennukselle kuuluu nykyisin? Torstai Oy ajautui muun muassa liian nopeasta kasvusta ja suhdannevaihteluista johtuneiden vaikeuksien vuoksi konkurssiin vuonna 1990. Tiloissa toimi aluksi viisi vuotta matkapuhelimen latureita valmistava Salcomp Oy. Tuotannon siirryttyä Kiinaan tilat toimivat vielä seuraavat viisi vuotta Salcompin varastona.³⁰ Nykyisin tiloissa toimii kemijärveläinen metallialan yritys T. J. Pyykkönen Oy.³¹ Kangas-pakat ovat vaihtuneet ensin kännykän latureihin, sitten metallilevyihin, mutta tehdasrakennuksessa yritystoiminta jatkuu yhä. Tilat ovat kärsineet omistajan ja toiminnan vaihdoksista ja osin ränsistyneet. Myöskään design management -ajattelu ei toteudu kuten Kellokumpujen aikana. Mutta vaikka vahva muotoilualan yritys pohjoisessa lopetti toimintansa, sen tuotemerkki elää edelleen L-Fashion Group Oy:n alaisuudessa. La-

pissa vaatetusalan tai design managementin hengenheimolaisina jatkavat vaatetusalan yritys Mieland Oy sekä keramiikastaan ja sisustuksen myymäläketjustaan tunnettu Pentik Oy. Näin luovat muotoilun tuulet puhaltavat edelleen Lapissa.

Viitteet

- 1 Esimerkiksi yliopistollisena oppiaineena sitä on voinut opiskella Lapin yliopistossa vasta vuodesta 2002 alkaen (Tuomaala 2003, 130–132). Se on edelleen yhä voimistuva suuntaus muotoiluun ja yritysmaailman kentässä. Sen avulla pyritään yrityksen markkina-aseman parantamiseen ja toiminta-ajatuksen viestittämiseen mahdollisimman vakuuttavasi ja tehokkaasti omille sidosryhmille.
- 2 Nieminen 2004, 50.
- 3 Poikolainen 1994, passim.
- 4 Mourujärvi 2004, 184.
- 5 Törmä 1986.
- 6 Suunnittelun ja taidon näyte Kemijärveltä: Maailmanmarkkinoille ponnistetaan ostokeskuksen kellaritiloista. *Kansan Tahto* 30.8.1978.
- 7 Tuovi Karvosen haastattelu 24.5.2005.
- 8 Aatsinki 2006, 93.
- 9 Suunnittelun ja taidon näyte Kemijärvellä: Maailmanmarkkinoille ponnistetaan ostokeskuksen kellaritiloista. *Kansan Tahto* 30.8.1978.
- 10 Suunnittelun ja taidon näyte Kemijärvellä: Maailmanmarkkinoille ponnistetaan ostokeskuksen kellaritiloista. *Kansan Tahto* 30.8.1978.
- 11 Tuote menee kaupan ja työntekijät viihtyvät. *Teva* 21/1986.
- 12 Tuote menee kaupan ja työntekijät viihtyvät *Teva* 21/1986.
- 13 Vehmas 1987, 72.
- 14 Tähkävuori 1986, 54.
- 15 Vehmas 1987, 72.
- 16 Ritva Kellokummun haastattelu 23.5.2003.
- 17 Wiherheimo 1984, 56.
- 18 Ritva Kellokummun haastattelu 23.5.2003.
- 19 Yrjö Wiherheimon haastattelu 22.12.2008.
- 20 Tähkävuori 1986, 56.
- 21 Tähkävuori 1986, 56.
- 22 Tolonen 1982.
- 23 Tolonen 1982; Tähkävuori 1986, 57.
- 24 Matilainen 2009. Suullisesti tekijälle.
- 25 Tähkävuori 1986, 57.
- 26 Vehmas 1987, 72.

- 27 Nieminen 2004, 48.
28 Poikolainen 1994, 160.
29 Tuote menee kaupan ja työntekijät viihtyvät. *Teva* 21/1986.
30 Laaksonen 2009. Suullisesti tekijälle.
31 Särkelä 2009. Suullisesti tekijälle.

Lähteet

Aikakaus- ja sanomalehtiartikkelit

Suunnittelun ja taidon näyte Kemijärvellä: Maailmanmarkkinoille ponnistetaan ostoskeskuksen kellaritiloista. *Kansan Tahto* 30.8.1978.

Tolonen, Seppo. Menestyksen avaimena hyvä tuotesuunnittelu. *Kaleva* 27.9.1982.

Tuote menee kaupan ja työntekijät viihtyvät. *Teva* 21/1986.

Tähkävuori, Anna-Maija. Tämä tehdas tuntuu kodilta. *Kodin Kuvalehti* 4/1986, 54–57.

Törmä, Kaija. Torstai on toivoa täynnä. *Kymppi Säästöpankin asiakaslehti* 7/1986, 22–24.

Vehmas, Merja. Muotisuunnittelija Ritva Kellokumpu on vahva nainen pohjoisesta. *Seura* 18/1987, 72–74.

Wiherheimo, Yrjö. Torstai Oy. *Muoto* 14, 3/1984, 56.

Haastattelut ja suulliset tiedonannot

Karvonen, Tuovi. Haastattelu 24.5.2005, haastattelija Marjatta Hildén.

Kellokumpu, Ritva. Haastattelu 23.5.2003, haastattelija Marjatta Hildén.

Laaksonen, Seija. Suullinen tiedonanto 17.2.2009.

Matilainen, Eevi. Suullinen tiedonanto 5.2.2009.

Särkelä, Sauli. Suullinen tiedonanto 3.2.2009.

Wiherheimo, Yrjö. Puhelinhaastattelu 22.12.2008, haastattelija Marjatta Hildén.

Kirjallisuus

Aatsinki, Ulla: Itärajan punaiset yhteisöt. Teoksessa *Alueiden Lappi*. Toim. Maria Lähteenmäki. Lapin yliopistokustannus, Rovaniemi 2006.

Mourujärvi, Lea: ”*Jos tikka on kirjava, elämä on kirjavampi*”. Elämäntarinoita Kemijärveltä. Kemijärven Rotaryklubi, Kemijärvi 2004.

Nieminen, Tuula: *Visuaalinen markkinointi*. WSOY, Helsinki 2004.

Poikolainen, Liisa (toim.): *Design management. Yrityskuvasta kilpailuvaltti*. Otava, Helsinki 1994.

Tuomaala, Maija-Sisko (toim.): *Lapin yliopiston taiteiden tiedekunnan opinto-opas 2003–2004*. Lapin yliopisto, Rovaniemi 2003.

5

Suomi-neitoja ja upseerien ilolintuja

Lotat, sota ja sukupuolimoraali

Kaisa-Maria Peltokorpi

Sotilaita ja lottia junassa. Pohjois-Pohjanmaan museo. Uuno Laukan kokoelma.

On selvää, että korrektiivisuuden rajat taistelevissa joukoissa ja heidän huoltajissaan muodostuvat toisiksi kuin rauhan aikana. Ihminen ei pysty säilyttämään sivistyneitä pitämyksiään silloin kun oikea ja väärä, elämä ja kuolema, pyhä ja epäpyhä sekoittuvat niin mielivaltaisella tavalla kuin sodassa. Sodanaikainen moraalit on toinen kuin rauhanaikainen, uskonto sekin saa poikkeuksellisen luonteen, toveruus ja ystävyys nousevat eri pohjalta kuin tavallisesti, rakkaus ja viha ovat herkemässä ja saavat siksi sekä näkyvämpiä että selvemmin banaaleja muotoja.¹

Kirjailija, kriitikko Matti Paavilainen ottaa kirja-arvostelussaan kantaa juuri ilmestyneeseen Paavo Rintalan *Sissiluutnantti*-romaaniiin *Helsingin Sanomissa* 1.9.1963. Teos herätti Väinö Linnan *Tuntemattoman sotilaan* lailla suurta kohua etenkin lottia loukkaavasta esitystavasta johtuen. Rintala kuvaa teoksessaan lotat lähes eläimellisinä, seksuaalisesti aktiivisina nymfomaanilottina. Paavilainen kommentoi Rintalan lottakuvaa: ”Tuntuisi luonnottomalta, jos joku yrittäisi todistaa Rintalan olevan teoksessaan totuudellisuuden ulkopuolella. Vain siitä määrästä, minkä tämän kaltainen aines on romaanissa saanut tilaa, voitaisiin kenties keskustella.” Hän uskoo, että yhtä hyvin kuin Rintalan teoksessa on ”kilvoitteleva ja puhtain vaikuttimin toimiva pappi pornografisia tulkintoja tekevän kollegansa rinnalla, yhtä hyvin kuin kunnoton ja uskonnollinen sotilas taistelevat rinnakkain, yhtä hyvin on jakautuminen tapahtunut luonnollisesti myös hyvätapaisiin ja huonotapaisiin lottiin.”²

Sota-ajan on todella nähty höllentäneen suomalaista sukupuolimoraalia, huolimatta siitä, että sitä pyrittiin tiukasti säätelemään. Kuoleman läheisyyden tullessa osaksi arkea herätti epävarmuus osassa ihmisiä tarvetta hallita tilanteita ja varautua vielä pahemman päivän varalle entistä paremmin. Toisissa kuoleman pelko taas viritti tarpeen elää kuin viimeistä päivää, kokea kaikki mahdollinen ennen yhtäkkistä kuolemaa. Nämä ovat nuorten sukupuolikulttuuria, tyttökulttuuria ja sukupuolittuneen väkivallan muotoja tutkineen Sari Näreen mukaan yleisiä tapoja reagoida vaaraan ja kollektiivisella tasolla niistä muodostui elämäntapoja. Näre uskoo, että kuoleman läheisyyden voidaan sanoa tuottaneen sodassa uudenlaista ”tässä ja nyt”-asennetta, joka rikkoi vanhoja moraalisia pidikkeitä etenkin juuri sukupuolisuhteissa.³ Pidättäytymisen vaade, siirtyminen tutuilta seuduilta toisaalle ja etäännyminen toisesta sukupuolesta naisten pyörittäessä kotirintamaa ja miesten toimiessa taistelurintamalla, loivat yhteiskuntaan poikkeustilan. Tämä poikkeustila ajoi monia suhteisiin, joihin he tuskin olisivat normaalioloissa päätyneet.⁴

Tässä artikkelissa tarkastelen sota-ajan sukupuolimoraalia lottien näkökulmasta. Millaisena sodanaikainen sukupuolimoraali näyttäytyi lottille? Millaisia merkityksiä se saa lottien kokemushistorian valossa? Lotta Svärd-järjestö kasvoi sotavuosina maailman suurimmaksi naisjärjestöksi ja enimmillään sen piirissä toimi vuoden 1944 syksyllä 232 000 lottaa. Luku on merkittävä kun muistaa, että Suomessa oli tuolloin alle neljä miljoonaa asukasta.⁵ Artikkelini liittyy väitöstutkimukseeni lottien selviytymisestä toisessa maailmansodassa. Pääaineisto koostuu vuosina 2007–2009 avoimen haastattelumenetelmän avulla tekemiini kahdeksantoista kotirintama- ja rintamalotan haastatteluihin. Haastateltavat ovat kotoisin eri puolilta Suomea ja he olivat haastatteluhetkellä 79–93-vuotiaita. Heistä ainakin kaksi on tällä hetkellä jo kuollut, mikä muistuttaa ravisuttavasti lottahistorian keräämisen tärkeydestä juuri nyt. Pian on aika, jolloin lotat eivät ole enää itse kertomassa kokemuksistaan. Artikkelissa kaikkien haastateltavien nimet on muutettu. Haastateltavien kokemuksia rikastuttaa muiden tutkijoiden aiemmin keräämä ja lottien itse kirjoittama muisteluaineisto.

Lotat mikrohistoriallisina toimijoina

Lottien moraalia valvottiin tarkkaan ja heitä koskivat ankarat käyttäytymismääräykset. Tämä asettaa mikrohistorioitsijalle mielenkiintoisen tutkimuskentän, sillä lotat voidaan nähdä poikkeuksellisin toimijoina muiden aikalaisnaisten joukossa. Mikrohistorioitsijat ajattelevat, että juuri poikkeavuuksia tutkimalla voidaan tavoittaa menneisyyden ihmisten ajattelutapoja ja tehdä normaalin ja norminmukaisen raja näkyväksi.⁶ Vaikka lottien kurinpitokomukset ovat hyvin vähäisiä, vain 0,76 prosenttia toimivista jäsenistä kotiutettiin tai erotettiin⁷, heijastuu heissä koko sota-ajan sukupuolimoraalinen tila. Mikrohistoriallinen lähestymistapa soveltuu aiheeseen hyvin myös siksi, että menetelmän on katsottu nostavan esiin ”vaiettua historiaa”, jonka perinteinen historiankirjoitus

on sivuuttanut. Lottien historiaa voidaan pitää nimenomaan vaiettuna historiana, johtuen pitkälti järjestön lakkauttamisesta fasistisena järjestönä ”liian läheisillä suhteillaan Suojeluskuntiin” välirauhansopimuksen artiklan 21 nojalla 23.11.1944.⁸ Sotien jälkeisinä vuosikymmeninä lotat ovat kokeneet, että heidän maanpuolustuksen hyväksi sotavuosina teemmästään työstä haluttiin vaieta ja sen arvo mitätöidä. Vuosien varrella tapahtunut asennemuutos ja henkinen vapautuminen on ollut hidasta.⁹

Naisten sotahistorian avaaminen laajentaa sodan kuvaa. Lottien muistitiedon avulla voidaan päästä sisälle niihin merkityksiin, joita ihmiset ovat asioille sota-aikoina antaneet. Artikkelit edustaa uutta sotahistoriaa, jonka tarkoituksena on nimenomaan tavallisen ihmisen ja sodan arjen näkyväksi tekeminen. Uuden sotahistorian lähteet edellyttävät selkeästi erilaisia tulkintatapoja. Erityisen tarpeelliseksi on tullut keskustelu muistin hataruudesta: muistot kun voivat olla virheellisiä tai kokonaan väärä, palautuneita tai ulkoa istutettuja.¹⁰ Lotat rakentavat kertomusta tapahtumista omista lähtökohdistaan käsin. Siten kertomusten juoni on heidän itsensä konstruoimaa kuvaa todellisuudesta. Muistitietotutkimusta arvostellaankin joskus lähdepohjan ohuudesta. Näreen ja Kirveen mukaan muistitieto kuvaa sisäiseltä merkitykseltään todellisuutta, todellisia tapahtumia mielen sisällä. Jopa sota-aikana levitetty juorut ja huhut tavoittavat jotakin olennaista sen ajan ihmisten maailmankuvasta, heidän syvimmistä peloistaan ja toiveistaan.¹¹ Muistitieto tutkimusaineistona täydentää perinteistä historiankirjoitusta. Ihanteellisessa tilanteessa kumpikaan lähestymistapa ei väheksy toista, vaan molemmat toimivat toistensa tukena.¹²

Moraalinen ilmapiiri talvi- ja jatkosodassa

Sota-ajan poikkeuksellinen sukupuolimoraali näkyi paitsi lisääntyneinä avioliiton ulkopuolisina suhteina myös avioeroina ja aviottomina lapsina. Saksalaisten ja suomalaisten suhteita jatkosodassa tutkinut Marian-

ne Junila toteaa, ettei eronnut nainen tai yksinäinen äiti ollut enää so-tavuosina ”niin paheksuttava ilmiö kuin aiemmin”.¹³ Näreen mukaan muuttunut sukupuolikäyttäytyminen ilmeni myös sotilaiden runsaina homokokeiluina. Lisäksi sukupuolitaudit ja raiskaukset lisääntyivät. Ri-kollisuuden kasvu oli suurinta nimenomaan siveellisyysrikosten kohdal-la. Irto-suhteiden yleistyminen lisäsi sota-aikana merkittävästi myös si-kiölähdetyksiä ja lapsensurmia.¹⁴

”Ajankohdalle kuvaava ilmiö: yksistään Helsingissä on tällä het-kellä enemmän sukupuolitauteja kuin koko Ruotsissa. Tällainen tilas-to kotirintamalta kertoo enemmän Suomen tilanteesta kuin rintamatie-dotukset”, kirjoitti TK-mies, kirjailija Olavi Paavolainen päiväkirjaansa 16.11.1943 Päämajassa Mikkelissä.¹⁵ Komppanian yhteisöelämää tutki-neen Knut Pippingin mukaan sukupuolirtartunnan saaneista laskettiin leikkiä miesten kesken ja heidät pakotettiin etsiytymään hoitoon. Vuo-den 1943 aikana alettiin jakaa antiseptisiä pakkauksia lomalaisille, mutta ne palautettiin lähes aina käyttämättöminä. Aviosäätö ei ollut Pippingin mukaan tae säädyllisestä elämästä, ja miesten mielestä oli luonnollista, että ”myös naineet miehet etsivät pieniä seikkailuja.” Uskollisina pysy-neistä ukkomiehistä puhuttiin kuitenkin kunnioituksella.¹⁶

Sotilaiden jatkuva liikkuminen lisäsi myös prostituution määrää. Helsingissä prostituution määrä kaksinkertaistui sota-aikana. Sodan lo-puttua Helsingissä oli yli 1 200 irtolaisnaista, joista suurin osa oli niin sanottuja ammatinharjoittajia.¹⁷ Sosiologi Matti Parjanen sivuaa Man-nerheim-ristin ritari Paavo Kolin jatkosotaa käsittelevässä teoksessa myös sotaa ja seksiä. Hän kirjoittaa sotilasjohtajien pohtineen jo antiikin ajois-ta saakka, miten sotaikäyvien miesten seksuaalisia tarpeita tulisi hoitaa. Eräänä ratkaisuna asiaan on nähty kenttäbordellit. Sotapäälliköiden pää-tökset ovat perustuneet valta-ajatteluun, jonka mukaan miesten motii-vit taisteluun heikentyvät, jos he eivät saa välillä tyydyttää seksuaalisia tarpeitaan. Suurvallat hyödynsivätkin prostituutiota toisessa maailman-sodassa. Saksalaisten miehitettyä Pariisiin vuonna 1940 valtasivat hei-dän upseerinsa siellä sijainneet luksusbordellit. Neljä vuotta myöhem-

min asiakkaat vaihtuivat amerikkalaisiin valloittajiin.¹⁸ Liikkui huhuja, että päämaja suunnitteli myös sota-Suomeen bordellijärjestelmää. Kirjallisia todisteita tästä ei kuitenkaan ole. Armeijan kenttäpiispa sai kuulla tällaisista puheista ja marssi Mannerheimin puheille. Hän oli, Parjasen mukaan perustellusti, sitä mieltä, että kenttäbordellijärjestelmä romahduttaisi kotirintaman. Kotirintaman tuella oli varsin suuri merkitys sotilaiden taistelumoraaliin pienikokoisessa Suomessa.¹⁹

Valloitetulla alueella Itä-Karjalassa huhutaan kuitenkin olleen iso bordelli Äänislinnassa. Niin ikään toistuvat kertomukset Kannaksella kulkeneesta pyykkijunasta ja ylipäätään palveluja myyneistä pyykinpesijöistä ja paidanpaikkaajista.²⁰ *Sissiluutnantin* kirjoittanut Rintala onertonut huomanneensa 13-vuotiaana ainakin saksalaisten pitäneen rintamabordelleja juuri pesulajunissa²¹. Pitäviä todisteita näillekään huhuille ei kuitenkaan ole.

Parjanen myös toteaa, että jos Italian Napoli oli saksalaisten ja liittoutuneiden sotilaiden irtosuhteiden metropoli toisen maailmansodan keskivaiheilla, niin vastaava keskus Suomessa, toki pienemmässä mittakaavassa, oli Karhumäki Äänisen rannalla. Hänen mukaansa se näyttäytyi karussa vaatimattomuudessaan rintamamiesten viihdytyskeskukseksi asemasodan toimittomina aikoina.²² Paavolainen vieraili Karhumäessä elokuussa 1942 ja kertoo, miten muutaman komppanian päiväkäskyssä käsketään ”varomaan Tivolin neitiä, sillä on kuppa!”²³ Myös Rintala on käyttänyt Karhumäen kyseenalaista mainetta hyväkseen *Sissiluutnantissa*. Upseerien kesken Karhumäki on yleinen nähtävyys, jossa ”joku lotta makaa aina selällään, meni sinne mihin vuorokauden aikaan tahansa”.²⁴

Myös muun muassa Kemin ja Rovaniemen alueella oltiin huolissaan siveyden alhaisesta tasosta. Prostituutio ja musta pörssi kun yleensä rehottivat sataman, rautatien ja suurten, vaihtuvien joukkojen läheisyydessä.²⁵ Kemijärveltä kotoisin oleva haastateltavani Kaarina kuvailee Rovaniemen olleen sota-aikana ”oikea paheiden pesä”. Hänet komennettiin 19-vuotiaana Rovaniemelle muonituslotaksi kesällä 1941.

Siellä oli semmonen suuri kansakoulu, johon meät komennettiin

töihin. Ja ei me tykätty yhtään olla siellä Rovaniemellä, kun siellä oli niin paljon niitä saksalaisia ja ne naiset veljeili niin paljon niiden kans. En mä lottia nähny, ne oli kaikki siviilejä. Siellä ne roikku niitten kaulassa ja sen (lottatoverin) kanssa, me sitten että, ei me kyllä täällä katota nuita, että lähetään nyt jonnekin pois täältä.

Lotat suuntasivatkin ensimmäisenä vapaapäivänään alueen lottien puheenjohtajan puheille ja anoivat siirtoa toisaalle. Siirto onnistui ja lotat komennettiin Alakurtille, Sallan rintamalle.

Lähettiin mielihyvin sieltä Rovaniemeltä pois. Se oli niin tolkuton meno. Humalaisia. Niin no mehän oltii loukkaantuneita, kun pojat oli rintamalla tappelemassa, niin ne vaimot ja morsiamet oli niitten saksalaisten kans.²⁶

Rovaniemi merkitys korostui toisen maailmansodan aikana sekä Petsamon kaivosalueen että Liinahamarin sataman takia. Kaarinan saama ”tolkuton” kuva kaupungin elämästä ei ole aivan perätön, sillä Rovaniemestä muodostui sota-aikana tilastollisesti Suomen ylivoimaisesti rikollisin paikkakunta. Etenkin saksalaisten suuri lukumäärä, väestön liikkuvuus ja irrallisuus vaikuttivat rikollisuuden kasvuun. Rovaniemi oli myös tunnettu risteyspaikkana toimineen Pieksämäen, silloisen Pieksämäen, ohella maan alkoholisoituneimpana alueena.²⁷ Lisäksi Rovaniemellä huhuttiin naisten siveettömästä elämästä niin paljon, että Rovaniemeä pääpaikkanaan pitänyt työvoimatoimikunta palkkasi jopa naispuolisen tarkastajan tutkimaan naistyövoiman käyttäytymistä talven 1942–1943 ajaksi. Tarkastajan havaintojen perusteella naistyöntekijöiden siveellinen ryhti oli kuitenkin parempi kuin huhuttiin. Myös Yhteysesikunta Roi ja paikallinen poliisi tutkivat asiaa. Rakastajattarien palkkaaminen ei ollut yleistä, eikä tunnettuja yleisiä naisia tullut ilmi. ”Kevytkenkäisiä” naisia kuitenkin oli jonkin verran. Sikiön lähdeittämiä löytyy Rovaniemen

nimismiespiirin rikospäiväkirjoista sota-ajalta vain muutamia. Tosin arkaluontoisuutensa vuoksi tällaiset rikkeet eivät välttämättä tulleet kovin helposti ilmi. Sukupuolitartunnat lisääntyivät Rovaniemen lisäksi koko maassa kuitenkin niin, että Rovaniemellekin jouduttiin perustamaan helmikuussa 1943 sukupuolitautien poliklinikka.²⁸

Puolella irtolaisnaisista todettiin sukupuolitautitartunta vuonna 1942 ja sodan jälkeen vuonna 1946 42 prosentilla. Huipussaan tartunnat olivat koko Suomessa vuonna 1943. Kun ennen sotaa miehillä oli todettu sukupuolitauteja naisia enemmän, oli niitä vuonna 1942 molemmilla yhtä paljon. Naisten tartuntojen määrä nousi sodan loppua kohden, mutta sodan jälkeen alkoi miesten tartuntamäärä olla jälleen naisia suurempi. Naisten osuuden lisääntyminen tartunnoissa kertoo Näreen mukaan siitä ahdingosta, jossa naiset ovat olleet elantonsa turvatakseen. Naiset joutuivat käyttämään seksiä vaihdon välineenä.²⁹ Pula-aikana maksuksi kelpasivat myös elintarvikkeet ja kaikenlainen tavara, josta oli pulaa.³⁰

Sota-ajan nopeasti solmitut suhteet näkyivät heti sodan jälkeen avioerotilastoissa. Vuonna 1944 solmituista avioliitoista hajosi kolmessa vuodessa 5,5 prosenttia. Seuraavista sodan jälkeen solmituista liitoista kariutui alkuvuosina kolmisen prosenttia. Vuonna 1944 laillisia avioeroja oli 3246, vuonna 1945 jo 5605 kun niitä oli vuonna 1938 vain 1784. Vuonna 1948 erot ovat vähentyneet hieman, 4170.³¹ Siten sotavuosina solmitujen avioliittojen voidaan sanoa olleen keskimääräistä alttiimpia erolle. Sota-ajan avioliittoja kuvaa kanttiini- ja ilmavalvontalottana sekä pikkulottien opettajana toiminut keravalainen Mirja Pulli seuraavasti: ”Moni (sotilas) oli solminut avioliiton vain siksi, että sen avulla sai loman. Vaikka morsian oli tuttu, ei hänen kanssaan oltu seurusteltu. Tunsin tällaisia tapauksia. Jokin liitto onnistui, useimmat purkaantuivat.”³² Vasta vuonna 1960-luvulla avioerot nousivat vuoden 1945 tasolle. Näreen mukaan sota-aika edistikin sukupuolimoraalin murrosta ja loi henkisen pohjan pidättyvyyssnormeista vapautumiselle. Sota-ajan sukupuolimoraali oli hyvin jännitteinen. Pidättyvyys oli ihanne, mutta poikkeusolot houkut-

telivat luopumaan normien noudattamisesta. Jossain määrin kyseessä oli myös yhteiskunnallinen jännite. Keskiluokkainen normisto edellytti tiukempaa pidättyvyyttä kuin työväenluokkainen. Tämä näkyi Näreän mukaan etenkin juuri lottien moraalikäsitelyissä.³³

Knut Pipping kuvaa väitöskirjassaan *Komppania pienoisyhteiskuntana*, että sotilaat jakoivat rintaman läheisyydessä työskennelleet naiset kolmeen luokkaan, ”vaikka lähdettiin siitä oletuksesta, että kaikki rintaman läheisyydessä olevat naiset olivat kevytkenkäisiä (säädyllyiset naiset eivät lähteneet sellaisiin seikkailuihin).” Luokitus voitiin tehdä naisten toisistaan poikkeavien moraalisten ominaisuuksien perusteella. Luokat olivat 1) lotat, 2) sotilaskotisisaret ja 3) pyykkärit, myymäläapulaiset, parturiapulaiset ja alkuperäiseen siviiliväestöön kuuluvat naiset. Miesten mielestä kolmanteen ryhmään kuuluvat olivat ”yleisiä”, toiseen ryhmään kuuluvat ”kevytmielisiä”, ”jos antavat, niin antavat rakkaudesta”, mutta ykkösryhmään kuuluvia lottia kunnioitettiin enemmän ja heitä kohdeltiin kohteliaammin. Lottia pidettiin pääasiassa upseerien heiloina, joihin tavallisilla rivimiehillä ei ollut mitään mahdollisuuksia. Upseereilla olikin enemmän yhteyksiä lottatoimintaan miehistöön nähden, joten lotat jäivät heille usein etäisiksi.³⁴

Valkoisen Suomen porvarillisiin arvoihin perustuvassa *Lotta Svärd*-järjestössä korostettiin arvokkuuden säilyttämistä, ja siten paitsi yhteisön, myös koko kansakunnan puhtauden ja koskemattomuuden viestimistä lottien tehtävänä. Järjestön moraliteettia tutkinut Kaarle Sulamaa on tulkinnut lottien esikuvallisuuden vaatimuksen olleen seurausta lottien näkemisestä isänmaan symboleina, Suomi-neitoina.³⁵ Lottien moraalialia valvottiin tarkkaan, mikä teki siitä ikään kuin julkista omaisuutta ja kavensi lottien intimitettisuojaa. Naisen moraalin ehtymisen nähtiin symboloivan koko kansakunnan ryhdin menetystä ja häpäisemistä. Lottien kurinpitovirkkemukset olivat kuitenkin huomattavasti vähäisempiä miehiin verrattuna.³⁶

Lottajärjestöllä oli musta kirjansa, johon listattiin kaikki lottien rikkomukset sääntöjä vastaan. Jatkosodan aikana tilastoitiin 1 100 rikkomusta. Rangaistuksina olivat erottaminen järjestöstä, eroamiskehotus tai kotiuttaminen. Epäsiveellisyyden osuus kaikista rikkomuksista oli noin 20 prosenttia. Tilastoiduista kurinpitotapauksista 526 kenttälottaa kotiutettiin ”sopimattomana kotialueen ulkopuoliseen palvelukseen”, esimerkiksi hermoromahduksen takia. 190 lottaa kehoitettiin eroamaan kurinpidollisista syistä, kuten sopimattoman käytöksen, juopumuksen, sukupuolisuhteiden, sukupuolitaudin, abortin tai avioliiton ulkopuolisen raskauden vuoksi. Ankarimman rangaistuksen, järjestöstä erottamisen saivat 400 lottaa. Merkillepantavaa on kuitenkin, että kokonaislukumäärä rangaistuksista on kuitenkin vain alle prosentti järjestön jäsenistä, ja komennuksella olleista lotistakin erotettiin vain 0,4 prosenttia. Eniten lottia kotiutettiin kurinpidollisesti asemasodan vuotena 1943, yli 400. Avioliiton ulkopuolisen raskauden olleessa kyseessä lotta armahdettiin moraalisisista syistä, jos kihlattu oli kaatunut tai jäänyt vangiksi. Myös vieraitten pitäminen myöhään yöhön tai liian ”maalattuna” esiintyminen riitti rangaistukseen. ”Naisosapuoli oli syyllinen moraalisesti aina kun oli kyse miehen ja naisen intiimistä seurustelusta”, toteaa Parjanen.³⁷

Parjanen huomauttaa myös, ettei pidä sulkea pois liioiteltuja juoruja, joita ankarissa olosuhteissa vapaaehtoistyötään tekevästä nuorista naisista mieluusti leviteltiin. ”*Lotta Svärd* -järjestön kurinpito oli armotonta, jopa epäinhimillistä, ottaen huomioon nuorten naisten biologisen kehitysvaiheen. Ulkoinen olemus väljine vaatteineen piti heijastua miesten seksipupillissa niin luotaantyöntävältä kuin mahdollista. Lottajärjestön ylipäällikön Fanni Luukkosen ryhdikäs, mutta vähemmän sensuelli matamiolemus oli malli tuon ajan nuorille tytöille. -- Pienikin tahra lotan moraalikilvessä aiheutti rangaistuksen, mikä rauhanoloissa olisi tuntunut epäoikeudenmukaiselta.”³⁸

Kenttäpatjoja ja upseerisatuloita – myyttien kirjoa

Etenkin rintamalottiin liittyy runsaasti myyttejä. Naisenkaipuisten sotilaiden silmissä lotat olivat seksuaalisia objekteja. Kuten jo aiemmin mainittiin, jäivät he kuitenkin usein tavalliselle rivisotilaalle etäisiksi, saavuttamattomiksi haavekuviksi. Tämä oli osaltaan tuottamassa moraalitonta ja seksuaalisesti kyltymätöntä lottakuvaa, jota miesten kesken viljeltiin. Katkeruudessaan sotilaat alkoivat nimittää lottia milloin kenttähuoriksi, milloin taas upseerisatuloiksi. Nämä puheet loivat runsaasti huhuja ja tarinoita. Myyttiä siveettömistä lotista vahvisti myös hävityn sodan aiheuttama trauma. Hävityn sodan tuoma nöyryytys ja katkeruus oli helppo heijastaa naisiin.³⁹ Pakollista pidättyvyyttä paikanneet riettaat puheet toimivat myös rintamamiesten yhteisöllisyyttä yhdistävänä tekijänä.⁴⁰ Myyttiä lotista riettaiden fantasioiden kohteina ilmentää hyvin Aarre Nymanin ym. toimittama rintamamuistelmateos *Sotasavotta*:

Juu, me maattiin sen lotan kanssa samassa poterossa, se oli yhden everstin tytär, nuori ja nätti. Kun me maattiin siinä suojassa vihollisen kranaateista, rupes mun tekee mieli naida. Mä kysyin sopisko se ja se vastas, että sen kun vaan. Oli sillä pirulla villahousuja, kahdet tai kolmet päällekkäin. No, olihan pakkastakin. Juuri kun me naitiin, lakkasi tykistötuli ja sitten vihollinen hyökkäsi. Me maattiin vain ja naitiin vaikka vihollisia hyppi poteromme ylitse kuin heinäsirkoja. Emme lopettaneet ja se lotta kysyi, että mitä siellä oikein nyt tapahtuu. Keitä juoksee meidän yli.⁴¹

Kertomus on kuin kohtausta silkkää testosteronia uhkuvasta, korostetun maskuliinisesta toimintaelokuvasta.

Kerrottiin myös tarinoita lotista, joiden asuinkorsut olivat kuin bordelleja, joihin miehet odottivat vuoroaan. Rintalan kuvaama kyltymätön nymfomaanilotta ilmenee niin ikään toisessa muisteluperinne-esimerkissä. Kertomuksessa eräs kenttäsairaalan lääkintälotta suorastaan keräilee

miehiä ja harrastaa heidän kanssaan seksiä muun muassa liinavaatekomerossa.⁴² Rohkenen epäillä ainakin korsubordellien todenperäisyyttä, sillä en usko, että tällainen toiminta olisi voinut pidemmän päälle pysyä salassa sotilasesimiehiltä tai lottajohdolta. Pienimmästäkin rikkeestä kun saattoi joutua lähtemään kotiin. Näin kävi haastateltavieni Elsan ja Sallin lottatovereille.

Kanttiinilottana Rovaniemen Rajavartiostossa jatkosodan alussa 17-vuotiaana toiminut Elsa kertoo tapauksesta seuraavasti:

Aika pienestä sitä joutu kyllä lähtemään. Ei siinä paljon tarvinnu mitään kummempaa tehdä – Mie muistan Rajassaki, se oli yks minun hyvä ystävä ja huonekaveriki, se oli siellä ruokalassa istunu todennäköisesti, jos taru kertoo, sen kaverin (sylissä), nehan meni naimisiin silloin sota-aikana. Ja sitten tuli tää (lotta-)päällickö sinne, niin se sai lähtiä. Ei se tarvinnu olla silti mikään huono ihminen, siellä helposti joutu lähtemään.⁴³

Rovaniemeläinen Salli puolestaan sai poikkeuksellisesti 15-vuotiaana pikkulottana komennuksen muonituslotaksi Sallan rintamalle, kesällä 1941. Eräänä yönä Salli heräsi siihen, että lottien teltan ovi avattiin, ja sotilas huusi ovelta toista sotilasta nimeltä. Hämärässä valonkajossa Salli huomasi sotilaan vanhemman lottatoverinsa vieressä tämän vuoteessa.

Ne olivat upseerit seuranneet sitä (sotilasta) ja ne hakivat, huusivat sen yöllä sieltä pois. Ne lähtivät vissin yöllä ne autot liikkeelle, että se oli autonkuljettaja. Niin seuraavana päivänä se lotta sai sitten lähteä. Ja mie jäin sitten yksinään niitten kahen keittiöpossun (huoltomiesten) kanssa (kahdeksi viikoksi, ennen kuin muita lottia tuli avuksi). En (tiedä mitä lotalle tapahtui), mutta ne ei tykänny siitä, että se alko seurustelemaan sen sotilaan kanssa). Mie luulen, että kyllä siinä oli takana varmasti se, että se (sotilas) oli lähteny reissuun, ja sitä ei ollu siellä (sotilaiden teltassa)

*ja ne miehet tietenki tiesi missä se on. Ja mie en tienny siitä mit-
hän. Mie olin tietenki niin nuori, että mie nukuin niin sikeäs-
ti. Ja mie heräsin siihen sitten, kun se vääpeli parkasi siitä teltan
ovelta sen miehen nimen. En mie muista kaikkia yksityiskohtia
(oliko suhde kestänyt pidempään). Mutta mulle se oli yllätys, että
se oli siellä meän teltassa se mies sitten. Mie olin sen verran nuori
tyttö, niin johan se oli siltä naiselta järjettömästi tehty, että se sin-
ne otti sen miehen.⁴⁴*

Ennakkoluuloisuus lottia kohtaan oli yleistä myös kotirintamalla. Lää-
kintälotta Inkeri Myllyniemi kertoo komendantin käytöksestä lottia
kohtaan Kauhajoen sotasairaalassa kesällä 1944: ”Komendantti huusi
niin kovaa kuin pystyi. Ei siitä saanut edes paljon selvääkään, mutta sen
verran kuitenkin, että hän nimitteli meitä kenttähuoriksi, jotka vain ha-
luavat seurustella miesten kanssa. Hänen huudettuaan puolen tunnin
verran, hän meni yläkertaan huutamaan samat asiat Ainolle (lottatoveri),
joka oli sillä osastolla.” Kun lotat syytöksistä loukkaantuneina ja tuohtu-
neina anoivat siirtoa toisaalle, raivostui komendantti entisestään. ”Hän
sanoi, että olemme sotarikollisia, jos lähdemme omin luvim emmekä us-
kaltaneet lähteä.”⁴⁵ Eräs helsinkiläinen lotta puolestaan kertoo, ettei hä-
nen äitinsä halunnut päästää tytärtään rintamalle. ”Hän sanoi, että siellä
jokaisesta naisesta tulee yleinen nainen ja sillä sipuli.”⁴⁶ Paavolainen ku-
vailee tätä kotirintaman ennakkoluuloisuutta huvittuneena Aunuksessa
5.1.1942: ”Huvittavia ovat eräiden komppanian ukkomiesten salavihkaa
antamat evästyksset siitä, etten heidän rouvilleen terveisiä viedessäni vain
millään mainitsisi aviomiesten olleen lottiemme luona edes kahvilla, saa-
tikka sitten iltaa istumassa, näistä kun Helsingissä uskotaan ja puhutaan
kaikenlaista. Mikä koomillinen varovaisuus. Olenhan itse voinut todeta
heidän suorastaan pakollisen siveytensä samoin kuin kaikkien tapaamie-
ni lottien erittäin nuhteettoman käytöksen.”⁴⁷

Sota-ajan sukupuolimoraalikäsitysten ristiriitaisuutta ja moraalien kontrollia kuvastaa hyvin myös erään Itä-Karjalassa toimineen yhteisötoiminnan kertomus.

Keväällä 1942 alkoi erikoinen propagandasota – – Miehillä kerrottiin, että saksalaiset pitää kotirintaman naisia. Miehet koitettiin saada levottomiksi. Naisille kerrottiin, että lotat ja sotamiehet seurustelevat keskenään. Se alkoi mennä sillä tavalla vaikeaksi, että jotkut vanhemmat pyysivät lottia pois ja minulle tuli kirjeitä, joissa kysyttiin, miten rintamalla eletään. Kahden viikon välein tuli keskusjohtokunnan kiertokirjeitä ja aina oli moraalisia muistutuksia. Sitten oli ihan yllättävää, että määrättiin kämpätarkastusten pitoon. Ryhmän vanhimman piti huolehtia siitä. Aunuksessa oli silloin paljon siviilinaisia. Siellä oli apteekki, posti, pankki ja parturi. Varuskorjaamolla oli pesula, jossa oli työvälikoneita, irtolaisnaisia. Kaikki meni aina lottien syyksi, mitä siellä ikinä tapahtu. Kotirintaman naiset rukoilikin, että varjele miestäni ryssiltä ja lotilta.⁴⁸

Lottia puhe rintamahuoruudesta ja seksuaalisesta aktiivisuudesta loukkasi syvästi ja he ovat kärsineet pitkään tällaisesta maineesta. Muonituslottana Kannaksella toiminut Kaija Seikkula kertoo nuorten ihmetelleen kirjailija Inkeri Kilpiseltä tämän kirjoittamaan *Rakas lotta* -näytelmään viitaten: ”Missä se tehtiin ja milloin?” Näytelmä pyrkii kuvaamaan lottien elämää mahdollisimman todentuntuisesti, murtaen myös myyttejä upseerien ilolinnuista tai pönäköistä, isänmaallisuutta uhkuvista paraatitlotista. Kilpinen on omien sanojensa mukaan halunnut kuvata lotat sellaisina kuin valtaosa heistä oli: ”vaikeissa oloissa kovaa työtä tekeviä lämminsydämisiiä nuoria naisia. Tyttöjä, jotka uskoivat elämään, tulevaisuuteen ja rakkauteen.” Kun Kilpinen oli vastannut nuorille, että ”se on sillä tavalla, ettei sitä tehty missään eikä milloinkaan”, olivat nuoret nauraneet vastaukselle kuin hyvälle vitsille. ”Niin, että sielläkö pideltiin

kaunista poikaa kädestä ja katsottiin syvälle silmiin?”, olivat he puistelleet päätään epäuskoisina. Seikkula itse kommentoi asiaa: ”No, näinhän asia oli, pääasiassa näin. Silloin elettiin toisenlaista aikakautta. Monien mieltä hämmäntävä seksuaalisen vapautumisen aika ei ollut vielä tullut. Voimassa olivat toisenlaiset lait ja toisenlaiset säännökset ja ne itsestäänselvytykset olivat tuon ajan nuorten sisimpään piirtyneet lähtemättömin kirjaimin.” Seikkulalle Terijoella syksyllä 1941 syttynyt romanssi tuli säilymään koko elämän mittaisena, ja sitä määrittävänä suurena rakkauteena.⁴⁹

”Ranteet mustina” – seksuaalinen häirintä

Sota-aika altisti naisia herkemmin seksuaalisen väkivallan uhreiksi. Rintamilla niin suomalaiset, saksalaiset kuin venäläisetkin harjoittivat seksuaalista häirintää ja väkivaltaa. Raiskaukset lisääntyivät merkittävästi sodan jälkeen, eikä niiden määrä laskenut sotaa edeltävälle tasolle 1950-luvulle tultaessakaan. Rikollisuudessa eniten kasvoivat juuri siveellisyysrikokset. Näre huomioi myös lotat siveellisyysrikosten uhreina.⁵⁰ Hän kertoo lottien kokeneen seksuaalista uhkaa rintamamiesten taholta. Esimerkkinä hän mainitsee kenttäsaarialotta Eila Kuitusen. Kuitusen ollessa yökkönä ensimmäistä kertaa oli isokokoinen mies käynyt häneen käsiksi, niin että lotalla oli aamulla ”ranteet mustina”. Yötoissa hän koki myös muiden miesten ahdistelleen häntä. Lopulta hän keksi teettää lääkintämiehillä salvan huoneensa sisäpuolelle. Tämäkään ei kuitenkaan aina auttanut, sillä eräänä yönä miehet hakkasivat halolla lautaoven rikki. Onneksi he eivät kuitenkaan päässeet sisälle asti.⁵¹

Lotta Kuitusen tarina on hyvin lähellä monen haastateltavani kokemuksia. Moni lotta pelkäsi sota-aikana paitsi ulkopuolisten, myös omien miesten ahdistelua ja väkivaltaa. Eikä syyttä. Kuitusen lailla ”ranteet mustina” oli myös rovaniemeläinen haastateltavani, vuonna 1922 syntynyt Vuokko. Jatkosodanaikaiselta toimistolottakomennukseltaan Ihanta-

lasta hän kertoo seuraavaa:

*Niin minä olin, että minun tykö ei tulla, että kun mulla ei ollu mitään intressejä siihen. Mutta kyllä ne vaan onki röyhkeitä, että ne uskaltavatkin. Kyllähän mie pääsin irti siitä, mutta aika vaikea tapaus oli tuolla Kannaksella, siellä Ihantalassa. Meillä oli semmonen pieni maalaistalo, oikeestaan semmonen mökki ja aitta siinä sitten. Ja mie olin siinä aitassa. Niin se yks, se oli vielä ratsumestari, ja se oli kokoajan Karhumäessäki ollu, eikä koskaan tehny mitään elettäkään, ja se tuli kännissä minun huoneeseen. Ja herrajestas, ja mie hakkasin sen kerta kaikkiaan niin että käsi-varsiin kävi kipiää. Niin se oli sitten itsepintanen, eikä meinannu mua päästä pois, mutta pakkohan se oli. Se oli sen verran kännissä tietysti että, mutta kyllähän se minun iskuistakin, saatto sen verran tympästä, että väsähti sitten. Ja minä ryntäsin sinne pihan puolelle ja siellä ei ollu yhtään sielua siellä pihalla. Siellä oli noita sotilaspoikia ja lähettejä, mutta nyt siellä ei ollu ainuttakaan, että oiskohan se järjestäny ne pois sieltä, että hän raiskaa minut joka tapauksessa, että oli päättäny sen. Mutta huonostihan sille kävi. Toivottavasti se on muuttunu mies. (*naurua*) Onneksi se oli semmonen pieni kasvonen, ettei ollu semmonen (isokokoinen). Mutta ei sitä siltikään, kyllä sitä nainen pystyy. Tekee sitten niin, että vaikka potkasee, niin että mennee nokka poikki. (*naurua*) Ei sitä niin vaan raiskata! Vaikka kyllähän niitä, mutta sehän riippuu naisesta, jos on niin heikko ettei pärjää, kyllähän semmosia tapahtuu. Mutta ihmettelen mie kyllä, että miten ihmeessä ne ilkiävätkin, että kun näkevät että toinen on vastahakonen, niin ei muuta kun väkisin yrittävät.*

Itse hän arvioi tilanteen syitä: *Olisko se ollu, että kun Suomen armeija alko heiketä. Hänkin kun oli aivan kunnollinen ollu koko ajan ja sitten heittäyty tuommoseksi roistoksi suoraan sanot-*

*tuna. – – Ja ku se oli asemasodan aikaa, niin ei tarvinnu toisesta niin sääntillisesti huolehtia.*⁵²

Vuokon lotta-ajasta on kertonut myös Elise Turpeenniemi teoksesaan *Lotat vapaan valkean Suomen*. Turpeenniemi on haastatellut teokseensa Vuokon ohella nyt jo edesmennyttä Vuokon neljä vuotta vanhempaa isosiskoä, joka toimi niin ikään lottana. Myös sisko oli ollut vähällä joutua raiskatuksi komennuksellaan. Esikunnan toimistolottana Rovaniemellä ollut sisko oli joutunut kesken saunomisen kapteenin yllättämäksi. Sisko oli hädissään alkanut miehen ylivoimaisessa otteessa itkemään, mikä sai kapteenin perääntymään. Lotta pelkäsi, että esimies erottaa hänet tapauksen jälkeen. Kapteeni käyttäytyi kuitenkin jatkossa lottaa kohtaan asiallisesti. Lotta ei asiaa uskaltanut lähteä viemään eteenpäin. Vain lottatovereilleen hän kertoi tapauksesta.⁵³ Tapaus osoittaa lottien voimattomuutta toimia vastaavassa, uhkaavassa tilanteessa. Esimiestä vastaan uskalsi harva asettua. Seurauksena saattoi olla simputusta ja usein lotta joutui tilanteesta vapautuakseen anomaan siirtoa toiseen yksikköön.⁵⁴ Aina lotta ei uskaltanut ryhtyä tähänkään, kuten aiemmin mainitun Inkeri Myllyniemen tapaus osoitti. Lotan esimies kun piti siirtoa toiseen yksikköön sotarikoksena.

Vähältä-piti-tilanteeseen joutui myös toinen haastateltavani, kauhalainen lääkintälotta Katri, Karhumäessä juhannuksena 1942:

Ja sitten se, että – – piti olla varovainen. Se, ku siellä ei ollu miehillä ollu naisia pitkään aikaan, ja kun tulee tällasia lottia, nuoria flikkoja, niin ohan se niin, että niitä täytyy hirviästi vähän varoa. Kun mä olin siellä Laatikaisellakin, ensinnäkin siellä kenraalin asunnossa⁵⁵, mä olin seitsemältä tullu työhön, oli juhannusaatto ja kello oli 10. Niin sitten se Laatikainen tuli sanomaan, että kyllä nyt täytyy pikkulotan, se sano mua aina pikkulotaks, mä olin niin, tietysti olin lapsen näkönen. Siihen aikaan lapset oli lapsen näkösiä, vaikka oli 20 vuotta. Niin se sano, että nyt ei pik-

kulotta saa enää tehdä täällä mitään, että nyt pitää lähteä ulos vähän. Ja, että menkääpä kattoon justiin tätä samaa luonnonpuistoa (Kivatsu?), mutta yksin ei saa mennä. Niin sano, hänpä panee tuon autonkuljettajansa mun vartijaksi, ja se oli oikeen iso mies se autonkuljettaja, roteva. No, me käytiin sitten, hän juuri näytti mulle alun perin sen paikan (luonnonpuiston), ja tulimme sitten sellaset puurappuset hiekassa. Ja yhtäkkiä tuli sotilaita taakse ja sano, että naarasleijonan jälkiä, naarasleijonan jälkiä. Huomas, että ne oli humalassa ne miehet ja niin ne otti, kun se mies, mun autonkuljettaja tuli mun perässä, niin pukkas sen sinne hiekkapenkkaan ja meinas ottaa musta kiinni. Ja sillohan minä sain jalat alleni ja kauhialla vauhdilla lähin niitä rappusia ylöspäin. Ja minä olin vanha pesäpallonpelaaja, että mä kyllä juoksin, niin eihän ne saanu heti kiinni. Mutta sitten tuli tällainen ylänkö, jossa oli hiekkaa, putos ne reunat aivan, että se oli aivan tällainen kieleke ja ne saarto mut sinne, että mie en päässy sieltä enää pois. Mutta kun ne meni yhteen, niin mä täältä pääsin (kiertämällä) juoksemaan pois. Että kyllä se tällasta oli, ja ne ois minut raiskannu heti. Kolme niitä oli. Jos en mä olis tosiaan ollu niin nopeakinttunen, niin en tiiä olisko siellä ollu tieteen muita ihmisiä, että olisko joku sitten tullu, jos ois oikeen huutannu. Mutta kun vaaratilanteeseen joutuu, niin sitä ei edes oikeen osaa enää huutakaan. Aattelee vaan, että mitä mä teen, kuinka mä ratkasan sen asian.⁵⁶

Kaikki lotat eivät kuitenkaan pystyneet edellä mainittujen lottien laila suojautumaan ahdistelijoilta. On lottia jotka joutuivat sotilaiden raiskaamiksi. Näiden tapausten lukumäärästä ei ole tarkkaa tietoa. Yleisintä seksuaalista loukkaamista sota-aikana oli kuitenkin juuri häirintä ja huorittelu. Näre kertoo matkustustilanteiden tuottaneen tavallista enemmän häirintää. Toisinaan häirintä on saanut alkunsa tarjotusta seurasta kieläytymisen jälkeen. Jos esimerkiksi rintamilla palvelleet naiset eivät olleet

valmiita juhlimaan yksikön etenkin korkeampiarvoisten miesten kanssa, saattoi seurauksena olla simputusta.⁵⁷

Seksuaalisen häirinnän kohteeksi kertoo joutuneensa myös pohjois-savolainen kanttiinilotta Pirkko Huuskonen. Hän oli lomalta palatessaan kyytiä vailla Kumsjärveltä juuri vallattuun Karhumäkeen, joulukuussa 1941. Eräs sotilas, jolla oli linja-auto sotilaskuljetuksia varten, tarjoutuikin lotalle kuskiksi. Huuskosen noustua autoon ei sotilas kuitenkaan lähtenyt ajamaan, vaan alkoi saman tien lähennellä lottaa. Nuorelle 18-vuotiaalle tytölle tuli hätä. Hän sai siepatuksi reppunsa, meni auton takaovesta ulos ja ”juoksi henkensä edestä lähellä olevaa maantietä kohti”. Mies juoksi lotan perään anellen tätä palaamaan takaisin ja vakuuttaen ettei tekisi tälle pitään pahaa. Huuskonen ei kuitenkaan kuunnellut ja hänen onnekseen sattui maantieltä tulemaan kuorma-auto, joka oli menossa Karhumäen suuntaan. Siihen säikähtänyt lotta pääsi hyppäämään kyytiin. Ja siinä missä edellistä sotilasta oli saanut pelätä, olivat kuorma-autossa olevat sotilaat hyvin kohteliaita ja huolehtivia. ”He olivat hyvin ystävällisiä, käärivät minut huopaan ja laittoivat istumaan keskelleen, jotta minulla olisi ollut lämpimämpi.”⁵⁸

Siinä missä toiset joutuivat seksuaalisen häirinnän uhreiksi, kokivatkin toiset miesten kohtelun pelkästään huomaavaiseksi ja ystävälliseksi.⁵⁹ Aiemmin mainittu kemijärveläinen haastateltavani Kaarina esimerkiksi kertoo: ”Mä tiedän yhden, mutta en tunnenu (lotan, joka erotettiin). Se vaan seurusteli jonkun kanssa. Se oli kova kuri, mutta ei siinä ollut mitään kiusaustakaan. Kyllä sitä kuria noudatettiin mikä siellä oli. Ja se mitä mä kauheesti jälkeensä ihailen, on että sotilaat kunnioitti lottia. Ne ei mitään pahaa halunneet, eikä kukaan yrittäny tehdä mitään.” Myös Petsamon Liinahamarissa jatkosodan alussa toiminut haastateltavani, 20-vuotias rovaniemeläinen säähavaintolotta Fanni, muistelee lämmöllä miesten suhtautumista.

Pelotti, ja kun semmonen (vaara-)tilanne, kun mä yksin niin paljon. Ja on kysytty, että oliko miehet inhottavia, niin mua suojel-

tiin aina. Aina joku huusi, että missä pikku lottatyttö on, lottasisko, missä se on, onko kukaan nähny. Niitä oli kolme niitä majakkamestarin taloa, niin kivijalkaan menin (ilmahyökkäysten aikaan) tai millon mihinkin mikä lähellä sattu olemaan. Aina joku miehistä oli pantu kattomaan, että mulla oli joku suojapaikka jossakin.⁶⁰

”Silloin kun nuoruutes puhtainta on, olkoon se myöskin huoleton”

Parhainta onnea pennulle nimipäivän johdosta. Sinä tyttönen nuori ja hentoinen, ole aina rohkea, iloinen. Silloin kun nuoruutes puhtainta on, olkoon se myöskin huoleton. Tunturissa 1.2.42.

Kirjoitus aiemmin mainitun haastateltavani, rovaniemeläisen Elsan sotamuistokirjassa kuvaa koskettavasti monen lotan eläneen sota-aikana parhainta nuoruuttaan. Sotaan lähtö oli monelle nuorelle lotalle suuri seikkailu, moni oli ensimmäistä kertaa yksin pidemmän aikaa poissa kotoa. Vain harvat olivat avioituneet ja suurin osa heistäkin oli lapsettomia.⁶¹ Järjestön säännöille haluttiin olla uskollisia, vaikka käytösnormien noudattaminen ei aina ollut yhtä helppoa kuin haastateltavalleni Kaarinalle, joka edellä kertoi, ettei tuntenut kiusaustakaan kurinrikkomiseen. Ankaraa kuria uskaltauduttiinkin myös uhmaamaan. Karattiin esimerkiksi toimistolottana Itä-Karjalassa toimineen kirjailija Kyllikki Villan sanoin ”bondikselle” eli treffeille ja osallistuttiin nurkkatansseihin.⁶² Haastateltavani lääkintälotta Katri tutustui Karhumäessä legendaariseen Mannerheim-ristinritariin Lauri Törniin, tämän ollessa sotasairaalassa tuhkarokkopotilaana.⁶³ Törni vei Katria muun muassa Katrin edellä mainitsemaan luonnonpuistoon, vesitorniin, nyrkkeiluotteluun ja aseveli-iltaan. Seurusteluksi hän ei kuitenkaan suhdettaan miellä. ”En seurustellu, mitä nyt olin sitten sen Törnin kanssa vähän, mutta se ei ollu niin, se oli vaan

suurta kaveruutta. Sitä ei seurusteltu sillä tavalla ollenkaan. Eikä sodassa, se oli vähän niinku lotiltakin tavallansa kielletty. Ei saanu kenenkään kans oikeen ruveta.”⁶⁴

Lähes jokaisella haastateltavallani oli sota-aikana kevyitä ihastumisia, mutta myös vakavampia rakkaussuhteita. Löysipä osa tulevan aviopuolisonsakin sodasta. Haastateltavistani kolme myös avioitui sota-aikana. Naimisiin saatettiin mennä hyvinkin aikaisin. Muonituslotta Kaija Seikkulan sisko Katrimaria vihittiin 16-vuotiaana lokakuussa 1941. Lupa presidentiltä ei tarvittu.

*Mikään ilonpäivä se ei ollut. Mustiin pukeutunut lapsimorsian tiesi, että samana päivänä vietettiin toisenlaista juhlaa jossa-kin muualla. Samana päivänä siunattiin haudan lepoon muuan Antero, vapaaehtoisena vartiointitehtävissä Viipurin lähistöllä kaatunut kaunis serkkupoikamme Kannakselta. Molemmat kuu-sitoistavuotiaita vielä tämän lokakuun alussa. Katrimaria ja Antero.*⁶⁵

Avioliiton tuoma turvallisuus korostui epävarmoina aikoina. Naisten sotakokemuksia tutkinut Tiina Ohanwe arvelee, että julkinen sitoutuminen saattoi helpottaa erossa olon aikaa ja vähentää uskottomuutta tai ainakin sen pelkoa pitkien erojen aikana.⁶⁶

Sodanaikaiset suhteet jäivät kuitenkin useimmiten Katrin lailla viattomaksi toveruudeksi. Usein lotat kertovat olleensa hyvin lapsellisia ikäisekseen etenkin rakkaussasioissa. Kyllikki Villa kertoo lotta-aikaansa käsittelevän teoksensa esipuheessa: ”Tytön (Villan lempinimi sodassa) kirjeistä näkyy, että olimme myös lapsellisempia kuin nykyneuret, kehityimme hitaammin; laillisesti täysi-ikäisiksi tultiin vasta 21-vuotiaana. – – Viktoriaanisten äitien ja romanttisen kirjallisuuden kasvattamina” tytöillä oli kokonaisvaltaisen rakkauden kuvitelma. ”Voidaan sanoa, että olimme estoisia.” Villa ei olisi ilman sota-ajan kirjeidensä lukemista uskonut miten pitkään sota-aikana teititeltiin.⁶⁷ Kanttiinilotta Pirk-

ko Huuskonen puolestaan kertoo: ”Minä en tuohon aikaan ymmärtänyt mitä rakkaus on. Olin ihastunut yhteen tänään, toiseen huomenna. Mutta mitään vakavaa tunnetta minulla ei ollut.”⁶⁸ Huuskonen joutui-kin vaikeuksiin välittömän ja hyväuskoisen luonteensa takia, sillä moni mies ihastui häneen.

*Koska olin luonteeltani iloinen ja vilkas, pysyivät pojat minua usein ulos. Kerran taas olin ulkona erään pojan kanssa, joka kosi minua (Huuskonen oli tuolloin 16-vuotias). Hän ei ollut minun prinssini vaan sai rukkaset. Olin niin nuori, en halunnut sitoa itseäni, enkä myöskään rakastanut häntä, enkä tosiasiasa tien-nyt rakkaudesta vielä mitään. Olin lapsi, ja minulla oli lapselli-sia haaveita, kuten kaikilla siinä iässä. Halusin nähdä maailmaa ja kokea kaikkea uutta.*⁶⁹

Lottien kokemuksia tutkinut Pia Olsson on todennut, etteivät sukupuoli-asiat kuuluneet sota-ajan naisten keskustelujen piiriin. Monelle naiselle ne saattoivat olla puhumattomuuden ja julkisen seksuaalivalistuksen puutteen vuoksi tuntemattomia ja vieraita.⁷⁰

Myös Huuskosen lailla nuorina sotaan lähteneet haastateltavani, rovaniemeläiset lotat Kerttu ja Elli, ihastuivat sota-aikana tuon tuostakin. Ilmavalvonnassa Rovaniemen lähellä toiminut Elli oli kirjeenvaihdossa peräti yhdeksän tuntemattoman sotilaan kanssa: ”Mie vain rasvasin aina. Lehistä mie sain niitä kirjeenvaihtokavereita”, hän nauraa.⁷¹ Niin ikään ilmavalvonnassa Rovaniemellä, mutta myös lääkintälottana Itä-Karjalas-sa ollut Kerttu oli miesten suosiossa. Pilke silmäkulmassa hän kertoo:

*Siellä piti olla sellaset pehmeät retkut päällä (ilmavalvontatornis-sa vaaran päällä), ja sitten me laskettiin aina alas ja hurautettiin. Ja niitten poikien kans piti tapella, ku aina oli joku poika siel-lä kaverina. Nii piti ruveta tappeleen, että ruvetaanpa tappeleen, että tulee hiki! (*naurua*) Mie olin tietysti semmonen vähän poi-*

*kamainen, että olin aina niiden kans siellä. Sen jälkeen ku oltiin siellä Paateneessa, ja ne tykkäs aina ne miehet minusta, jotka ku-
letti niitä kuolleitakin minusta. Mie aina jotaki tinkasin, että
mie en lähe mihinkään, nii se (yksikin) otti kiinni ja nakkas mi-
nut sinne järveen vaatteet päällä.⁷²*

Rintamolosuhteissa siis ihastuttiin ja rakastuttiinkin helposti. ”Rakkautta oli sota-aikana paljon enemmän kuin yleensä kerrotaan. Luulen, että juuri sen voimalla kestettiin se suru ja huoli, joka osanamme oli. Tunteet tuotiin myös julki avoimesti, koska jokainen tapaaminen saattoi jäädä viimeiseksi”, kuvailee eräs Karjalan Kannaksella toiminut lääkintälöytä.⁷³

”Luokses mä unelmissain saan”⁷⁴ – Haaveet kantavat

Sellaista se oli, se meidän sukupolvenme kohtaloksi sattunut harmaa nuoruus. Eikä tämä ihastuksesta toiseen hypähtelevä nuoren tytön tunnetila ollut mitään kevytmielistä haihattelua. Päinvastoin. Se saattoi jopa olla jonkinlainen suojakeino idän vaaroja vastaan. Arvattavasti olisi ollut paljon vaarallisempaa se, että olisi vain yhteen rakastunut, se olisi saattanut tehdä rakastuneem tyttölapsen sokeaksi kaikelle muulle. Siispä mitään merkittävää ei tällaisessa häilyvässä tunneaallokossa tapahtunut, se piti uneksijan maankamaralla. Mitä tapahtui, se tapahtui vain uneksijan omassa päässä. Houreita ja haaveita, sellaisenaan ne auttoivat kestäämään sodan ankeuden ja sen mukanaan tuoman raskaan arkipäivän.⁷⁵

Näre muistuttaa, että siinä missä kuolemanvaara sai toiset etsimään suhdetta kuin viimeistä päivää kokeakseen suuren rakkauden ennen kuolemaa, sai se toiset pelossaan vetäytymään. Pelko kumppanin tai omasta

kuolemasta saattoi nostattaa toisissa halun olla sitoutumatta suojellakseen itseään ja toista menetyksen aiheuttamalta tuskalta.⁷⁶ Lottien sukupuoli-suhteet jäivät usein edellä olevan muistelman kirjoittaneen Seikkulan lailla keyyiden ihastumisten ohella haavekuviksi. Päiväunelmointi auttoi jaksamaan sotaoloissa. Viihdeteollisuus osasi hyödyntää tätä ja sota-aikana tuotettiinkin ennen näkemätön määrä romanttisia ja unelmia ruokkivia elokuvia, radio-ohjelmia, teatteriesityksiä, lehtiä ja kirjallisuutta.⁷⁷ Lottatovereiden kesken haettiin rintamalla turvaa toisista ja saatettiin innostua rakentamaan yhteisiäkin pilvilinnoja. Villan päiväkirjamerkinnässä tulee hyvin esiin lottien nuori ikä ja haaveiden tarjoama suloinen todellisuuspako sodan ankaruuden keskellä:

Lieksa 18.12.1941

Vähän ennen kymmentä otettiin ”perhesuihku”. Sitten yöpaidat ylle, ja puhtaina, raikkaina ja suloisen raukeina painuimme peville traditionaalisessa järjestyksessä. Ja sitten alkoi kaikkein hauskin. Se alkoi siitä, että mitä mahdamme olla kymmenen vuoden kuluttua. Innostuimme unelmoimaan oikein lapsellisesti. Ei olisi uskonut, että on sota ja että olemme komennuksella olevia toimistolottia maailman idioottimaisimmassa laitoksessa.⁷⁸

Nuoruuden kypsymättömyyttä ja kepeitä haaveita kuvastavat myös Aune Ahteen lottamuistelmat:

Ainakin minä olin vielä uskomattoman lapsellinen, vaikka täytinkin Viipurissa 20 vuotta. Tauno Palo oli miesihanteeni, kouluaikana leikkelin hänen kuviaan lehdistä ja liimasin albumiin. Jatkosodan aikana hän tuli viihdytyskiertueella Viipuriin ja minä tietysti hyökkäsin katsomaan. Pettymys oli hirveä. Tämä Tauno Palo oli aivan eri mies kuin albumikuvieni tummakulmainen, välkkyväsilmainen tsaarin upseeri. Tällä Tauno Palolla oli rut-

tuiset housut ja kamalat jalkineet ja muutenkin hän oli hieman reissussa räjähtänyt. Siihen ihanteeni romahti. Tämän kerron vain osoituksena siitä, minkälaisia pikkutyttöjä me kuitenkin siimmässämme olimme. Tavallaan siitä oli apuakin, ei esimerkiksi ymmärtänyt pelätä henkensä puolesta. Nykyinen mieheni oli komppaniapäällikkönä lähellä Viipuria ja siellä me tutustuimme, muttei hän silloin yhtään sykehdyttänyt. Meidän lottien yhteinen kiinnostuksen kohde oli muonitusmies, jota me kovin innokkaasti kahvitettiin. Hän nimittäin toi joskus marmeladia, joka oli silloin kovin yllleistä. Ja paljon tärkeämpää kuin joku aineeton romanssi.⁷⁹

Myös rakkauden muisto saattoi olla se, mikä antoi voimia jaksaa arjen harmautta. Terijoen ihastus Rolf jatkoi sinnikkäästi kirjoitteluaan jo naapurinpojalle lupautuneelle Seikkulalle. Kesäkuun alussa 1944 suurhyökkäyksen puhjettua mies kirjoitti menetyksistä huolimatta ihmeen toiveikkaana:

Sinä olet kotonasi ja minä täällä vieraalla paikkakunnalla. Kaikki liikkuu jälleen, paikat joissa olemme olleet, ovat nyt toisilla. Kaukana on Terijoki ja yhtiä kaukana harmaa kaupunkimme Karhumäki, mutta en jaksakaan uskoa, että ne olisivat iäksi menneet.

Sota vyöryy edes ja takaisin – ehkä jo huomenna on meidänkin vuoromme voittaa. Tulee mieleen Jääkärien marssi, sen viime säe. Se on meidän sukupolvemme uskontunnustus. Sinä kuutamotytöni, kuun hopeaa hiuksillasi ja silmissäsi yön tummaa sineä, lehtikatoksen alla hiljalleen tummenevassa puistossa. Muistathan... Olen onnellinen, että omistan tämän muiston, se on usein auttanut minua ja antanut voimaa kestämään tätä nykyisten päivien harmautta...⁸⁰

Ja niin kävi, että Seikkula purki kihlauksensa kotikylän poikaan. Haaveet kantoivat lottien ohella myös sotilaita. Ystävyys syveni, ja yhteinen unelma – ”Terijoki ja kuutamo ikuinen”, säilyi molempien mielessä aina Rolfin kuolemaan, vuoteen 1982 saakka.⁸¹

Lopuksi

Sodan sukupuolimoraali saa lottien kokemusten valossa erilaisia sävyjä, riippuen siitä, mistä suunnasta aihetta tarkastelee. Rintamajermujen puheet, sodanjälkeiset kirjoitukset sekä sotilaiden harjoittama seksuaalinen häirintä ja väkivalta antavat sota-ajan sukupuolimoraalista rappeutuneen kuvan. Jotkut *Lotta Svärd* -järjestöstä erotetut tapaukset osoittavat osaltaan, että lottien joukossa on ollut myös järjestön siveysnormistosta poikkeavia yksilöitä. Sitä, miten paljon lotat rikkoivat järjestön asettamia siveysnormeja, on kuitenkin hankala arkiston ulkopuolella selvittää. Aihe on lottille arka. En usko kovinkaan monen lotan helposti kertovan haastattelijalle tällaisista kokemuksista, vähiten omakohtaisista. Kynnys tuoda päivänvaloon myös toisten kokemuksia, läheltä tai kaukaa seurattuja, voi olla korkea. Tätä ajatusta tukee jo haastateltavani Sallin vaikeus kertoa lottatoverinsa erottamisesta. Kerrottuaan haastattelussa sotilaasta lotan vuoteessa, kielsi hän aluksi minua kertomasta tapauksesta. Hän pelkäsi tunnustuksellaan loukkaavansa muiden lottien tunteita ja mustamaalavansa jo ennestään parjattuja lottia.

Artikkelissa olen kiinnittänyt huomiota pelkästään naisiin kohdistuvaan seksuaaliseen häirintään. Tärkeää on kuitenkin huomioida, että myös lotat saattoivat harjoittaa sukupuolista väkivaltaa. Fiktiivisyydessäänkin *Sissiluutnantin* kuvaus jättää ajattelemaan. Teoksessa lottien käytöksen voi tulkita seksuaaliseksi häirinnäksi, jopa -väkivallaksi. Hehän suorastaan raiskaavat hämmentyneet sotilaat. Merkillepantavaa on myös Rintalan ja Paavilaisen ikä. Molemmat ovat 1930-luvulla syntyneitä, sota-ajan lapsia siis. Sodan sukupuolimoraali hahmottuu lapselle erilailta

kuin aikuiselle. Siten heidän kirjoituksensa sodasta, ainakin lottien moraalista, ovat värittyneet myöhemmän kokemuksen ja kerrotun myötä. Myös monet Sissiluutnantti-debattiin osallistuneet tarttuivat tähän. Esimerkiksi Kari Suomalaisen pilapiirroksessa oli *Helsingin Sanomissa* teksti: ”Pave tietää mistä puhuu, sodan aikana hän oli jo 12-vuotias!”⁸² Mikäli sota-ajan sukupuolimoraalia tarkastellaankin nuoren iän ohella eronikävän ja sota-ajan käyttäytymisnormiston kautta, näyttäytyy se siveellisempänä. Edellä mainitut lottien kertomukset osoittavat 20-vuotiaiden lottienkin olleen usein lapsellisia ja kokemattomia miesten suhteen. Lottien nuorelle iälle ominaiseen kypsymättömyyteen ja naiiviuteen tukeutuminen ei kuitenkaan aina riitä lottien siveyden perusteluksi. Kypsymättömyys saattoi vaikuttaa toisiin lottiin myös päinvastaisesti, ajaen heitä herkemmin sukupuolisuhteisiin.

Niin lottien kuin koko sodankin sukupuolimoraalia on kuitenkin tärkeä pyrkiä tarkastelemaan mahdollisimman monesta näkökulmasta, jotta aiheesta ei muodostuisi liian yksipuolinen kuva. Yhtälailta tärkeää on kohdata tutkittavat Maarit Leskelä-Kärjen lailla empaattisesti, tutkittavia kunnioittaen.⁸³ Itä-Suomessa ilmalvonnassa olleen lotan kertomus pysähdyttää:

Elimme poikkeustilassa ja meissä ja omisamme asui kuolema, vaikka yritimme suhtautua siihen luonnollisesti. Lyhyet lomajat, tapaamiset, kiihkeät lähestymiset ajoivat nuoria ihmisiä kurimukseen. Ei kannata olla jälkihurskas, ei kannata osoittaa sormella ketään. Olosuhteet murjoivat nuoren ihmisen tunne-elämää ja hajottivat sen palasiksi. On riipaisevaa lukea tai kuulla ivan ja halveksumisen sanoja, joita on kohdistettu ikäpolveni naisiin. Me menetimme paljon, valvoimme öitä, uurastimme päivät monimuotoisissa tehtävissä. Joka on synnitön, heittäköön ensimmäisen kiven.⁸⁴

Takertuminen sota-ajan moraaliseen rappioon on vaarassa tehdä sota-historiasta kärsimystarinaa sankaritarinan rinnalle. ”Voisimmeko antaa veteraaneille mahdollisuuden olla tavallisia ihmisiä kaikkine heikkouksineen, ilman päätä puristavaa sankarin seppelettä?”, kysyy oivaltavasti tutkija Jenni Kirves.⁸⁵ On pyrittävä huomioimaan jokaisen sodan kokeneen ääni tasapuolisesti. Vaikka kiinnitinkin huomiota Rintalan ja Paavilaisen ikään, on heillä kuitenkin sodan lapsina oikeus saada äänensä kuuluviin, yhtä lailla kuin jokaisella lotallakin. Vasta erilaisten kokemusten ja yksilöiden niille antamien sisäisten merkitysten kautta voidaan päästä kiinni kollektiivisiin merkityksiin, ja samalla ymmärtää paremmin sota kokonaisuudessaan.

Viitteet

- 1 Paavilainen 1963.
- 2 Paavilainen 1963.
- 3 Näre 2008b, 9.
- 4 Näre 2008b, 22.
- 5 Kallioniemi 1995, 15.
- 6 Elomaa 2001, 63–72.
- 7 Olsson 2005, 149.
- 8 Suoninen 2001, 19; Lukkarinen 1981.
- 9 Kinnunen 2006.
- 10 Bourke 2006, 38–39.
- 11 Näre & Kirves 2008, 8.
- 12 Kempainen 2007, 260–261.
- 13 Junila 2000, 247–248; ks. myös Mustola 2006 ja Laine 1982, 312–313.
- 14 Näre 2008a, 22; Mustola 2006.
- 15 Paavolainen 1961, 443.
- 16 Pipping 1978, 189.
- 17 Näre 2008b, 363–364.
- 18 Parjanen 2009, 246.
- 19 Parjanen 2009, 249.
- 20 Näre 2008b, 363–364; ks. myös Paavolainen 1961, 249.
- 21 Salokannel 1993, 338.
- 22 Parjanen 2009, 251.
- 23 Paavolainen 1961.
- 24 Rintala 1963, 19.

- 25 Junila 2000, 245; Lähteenmäki 2005, 99.
 26 Kaarinan haastattelu kevät 2008.
 27 Junila 2000, 248; Oksanen 2008, 200; Runtti 1997, 311, 329.
 28 Runtti 1997, 319, 322.
 29 Näre 2008a, 365.
 30 Näre 2008b, 24.
 31 Pesola 2002, 314–315; Näre 2008b, 336
 32 Pulli 2005, 160.
 33 Näre 2008b, 336–337; ks. myös Männistö 2003, 148.
 34 Pipping 1978; Parjanen 2009, 250–251.
 35 Sulamaa 2001, 9.
 36 Näre 2008c, 18.
 37 Näre 2008c, 18; Olsson 2005, 150–161; Parjanen 2009, 247–248; Pohls 2009, 235–236.
 38 Parjanen 2009, 247–248.
 39 Koivunen 1995, 136.
 40 Näre 2008a, 343.
 41 Nyman ym. 1979, 113; Näre 2008a, 358.
 42 Näre 2008a, 360.
 43 Elsan haastattelu 4.7.2007.
 44 Sallin haastattelu 6.12.2008.
 45 Alhainen 2004, 259.
 46 Haavikko 1994, 43.
 47 Paavolainen 1961, 181–182.
 48 Haavikko 1994, 110–111.
 49 Seikkula 2004; Kilpinen 1990.
 50 Näre 2008a, 366; Verkko 1953, 184–185; ref. Tarjamo 2006, 348–349.
 51 Näre 2008a, 336 ref. Järvi 2002, 168.
 52 Vuokon haastattelu 25.2.2008.
 53 Turpeenniemi 1991, 55–58.
 54 Näre 2008a, 370.
 55 Jalkaväenkenraali Taavetti ”Pappa” Laatikainen, II AK:n komentaja Maaselän kannaksella 1941–1944, mm. juuri Karhumäessä (KMP).
 56 Katrin haastattelu 16.6.2007.
 57 Näre 2008a, 370.
 58 Huuskonen 1999, 65.
 59 Pulli 2005, 150.
 60 Fannin haastattelu 23.5.2007.
 61 Ks. esim. Karvinen-Kopteff 1993, 103.
 62 Villa 2006; Huuskonen 1999, 72–73.
 63 Lauri Allan Törni, kohosi Suomessa kapteeniksi, Saksassa Hauptsturmfureriksi ja Yhdysvalloissa majuriksi. Palkittiin Suomessa Mannerheim-ristillä, Saksassa rautaristillä ja USA:ssa Bronze Starilla. (KMP)
 64 Katrin haastattelu 16.6.2007.

- 65 Seikkula 2004, 19.
66 Ohanwe 1993, 317.
67 Villa 2006, 12–13.
68 Huuskonen 1999, 88.
69 Huuskonen 1999, 11.
70 Olsson 2005, 161.
71 Ellin haastattelu kevät 2007.
72 Kertun haastattelu 3.5.2007.
73 Hakko 1988, 258.
74 Sota-ajan suosituimpiin kuuluvasta sävelmästä Liisa pien' (Georg Malmstén ja orkes-
teri 1942, alkuperäisversio Lili Marleen). ”Luokses mä unelmissain saan/ taas lyhdyn
alla kohdataan/ kuin ennen Liisa pien'...”
75 Seikkula 2007, 34–35.
76 Näre 2008a, 336.
77 Skog 1995, 200.
78 Villa 2006, 91.
79 Ahtee 2007.
80 Seikkula 2007, 53.
81 Seikkula 2007, 92–95, 114.
82 Suomalainen 1963.
83 Leskelä-Kärki 2006.
84 Sadeniemi ym. 1979, 186.
85 Kirves 2008, 422–423.

Lähteet

Arkistolähteet:

- Paavilainen, Matti: Rintalan moraliteetti sodasta. *Helsingin Sanomat* 1.9.1963. Lehtileike.
K.L. Oeschin kokoelma. Kansallisarkisto 1963.
Suomalainen, Kari: Pilapiirros, *Helsingin Sanomat* (Päivämäärä puuttuu). Lehtileike. K.L.
Oeschin kokoelma. Kansallisarkisto 1963.

Haastattelut:

- Lottien haastattelut toteutettu Helsingissä, Turussa, Rovaniemellä ja Kemissä keväällä 2007–
keväällä 2009. Haastattelija Kaisa-Maria Peltokorpi.

Muut lähteet:

Ahtee, Aune: *Ilon hetkiä*. Näyttely lottien vapaa-ajan vietosta 27.9.2007–30.9.2008. Syvärannan lottamuseo. Tuusula 2007.

Kilpinen, Inkeri: *Rakas lotta*. Teatterinäytelmä 1990.

Aikalaiskirjallisuus, lehtiartikkelit, muistelmat ja elämäkerrat:

Alhainen, Hely (toim.): *Kuvia ja kertomuksia sieltä jostakin – rintamanaiset muistelevat*. Rintamanaisten säätiö, Helsinki 2004.

Haavikko Anna-Liisa (toim.): Naisten marssi. Rintamanaiset kertovat. SKS, Helsinki 1994.

Hakko, Mirja (toim.): *Naiset kertovat sodasta. Rintamanaisten liiton julkaisuja*. Kaleva, Oulu 1988.

Huuskonen, Pirkko: *Minun sotani. Lotta-tyttö muistelee*. PP-kirjat, Hartola 1999.

Järvi, Oili: *Näin minä muistan. Sotavuosien 1939–1945 nuori ikäpolvi kertoo elämänvaiheistaan*. Oili Järvi & Savion Kirjapaino Oy, Kerava 2002.

Nyman, Aarre, Salminen, Esko & Vento, Urpo (toim.): *Sotasavotta. Korsuelämää 1939–1944*. Otava, Helsinki 1974.

Pulli, Mirja: Lottamuistoja. Teoksessa *Suomen naisen vuosisadat. Osa 2 Toivonrakentajat. Suomalainen nainen itsenäisyyden aikana*. Tammi, Helsinki 2005

Sadeniemi, Saarenheimo, Palme & Vuorjoki (toim.): *Yhteinen tulikoe. Naisten kertomaa vuosilta 1939–1944*. Otava, Keuruu 1979.

Paavolainen, Olavi: *Synkkä yksinpuhelu. Päiväkirjanlehtiä vuosilta 1941–1944*. Otava, Helsinki 1961 (Alkuperäispainos 1946).

Seikkula, Kaija: *Untako vain*. Barents Publishers-Fin 2004.

Skog, Tapio: Vapaa-ajan sisältöä. Teoksessa *Nainen sodassa. Kotona ja rintamalla 1939–1945 Suomen vapauden puolesta*. Valitut palat, Helsinki 1995.

Turpeenniemi, Elise: *Lotat vapaan valkean Suomen*. Gummerrus, Jyväskylä 1991.

Villa, Kyllikki: *Tyttö sodassa. Kenttälöten kirjeitä 1939–1945*. Like, Keuruu 2006.

Tutkimuskirjallisuus:

Bourke, Joanna: Uusi sotahistoria. Teoksessa *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Toim. Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki. Minerva, Jyväskylä 2006.

Depkat, Volker: Autobiographie und die soziale Konstruktion von Wirklichkeit. *Geschichte und Gesellschaft* 29, 3/2003.

Elomaa, Hanna: Mikrohistoria johtolankojen jäljillä. Teoksessa *Kulttuurihistoria. Jobdatus tutkimukseen*. Toim. Kari Immonen ja Maarit Leskelä-Kärki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2001.

Junila, Marianne: *Kotirintaman aseveljeyttä. Suomalaisen siviiliväestön ja saksalaisen sotavä-*

- en rinnakainelo Pohjois-Suomessa 1941–1944.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2000.
- Kallioniemi, Jouni: *Naiset isänmaan asialla 1939–1945.* Gummerrus, Jyväskylä 1995.
- Karvinen-Kopteff, Outi: Naisten kokemuksia sotasairaanhoidosta. Teoksessa *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa.* Toim. Riikka Raitis ja Elina Haavio-Mannila. WSOY, Juva 1993.
- Kemppainen, Ilona: Sodan kuvauksesta sodan kokemukseen. Sotia koskevan historiakeskustelun laajeneminen ja moniarvoistuminen. Teoksessa *Sodan totuudet. Yksi suomalainen vastaa 5.7 ryssää.* Toim. Markku Jokisipilä. Gummerrus, Jyväskylä 2007.
- Kinnunen, Tiina. *Kiitetyt ja parjatut. Lotat sotien jälkeen.* Otava, Keuruu 2006.
- Kirves, Jenni. ”Sota ei ollut elämisen eikä muistamisen arvoista aikaa” - kirjailijat ja traumaattinen sota. Teoksessa *Ruma sota.* Toim. Jenni Kirves ja Sari Näre. WSOY, Juva 2008.
- Kivimäki, Ville: Sodan kokemushistoria. Uusi saksalainen sotahistoria ja kokemushistorian sovellusmahdollisuudet Suomessa. Teoksessa *Ihminen sodassa.* Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta. Toim. Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki. Minerva, Jyväskylä 2006.
- Koivunen, Anu: *Isänmaan moninaiset äidin kasvot. Sotavuosien suomalainen naisten elokuva sukupuoliteknologiana.* Suomen elokuvatuutkimuksen seura, Turku 1995.
- Laine, Antti: *Suur-Suomen kahdet kasvot. Itä-Karjalan siviiliväestön asema suomalaisessa miehityshallinnossa 1941–1944.* Otava, Helsinki 1982.
- Leskelä-Kärki, Maarit: *Kirjoittaen maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006.
- Lukkarinen, Vilho: *Suomen lotat. Lotta Svärd-järjestön historia.* WSOY, Porvoo 1981
- Lähtenmäki, Maria: *Jänkäjääkäreitä ja parakkipiikojä. Lappilaisten sotakokemuksia 1939–1945.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1999.
- Mustola, Kati: Homoseksuaalisuus ja sota. Kahden veteraanin tarinat. Teoksessa *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta.* Toim. Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki. Minerva, Jyväskylä 2006.
- Männistö, Tiina: *Haluathan tulla todelliseksi naiseksi?* Historian laitoksen julkaisuja 63, Turun yliopisto 2004.
- Näre, Sari: ”Kuin viimeistä päivää” - sota-ajan sukupuolikulttuuri ja seksuaalinen väkivalta. Teoksessa *Ruma sota.* Toim. Jenni Kirves ja Sari Näre. WSOY, Juva 2008a.
- Näre, Sari: Naiset ja miehet sodan pyörteissä. Teoksessa *Arkea sodan varjossa. Sodassa koettua, osa III.* Toim. Matti Turtola. WSOY, Porvoo 2008b.
- Näre, Sari & Kirves, Jenni: Esipuhe. Teoksessa *Ruma sota.* Toim. Jenni Kirves ja Sari Näre. WSOY, Juva 2008.
- Ohanwe, Tiina: Järjestönaiset huolenpitäjinä koti- ja sotarintamalla. Teoksessa *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa.* Toim. Riikka Raitis ja Elina Haavio-Mannila. WSOY, Juva 1993.
- Olsson, Pia: *Myyttiä ja kokemus. Lotta Svärd sodassa.* Otava, Keuruu 2005.

- Oksanen, Atte: Kenraalit vauhdissa ja sotilaat sammuksissa – sotaa huumeissa ja humalassa. Teoksessa *Ruma sota*. Toim. Jenni Kirves ja Sari Näre. WSOY, Juva 2008.
- Parjanen, Matti: *Marskin ritari Paavo Koli. Iseään käskenyt mies*. Tampere University Press, Tampere 2009.
- Pipping, Knut: *Komppania pienenishteiskuntana: sosiologisia havaintoja suomalaisesta rintamaisyhteisöstä 1941–1944*. Otava, Helsinki 1978. (Alkuperäisteos *Kompaniet som sambälle* 1947)
- Pesola, Sakari: Kun suomalaiset äänestivät jaloillaan – Toisen maailmansodan tanssikiellosta tanssilavojen kukoistukseen. Teoksessa *Hetkiä historiassa*. Toim. Henri Terho. Turun yliopisto, Turku 2002.
- Pohls, Maritta ja Latva-Äijö, Annika: *Lotta Svärd. Käytännön isänmaallisuutta*. Otava, Helsinki 2009.
- Runtti, Susanna: Rovaniemi sota- ja jälleenrakennusvuosina 1939–1955. Teoksessa *Rovaniemen historia. Jokivarsien kasvatit ja junantuomat 1721–1990*. Toim. Matti Enbuske, Susanna Runtti ja Turo Manninen. Gummerus, Jyväskylä 1997.
- Salokannel, Juhani: *Linnasta Saarikoskeen. Suomalaisia kirjallilijakuvia*. WSOY, Helsinki 1993.
- Sulamaa, Kaarle: ”Ei ole yksikään sydän pyhä ilman Jumalaa” – Lotat nationalistisina nunnina. *Osa I: Harmaat sisaret*. Omakustanne, Helsinki 2001.
- Suoninen, Marja: Mikrohistoria vastauksena historiallisen sosiologian dilemmaan. *Sociologia* 1/2001.
- Tarjamo, Kerttu. Kansakunnan tulevaisuutta pelastamassa. Viranomaisten keskustelu rikollisuudesta 1940- ja 1950-lukujen Suomessa. Teoksessa *Kun sota on ohii. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*. Toim. Petri Karonen ja Kerttu Tarjamo. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006.
- Verkko, Veli: Finlands återgång till fredstida brottslighet. Teoksessa *De nordiska Kriminalistföreningarnas Årsbok 1951–1952*. Toim. Hurwitz, Stephan, Honkasalo, Brynolf, Eyjólfs-son, John. Ivar Hæggströms, Tukholma 1953.

6

“Mökki laidassa maantien mun linnani on”¹

Päivi Rantala

Sisko keltaisessa pesuvadissa. Jorma Rantala. Yksityiskokoelma.

Mökki on aina ollut olemassa

Pikku-Heikki istuu sohvan kulmalla takan edessä piippua poltellen. Hän katsoo mielteliäänä tulta, ei sano mitään. Minä katselen häntä ja odotan. Mökkikin tuntuu kuuntelevan hiljaisuutta. Sen seinät napsuvat, lattia narahtaa ja ikkunat värähtelevät. Kesäilta hiljenee, värit haalistuvat hiljalleen. Pimeää ei vielä tule.²

Alajärveläinen kansanparantaja Heikki Mäkelä oli antanut vanhan tupansa tyttärelleen Hildalle ja vävyllään Matti Joensuulle. Uuden asumuksensa pohjaksi Heikki toi vanhan aitan³ Alajärven Vistiaholta. Tämä tapahtui vuonna 1906. Heikin jälkeen uudessa paikassa Luoma-aholla asui poika Alekski Mäkelä vaimonsa Senjan kanssa.⁴ Alekski ja Senja vihittiin vuonna 1946, vuosi toisen maailmansodan loppumisen jälkeen. He ehtivät olla naimisissa vain kolme vuotta, kun Alekski kuoli vuonna 1949. Senja jäi kuitenkin asumaan Luoma-ahon mökkiin.⁵

Luoma-ahon⁶ kyläkirjassa vuodelta 1991 esitellään paikallista nimitystä. Mökkikin löytyy luettelosta:

Vasikkahaka. Entinen Jaakko Luoma-ahon vasikkahaka, johon Jaakko antoi Heikki Mäkelälle (Pikku-Heikki) luvan rakentaa asuinrakennuksen. Nykyisin Jorma ja Leena Rantalan kesäpaikka.⁷

Pikku-Heikki on mummoni Senjan toisen miehen isä. En ole koskaan tavannut Heikkiä tai Aleksia, mutta mökki minulle on aina ollut olemassa. Muistelen yhden ensimmäisistä lauseistani olleen odotuksentäyteinen toive: ”Mennään mummun mokille!” Mummun ”mokki” ei ollut vain mummula, vaan toinen koti, jopa omaa kotia tärkeämpi paikka. Kun olin pieni, vietin siellä kaikki kesät, monta viikkoa kerrallaan. Ajattelin tuolloin, ja ajattelen edelleen, mökkiä elävänä olentona: sitä pitää terveh-

tiä, sille pitää jutella ja se pitää lähtiessä hyvästellä. Mökki on ainoa paikka maailmassa, jossa koen etten ole yksin, vaikka olisinkin; läsnä on aina muitakin ihmisiä, eikä se ole pelottavaa. Pikku-Heikki on yksi heistä.

Jos mökki on elävä olento, muuttuuko sekin, kuten minä?

Suku

Mökin seinällä on mummun ja vaarin kuva. Alajärven Paalijärven kylästä kotoisin oleva Senja Koivisto ja ojarjärveläinen Nikolai Rantala menivät naimisiin 21. joulukuuta vuonna 1918. Senja oli tuolloin 20-vuotias, Nikolai neljä vuotta vanhempi. Ensimmäinen lapsi Olavi syntyi vuoden 1919 kesällä. Yhteensä lapsia syntyi kahdenkymmenen vuoden aikana yhdeksän: neljä poikaa ja viisi tyttöä. Olavi, Arvo, Asser, Jorma; Alli, Rauni, Lyyli Raakel, Aira, Kyllikki.⁸ Lapsista Raakel oli kiukkuisin ja sinnikkäin: pikkutyttönä hän oli seurannut äitiään kolmen kilometrin matkan kotoa leipomolle, jossa tämä oli työssä. Senja-äiti oli moneen kertaan kieltänyt, mutta tyttö vain kipitti perässä, itki ja kipitti. Senja eli 91-vuotiaaksi eikä missään vaiheessa menettänyt muistiaan. Poikien nimet kuitenkin tahtoivat välillä mennä sekaisin: ”JormaArvoAsseri”, muistan hänen huikanneen isälleni Jormalle viimeisinä vuosinaan Alajärven terveyskeskuksen vuodeosastolla. Ja nauraneen päälle, omalle höpsöydelleen.

Vaaria en ole ikinä tavannut, en edes nähnyt hänestä muita kuvia kuin tuon kahdesta eri kuvasta yhdistetyn, mökin seinällä olevan kuvan. Kuvaa muokatessa vaarin hattu on retusoitu piiloon. Nikolai oli mukana niin kansalais- kuin talvisodassakin: vuonna 1918 hän oli neljän ja puolen kuukauden ajan Viipurin ja Lempäälän rintamalla, ja talvisodassakin hän oli mukana. Hän kuoli syksyllä 1940 neljäkymmenenkuuden vuoden ikäisenä, nuorimman tyttären Kyllikin ollessa vasta pikkuinen.⁹ Kyllikki luuli pitkään, että vanhempi veli on hänen isänsä. Kukaan ei ilmeisesti ollut tullut maininneeksi, että isä on kuollut ja että talon isän-

tä onkin isovelji. Itse muistan pienenä ajatelleeni, että vaarin kuolemassa on niin kauan, ettei sitä pysty ymmärtämään. Osasin myös kertoa, että minulla ei ole enää vaareja, koska Nikolai-vaari kuoli suolisolmuun ja että äidin isä Erkki-vaari jäi auton alle.¹⁰ Edelleen tuntuu oudolta ajatella, että isoisäni on syntynyt 1800-luvulla, elänyt keisarillisessa Suomen suuriruhtinaskunnassa, ollut mukana kansalaissodassa ja vielä talvisodassakin, ja siinä välissä tietysti saanut yhdeksän lasta, tehnyt työtä, rakentanut talon perheelleen, kalastanut Ojajärvellä, jutellut kylän miesten kanssa ja tullut uskoon. Nikolai ja Senja olivat Luoma-ahon ensimmäisiä helluntaiherätyksen saaneita.¹¹

Vaikka olen katsonut vaarin kuvaa lukuisia kertoja, en silti ole oikeastaan *katsonut* sitä ennen tämän artikkelin kirjoittamista. Aiemmin olen nähnyt isän puolen sukulaisissa lähinnä mummun piirteitä: vaaleansiniset, vanhemmiten syvälle painuvat silmät, vahvat kulmat, soikeat ja jylhäpiirteiset kasvot. Mummu on tutumman näköinen, joten hänen piirteitään on helpompi löytää tutuista ihmisistä. Vasta nyt huomaan, miten paljon etenkin isäni vanhemmat veljet ja heidän lapsensa muistuttavat vaaria. Komea tumma mies; haluaisin nähdä hänestä muita kuvia, muitakin ilmeitä kuin vakavan, valokuvaa varten silitetyn arvokkaan ilmeen. Itse en mielestäni muistuta Rantalaisia ollenkaan, olen enemmän äitini sukulaisten näköinen. Yllätyinkin puolisoni hämmennyksestä hänen nähdessään isänpuoleisia sukulaisiani ensimmäistä kertaa vanhimman setäni hautajaisissa syksyllä 2008: oli kuulemma outoa nähdä niin paljon vieraita ihmisiä, jotka muistuttivat minua.

Minun tullessani maailmaan mummu oli jo vanha. Ensimmäisiltä vuosiltani muistan hänet kuitenkin leikkisänä ja kekseliäänä. Mummu ja hänen paras ystävänsä Miina huitoivat leikillään minua kärpäslätkällä huudellen toisilleen: ”Onpas iso kärpänen!” Minä juoksin karkuun ja nauroin tikahtuakseni. Mummun aloitteesta myös syntyi perheessämme lentävänä lauseena säilynyt, mahtipontiseen tyyliin lausuttu ”Onpa paljon heinä-sei-päi-TÄ!”, jonka olin auton takapenkillä mummulle todennut. Hänen mielestään oli ilmeisen huvittavaa, että parivuotias helsinki-

läistytty osallistuu näinkin tomerasti maatalouspoliittiseen keskusteluun, ja toisteli lausumaani matkien äänenpainojani. Vaikka siis itse tunsin mummun lähinnä vanhana ihmisenä, joka jo nuoruudessani oli kovin väsynyt ja vaisu, on silti helppo uskoa kyläläisten muistelut: ”Mummus oli niin hauska ihminen, niin nauruisa”. Nuorena on vaikea ymmärtää, että vanhakin on ollut nuori; vanhempana se on jo helpompaa.

En ikinä tule tutustumaan Miinaan ja Senja-mummuun siten kuin aikuinen aikuisen tuntee. Oma kokemukseni mummusta on myös hyvin erilainen kuin mummun lapsien. Kiireisenä yksinhuoltajana hän tuskin oli kotona yhtä nauruisa kuin työpaikalla ystävien kanssa tai naapureissa vieraillessaan. Jostainhan Rantalan lapset ovat kipakkuutensakin perineet. Minulle, nuorimmalle lapsenlapsellen, hän oli ennen kaikkea hauska ja minusta kiinnostunut mummu. En koskaan tule tutustumaan nuoreen Senjaan enkä voi kysyä häneltä, mitkä asiat hänelle nuorena tyttönä, vaimona ja äitinä olivat tärkeitä. Oliko hänen nuoruutensa avainkokemus¹² sota, vai joku ihan muu tapahtuma tai asia, josta minulla ei ole aavistustakaan?

Senja ja Miina olivat myös työkavereita. Vuonna 1930 perustettiin kylätien mutkassa olevaan vanhaan tupaan leipomo, jossa myös Rantalan Senja ja Andstenin Miina olivat leipureina.¹³ Leipomo on sittemmin vaihtanut paikkaa, mutta Luoma-ahon leipomo on yhä olemassa, ja kyläkaupasta saa ostaa ruissekaleipää, rieskaa ja possumunkkeja ihan niin kuin silloin, kun 1970-luvulla tulimme kesälomalle ”mummun mokille” – lapsen sanomana mökistä tuli ”mokki”.

Mitä tehdään, kun ei tehdä mitään

Mökillä luetaan. Tyttöjen kamariin paistaa ilta-aurinko. Isä rakensi kamarin vanhan konttuurin paikalle vuonna 1985. Sitä ennen nukuimme koko perhe tuvassa vuodesohvilla, jotka päivän ajaksi aina koottiin. Ennen uuden huoneen valmistumista nukuin joskus konttuurissa, pienes-

Miina ja Senja mökin pihalla. Jorma Rantala. Yksityiskokoelma.

sä eteisen vieressä olevassa huoneessa, johon ei sängyn lisäksi juuri muuta mahtunut. Konttuurissa ovat myös mustikkaämpärit. Ehkä kahtena yönä joskus vuoden 1984 kesällä heräsin keskellä yötä, luin hevoskirjaa ja söin mustikoita yhden kerrallaan. Jostain syystä nämä yöt ovat jääneet mieleen paremmin kuin monet kokonaiset kesät. Tyttöjen huoneessa kirjoitetaan kesäiltaisin kirjekavereille ja Helsinkiin kesäksi jääneille ystäville kirjeitä, joissa kerrotaan ihastuksista. Kesäihastukset ovat yleensä eri poikia kuin talvi-ihastukset.

Juhannusta vietetään serkkujen kanssa mökillä tai pellon takana olevassa mummulassa, Leena-äidin lapsuudenkodissa. Isän kanssa on haettu koivut ovenpieliin. Siskon tyynyn alla on iso keko heinää; nelivuotiaalle ei ihan vielä ole selvinyt, mitä tarkoitusta varten pitäisi kerätä seitsemän kukkaa. Serkkujen kanssa emme jaksa etsiä seitsemää aitaa, vaan hypimme saman aidan yli seitsemän kertaa, viimeisillä kerroilla jo hysteerisesti hihittäen. Isän kanssa käymme uimakouluni jälkeen ongella ja lähdemme sen jälkeen koko perhe viikoksi lomakotiin. Mökillä oleskelevat mummu ja Alli-täti joutuvat pakenemaan kamalaa hajua, jonka syy saadaan paikallistettua vasta pitkälistien etsintöjen jälkeen. Kaksivuotias sisko on löytänyt kaapista Mehu-Maijan, johon hän on kekseliäästi piilottanut meidän onkimiamme kaloja. Haju on jotain käsittämätöntä, samoin valkoiset madot, jotka kömpivät Maijasta valon osuessa niihin.

Sateella kiipeämme naapurin vuotta vanhemman pojan kanssa mökin vintille lukemaan vanhoja lehtiä ja katselemaan mummun saamia postikortteja. Äitienpäiväkorttien kukkaset ovat hyvin Alli- ja Raakel-tätien tyyliisiä: rimpsuja, pitsiä ja röyhelöitä ei koskaan voi olla liikaa. Tädit eivät muutenkaan lukeudu minimalisteihin. Allin kahvipöydässä laskimme kerran olevan 27 eri sorttia pikkuleipiä, kakkuja, pullia, juustoja ja torttuja, tietysti varsinaisen ruuan, puuron ja sopan lisäksi. Syksyllä lojutaan mökin tuvan vuodesohvalla kuuntelemassa radiota, klassista musiikkia ja kuunnelmia, ja pääsiäisenä Matteus-passiota. Syksyisin myös kerätään marjoja, yleensä yhden viikonlopun aikana koska helsinkiläiskoulusta ei moisen vuoksi anneta lomaa. Minun on vieläkin vaikea ymmärtää, että joku kerää vaikkapa litran marjoja. Meillä ne laskettiin ja lasketaan edelleen ämpäreissä, joita ei ole vain yhtä tai kahta.

Kantarellien löytämisen ilo ei missään muualla ole yhtä suuri kuin vanhan kalkkikaivoksen vieressä olevalla rinteellä. Kesäisin käydään kirjastoautolla, joka pysähtyy tehtaan pihalla tiistaisin puoli kahdelta. Vuonna 1982 ensimmäistä kertaa järjestetyt Sikajuhlat olivat Luomankylällä¹⁴ valtavan suuri tapahtuma, autoja oli parkkeerattu kylätielle kilometrin matkalla. Kisat järjestettiin vielä kahtena seuraavanakin vuonna, vaikka

Maa- ja metsätalousministeriön eläinlääkintöosasto arveli sioille tulevan kisoista stressiä. Vuoden 1984 kisan voitti luomalaisen Pokelan Martin sika, mutta varsinaiseen mediajulkisuuteen nousi lapualaisen Risto Jalavan valtavan kokoinen Potsi.¹⁵

Kosketusmuisti

Kauppa ”Einon” rappuset olivat sileäksi kulunutta kiveä. Muistossa kivi tuntuu lämpimältä jalan alla – olenko pyöräillyt kauppaan paljain jaloin ja läpsytellyt sitten kauppaankin ilman kenkiä? Päästetäänkö nykyään kauppaan paljain jaloin? Tai ehkä olemme tulleet autolla kirkonkylältä kaupoista ja uimasta. Mekon alla on vielä märät bikinit, mukana rantatossut jotka ovat jääneet autoon. Sisko on ehkä taas alkanut riisua uikkareille jo autossa, kun kuuli mainittavan, että mennään Järvi-Markettiin. Maantien pinta on sileä ja ruskea, sitä on ihana kävellä ja pyöräillä. Luomantie ei koskaan ole nimismiehenkiharoilla, toisin kuin Alli-tädin kotiin johtava Kaartusen kylätie. Miten maantiet voivat olla niin erilaisia? Loppukesästä jalat ovat jo niin tottuneet, että voin kävellä sepelillä tai sänkipellolla paljain jaloin.

Mökillä ollessa on aina jotenkin ruumiillisempi kuin muulloin. Etenkin pienenä saatoin kävellä tai juosta kilometrejä päivässä, huomautta, tai pyöräillä kymmeniä kilometrejä tasaisia pohjalaisteitä. Uimaan lähdetessä jos pyyhe unohtui, ei ollut mikään ongelma pyöräillä hakemaan se – eihän ylimääräistä mutkaa tullut pariakymmentäkään kilometriä. Perunat, mansikat, mausteet, sipulit saa suoraan maasta. Aamulla on pakko lähteä ulkovessaan, oli keli mikä tahansa, ja samalla voi tehdä aamuvoimistelun pihalla. Jos vaatteet kastuvat, nokeentuvat tai saavat mansikkakuorrutuksen, mitä sitten? Eihän mökillä kuitenkaan parhaissa vaatteissa olla. Pesuvesi lämpiää padassa, mutta ensin pitää sytyttää tuli. Päivässä menee monta tuntia puhdetöihin: puiden kantamiseen, vesien ja saunan lämmitykseen, ruuanlaittoon, pihalla kuljeskeluun ja siistimi-

seen, käpyjen keräämiseen. Miten mummu on aikanaan pärjännyt, miten kaikki muuttanut; jos asuisin itse mökillä tai paikassa jossa ei ole lämmintä vettä ja sisävessaa, miten ehtisin tehdä mitään muuta kuin hoitaa käytännön asioita? Ehkä en ehtisikään, ehkä ei olisi tarpeenkaan.

Mökillä on sinivihreäksi maalatut kaapit ja lipasto, jonka maali on paakkuuntunut pisaroiksi. Lipaston laatikoissa on vuodesta toiseen samat tavarat, jotka pitää käydä läpi heti mökille tultua: kookoksentuoksuista aurinkoöljyä joka tuo mieleen pyöräretket uimarannalle Nöpolään, *Kesäbitit*-kasetti ja *Lintu Sininen* -kuunnelma, josta muistan vieläkin pätkiä ulkoa. Tuvan hyllyllä on mummun valokuvalaatikko ja ompelurasia, jonka vuoren silkki on juuri sellaista merenvihreää, josta haluaisin hääpukuni tehtävän. Lipasto on jo aikaa sitten maalattu uudestaan vanhan roosan väriseksi, sen peili on uusittu ja laatikoissakin on ihan muuta kuin kookoksentuoksuista aurinkoöljyä. Silti juuri nuo esineet ja värit ovat edelleen ne, jotka liitän mökkiin. Hääpukuni ei ollut sinivihreä vaan mustavalkoinen, mutta edelleen unelmoin juuri tuosta vedenvihreästä, jota luonnonvalkeat helmet koristaisivat.

Mökin seinällä on Pikku-Heikin valokuva ja jo mainittu mummun ja vaarin hääkuva. Lapsuudessani tuvan seinällä oli maalaus tai ehkä pikemminkin printti, jossa Jeesus on opetuslapsiensa seurassa. Ruskeasävyisessä kuvassa Jeesus näytti aika lailla keskieurooppalaiselta. Muutama vuosi sitten näin Rovaniemen kirpputorilla saman taulun; vieläkin harmittaa, etten ostanut sitä. Mökin taulu on kyllä edelleen tallessa, vaikkakaan ei seinällä. Kuvamuistoihin kuuluvat myös isän ottama valokuva kesältä 1979: keltapaitainen sisko istuu keltaisessa pesuvadissa ja nauraa. Tuona kesänä hän konttasi ympäri pihaa, mieluiten mansikkamaalle, ja söi kaiken mitä eteen sattui: homeiset, ra'at ja tietysti myös kypsät, ellei kukaan ehtinyt hätiin. Vaippoja oli turha pitää, joten pesuvati oli kovassa käytössä. Kuva on edelleen lempikuviani. Sisko ei tykännyt vaatteista, jotka puristivat ja ahdistivat. Syntymäpäiväni on kesäkuussa, ja yleensä ne vietettiin mökillä sukulaisten kanssa. Olisinko täyttänyt yhdeksän, kun viisi ja puoli vuotta nuorempi sisko kirmasi alasti pihan poikki. Juh-

lamekko oli jäänyt nurkanpäähän. Mielessäni näen yhä ruskettuneen ja lihaksikkaan pienen tytönvartalon, joka kipittää huimaa vauhtia juhlaväen ohitse ja katoaa marjapensaiden taakse.

Muutos

Pienenä mökkitunnelmaan pääsi istumalla tuvan sohvalla hetken tai pyöräilemällä kylänraitin päästä päähän. Mökillä olemiseen kuuluvat tietyt rituaalit vahvemmin kuin mihinkään muuhun paikkaan, ja ne auttavat pääsemään sisälle mökillä olemiseen. Ennen tunnelmaan pääsi helposti, aikuistuminen on tuonut mukanaan vierauden. Enää en myöskään kaipaa mökille niin kovasti. Yksi syy on se, että asun nyt enemmän ”maalla” kuin nuorena: vaikka Rovaniemi onkin kaupunki, siellä ei tarvitse pientää itseään ja ”olla kaupunkilainen” kuten Helsingissä. Helsingissä en koskaan kokenut olevani oikein kotona, vaikka siellä asuinkin aikuisikään saakka. Kangasalan kohdalla autossa kotimatalla piti aina alkaa itkeä tihruttaa, siellä kun olivat ensimmäiset kerrostalot – kaupunkielämä ja koulun alkaminen konkretisoituivat. Mökillä asuminen tuskin olisi talvella ollut yhtä ihanaa; siellä en ole koskaan elänyt varsinaista arkielämää.

Mökillä kaiken haluaisi olevan ennallaan, säilyvän sellaisena joka on aina ollut. Näinhän ei tietenkään ole. Mummu on kuollut jo vuonna 1989, muutama kuukausi sen jälkeen kun oli vietetty Miinan hautajaisia. Ei jaksanut mummu elää ilman ystäväänsä. Mummun lapsista elossa on enää kolme nuorinta. Serkku, jonka pellavainen pää näkyi viljapellon takaa siskon pyörän tarakalla ja joka polki pikkuisella joposella uimaranalta rankkasadetta pakoon, on hänkin kuollut. Ympäristökin on muuttunut. Tehdas¹⁶ on laajentunut, sen äänet voimistuneet ja tehtaan valot palavat läpi yön. Maalaiskylän rauha ei ole enää samanlainen kuin vielä muutama vuosi sitten. Tieltä humisee autojen melu, kesäillassa kuuluu uusia vieraita ääniä. Maailma on tullut lähemmäs – ja minä olen men-

nyt lähemmäs maailmaa. En enää malta rauhoittua ja olla vain. Kirjasto-auto kerran viikossa ei enää riitä viihdykkeeksi, mieluummin pyöräilen kymmenen kilometrin päähän kirjastoon lainaamaan dvd:tä ja lukemaan sähköposteja. Mökkimaailmani on laajentunut monessa suhteessa.

Kaikki mökkiin liittyvät muistot eivät tietenkään ole valoisia ja iloisia; muisti sulkee pois sairastamiset, kuolemat, riidat ja muut ikävät asiat. Niitä on elämässä muutenkin riittämiin: eikö edes yksi paikka voisi olla sellainen, jossa on aina kesä ja jossa aurinko paistaa, niitty tuoksuu ja linnut laulavat? Jossa kaikilla on hyvä ja rauhallinen mieli, ja saunan jälkeen saa juoda ompulimpparia ja lukea sarjakuvia.

Muistojen tutkiminen ja yleistettävyys

Tutkimuksissani olen aiemmin käsitellyt aiheita, joihin ei liity omia kokemuksia ja jotka ovat osa jonkun muun muistia ja muistojen maailmaa.¹⁷ Tämä artikkeli onkin ollut paitsi kiinnostava tutkimusmatka omiin muistoihin ja kokemuksiin, myös metodologisesti avartava ja haastava kokeilu. Omien kokemusten käsittely kirjallisesti on itselle tärkeää, mutta onko siinä mitään tutkimuksellisesti kiinnostavaa? Mitä yleisesti kiinnostavaa muistoissa ylipäänsä on? Yhtenä tärkeänä yhteisesti jaettuna asiana nousevat esiin konkreettiset asiat: värit, vaatteet, leikit ja esineet tuovat mieleen omia kokemuksia ja omalla tavallaan luovat ajan kuvaa. Ne saattavat tuoda mieleen myös sellaisia kokemuksia, jotka eivät ole omia.¹⁸ Samana aikana eläneet voivat löytää yhteistä pohjaa kokemukselle, ja toisaalta samastua voi myös yleisinhimilliseen, vaikka ei samankaltaisia kokemuksia jakaisikaan.

Toinen samastuttava ja yleistettävä asia on muistojen arkisuus. ”Mitä tehdään kun ei tehdä mitään”, tai mitä tapahtuu kun ei tapahdu mitään, on harvoin ollut tutkimuksen teemana. Mikrohistorian keinoin on tuotu ja voidaan tuoda näkyväksi, kuuluvaksi ja aistein koettavaksi yksityiskohtia ja näennäisen merkityksettömiä asioita, arkipäivää, taval-

lista elämää ja pienten tapahtumien merkityksellisyyttä.¹⁹ Arjen tapahtumissa, pienissä yksityiskohdissa, piilee konkreettisten yksityiskohtien kautta syntyvä yleistettävä ja samastettava merkitys.

Paikan kokemus ja menetys

Minulle mökin aika on lapsuuden ja nuoruuden aikaa. Ensimmäiset 15 vuottani tuntuvat pidemmiltä kuin 20 sen jälkeistä vuotta, ja juuri noihin ensimmäisiin vuosiin liittyy kiinteästi mökki ja siellä vietetty aika. Vahvimmat muistot ovat muutaman vuoden ajalta lapsuudesta ja nuoruudesta; nämä vuodet sulautuvat yhteen, pitkäksi kesäksi. Mökin historiassa minä tulin mukaan 1970-luvun alussa, aikaan, jolloin mökki oli vielä Senja-mummun koti, keskelle sukulaisia ja elämää. Myöhemmin mökistä on tullut ennen kaikkea meidän perheemme kesäpaikka, johon mummu saattoi tulla vierailemaan. Isälleni, äidilleni ja siskolle tai serkuille mökki on saanut erilaisia merkityksiä ja sen paikka heidän elämässään on aivan erilainen kuin omassani.

Mökki-Pälvi on erilainen kuin kaupunki-Pälvi. Etenkin kouluaikoina tunsin, miten erilaiset roolit liittyivät tavalliseen talvielämään ja kesäelämään mökillä. Ihmiset olivat perhettä lukuun ottamatta toiset, vaatteet, käytös ja olemus, myös ajatukset olivat toisenlaisia. Yhä on samoin: mökillä en osaa enkä halua ajatella työasioita ja kaupunkielämään liittyviä käytännön asioita. Ne tuntuvat kaukaisilta ja merkityksettömillä. Identiteettien erilaisuus varmasti heijastuu myös ulospäin. Monet sukulaiset ovat nähneet minut vain mökillä, lomalaisena. Toisaalta harvat kaupunkilaiskaverini ovat nähneet minua mökillä; jonkinlainen ristiriita on olemassa silloin, kun nämä kaksi maailmaa kohtaavat.

Vuonna 2005 äidin äiti, Liisa-mummu, kuoli ja mummula siirtyi vanhimman enoni omistukseen. Samana vuonna Helsingin lapsuuskoti myytiin. Vaikka kummankaan paikan ”menetys” ei varsinaisesti ollut menetys, vaikuttivat nämä tapahtumat merkittävästi paikan kokemuk-

seeni. Helsingin koti ei ollut ollut oma eikä vanhempieni koti vuosikautiin, eikä mummulakaan ollut enää yhtä tuttu paikka kuin lapsena. Silti mökistä lapsuuden paikkana tuli entistä merkityksellisempi, mikä näkyy edelleen, neljän vuoden jälkeen, etenkin unissani. Jatkuvasti uneksini olevani joko tyhjennetyssä ja vieraaksi muuttuneessa lapsuuskodissani, tai mökillä, joka ei ole oikeanlainen tai oikeassa paikassa. Unien mökki on usein pelottava tai pelottavalla tavalla yhtä aikaa vieras ja tuttu.

Pikku-Heikki nousee sohvalta, katsahtaa minuun, nyökkää ja hymyilee pienesti. Takassa kuusenhallo kipinöi ja savua pölähtää silmiini. Hieraisen silmiä, ja kun nostan katseeni, Heikki on kadonnut. Piipunsavun tuoksukaan ei enää tunnu; vain hymyn häive mielen pohjalla muistuttaa mökin ensimmäisestä asukkaasta. Kesäyön valo haalistuu haalistumistaan ja mökkikin tuntuu rauhoittuneen yön lepoon. Nukahdan minäkin.²⁰

Mökki syksyllä. Jorma Rantala. Yksityiskokoelma.

Viitteet

- 1 ”Mökki laidassa maantien” on Alvar Kraftin säveltämä, Henry Charlesin sanoittama ja Sauvo Puhtilan suomentama laulu 1960-luvulta.
- 2 Kirjoittajan muistelmä, tai pikemminkin kuvitelma, keväällä 2009.
- 3 Kysessä ei ole sauna, kuten Luoma-ahon kyläkirjassa kerrotaan, vaan aitta. Luoma-ahon kyläkirja 1, 1991, 71; Jorma Rantala, suullinen tiedonanto 9.4.2009.
- 4 Luoma-ahon kyläkirja 1, 1991, 71.
- 5 Juho Juhonpoika Söderkärnä, Lypsinmaan sukua 1700-luvulta nykypäivään, 2003, 99.
- 6 Luoma-ahon kylä sijaitsee Alajärvellä, josta tuli kaupunkin vuonna 1986. Alajärvi on Etelä-Pohjanmaan Järviseutua, naapureinaan Vimpeli, Lappajärvi, Lapua, Kuortane, Töysä, Soin, Kyyjärvi ja Ähtäri .
- 7 Luoma-ahon kyläkirja 1, 1991, 103.
- 8 Juho Juhonpoika Söderkärnä, Lypsinmaan sukua 1700-luvulta nykypäivään, 2003, 99–101.
- 9 Juho Juhonpoika Söderkärnä, Lypsinmaan sukua 1700-luvulta nykypäivään, 2003, 99.
- 10 Äitini isä Erkki Luoma-aho kuoli 16.2.1968 tapaturmaisesti, kun uutta Alajärvi-Vimpeli-tietä rakennettiin. Hän hyppäsi traktorin lavalta eikä nähnyt kuolleesta kulmassa tullutta autoa. Juho Juhonpoika Söderkärnä, Lypsinmaan sukua 1700-luvulta nykypäivään, 2003, 26. Leena Rantala, suullinen tiedonanto.
- 11 Luoma-ahon kyläkirja 1, 1991, 254.
- 12 Avainkokemuksen käsitteestä Tuominen 1991; Virtanen 2001.
- 13 Luoma-ahon kyläkirja 1, 1991, 185.
- 14 Kyläläiset puhuvat yleensä ”luomalaisista” ja ”Luomankylästä” Luoma-ahon sijaan.
- 15 Luoma-ahon kyläkirja 1, 1991, 235–237.
- 16 Luoma-ahon kylässä toimii useita metallituoteteollisuuden yrityksiä, joista pääosa on keskittynyt alumiinin jatkojalostamiseen, mutta myös muuhun metallin jalostamiseen. www.Luoma-aho.fi, luettu 28.8.2009. Tehdasalue on laajentunut rajusti minun elinajanani.
- 17 Rantala 2007 ja 2009.
- 18 Ks. esim. Saarinen 2005, 65; Ukkonen 2000, 26.
- 19 Lapsen arjen värikylläisestä kokemuksellisuudesta kirjoittaa Leila Lipiäinen artikkelissaan ”Muistojeni Mumski – Laita-Baarin Bertta”. Lipiäinen 2005.
- 20 Kirjoittajan muistelmä, tai pikemminkin kuvitelma, syksyllä 2009.

Lähteet

Verkkolähteet:

www.luoma-aho.fi, luettu 28.8.2009.

Haastattelut ja suulliset tiedonannot:

Jorma Rantala 9.4.2009.

Leena Rantala 9.4.2009.

Kirjallisuus:

- Jubo Juhonpoika Söderkärnä, Lypsinmaan sukua 1700-luvulta nykypäivään.* Toimittanut Jorma Rantala. Niko Lypsinmaan sukutoimikunta ja Jorma Rantala, Seinäjoki 2003.
- Lipiäinen, Leila: Muistojeni Mumski – Laita-Baarin Bertta. Teoksessa *Suuret herrat susia, pienet herrat piruja. Kahdeksan näkökulmaa elettyyn elämään.* Toim. Autti, Mervi & Tuominen, Marja. Lapin yliopisto, Rovaniemi 2005.
- Luoma-ahon kyläkirja 1.* Toimittanut Timo T. Luoma-aho. Luoma-ahon kylätoimikunta, Alajärvi 1991.
- Rantala, Päivi: Matleena Herajärven mahdolliset elämät. Teoksessa *Kuulumisia. Feministisiä näkökulmia lappilaiseen sukupuolikulttuuriin.* Toim. Autti, Mervi; Keskitalo-Foley, Seija; Naskali, Päivi & Sinevaara-Niskanen, Heidi. Lapin yliopistokustannus, Rovaniemi 2007.
- Rantala, Päivi: *Erilaisia tapoja käyttää kylähullua. Kalkkimaan pappi aatteiden ja mentaliteettien tulkkina 1800-luvulta 2000-luvulle.* k&h-kustannus, kulttuurihistoria, Turku 2009.
- Saarinen, Satu: *On sovelias ikeeni ja keveä on kuormani. Naispastoreiden kokemuksia pappeudesta Oulun hiippakunnassa 1980-luvulta 2000-luvun alkuun.* Kustannus-Puntsi, Inari 2005.
- Tuominen, Marja: *”Me kaikki ollaan sotilaitten lapsia”. Sukupolvihegemonian kriisi 1960-luvun suomalaisessa kulttuurissa.* Otava, Helsinki 1991.
- Ukkonen, Taina: *Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessina.* SKS, Helsinki 2000.
- Virtanen, Matti: *Fennomanian perilliset. Poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka.* SKS, Helsinki 2001.

Salissa saksalaisia kirjoja

Saunavaaralaisen matkailutilan toimintaa 1960–1980 -luvuilla

Hannu Paloniemi

7

Asuntovaunu oli tuttu näky Alimmaisena pihapiirissä 1970-luvulla. Yksityiskokoelma.

Avasin silmät ja katselin salin seinällä olevaa suurta kioski-aiheista taulua, jonka joku turisti oli maalannut. Joku oli sen isoäidilleni Tilma Oinaalle antanut, paikan päällä se oli maalattu. Oli kesäaamu 1974, sonni haukotteli laitumella. Nousin ja raotin verhoa. Pelto oli täynnä teltoja: harmaita, oransseja, sinisiä ja vihreitä teltoja, ulkomaalaisia autoja ja kummallisia moottoripyöriä.

*Seinän läpi kuulin, kuinka kattila laskeutui puuhellalle. Luuku vingahi ja koivu kolahti sisään. Jos olisin keittiössä, haistaisin poronkärityksen tuoksun. Se nousee nyt piipun kautta pärekatolle, kiemurtelee Kemijoelta puhaltavan tuulen mukana pellolle, ja tunkeutuu siellä telttakankaiden ja makuupussien läpi vieraisiin neniin. Mietin, mitä leikkejä tänään serkkujen kanssa keksittäisiin. Kioskitaulun vieressä kenotti koivuinen kirjahylly. Etsin taas katseellani harmaita paksuja kirjoja, joiden hajun olin tuntenut unissanikin. *Mathematische Philosophie. Antike Weisheit.* Mistä nuo kirjat olivat tänne tulleet?¹*

Lapissa elettiin 1960-luvulta lähtien luontaistalouden murrosaikaa, ja maaseudun elinolot kävivät vuosi vuodelta vaikeammiksi. Kaupungistumisen ja yhteiskunnallisen muutoksen edessä erityisesti Itä-Lappi oli aseeton. Sen elinkeinot rakentuivat pientilavaltaiseen maatalouteen, väestö oli suhteellisen kouluttamatonta ja niin teollisuus kuin valtiokin olivat rakentaneet Itä-Lappia vain yhden vaihtoehdon, raaka-ainehankinnan, varaan.² Pohjoisessa alkoi Suomen itsenäisyyden ajan suurin maalta- ja maastapako. Pellot paketoitiin, talot autioituivat, tuhannet ihmiset muuttivat Lapista Ruotsiin. Kaikkein suurimman suhteellisen menetyksen koki Pelkosenniemi, jonka väkiluku romahti kymmenessä vuodessa peräti 40 prosenttia.³

1960-luvun loppupuolella, ollessaan jo lähes 60-vuotias, isoäitini Tilma Oinas aloitti Saunavaaran kylässä Alimmaisena⁴ maatilalla turistimajoitustoiminnan. Saunavaaran kylä sijoittuu lähelle Pelkosenniemeä, leveänä virtaavasta Kemijoesta kohoavalle vaaralle. Samuli Onnelan *Suur-Sodankylän historia 2* -teoksen kuvatekstissä Saunavaaran kylää luonnehditaan ”vauraaksi kyläksi, jonka komeat rakennukset kertoivat Kemijokea kulkevalle kylän hyvinvoinnista.”⁵ Tyyne Martikainen nimitää maisemaa ja kylää Pelkosenniemen helmeksi.⁶

Tilma Oinas majoitti matkailijoita ensin päärakennuksen kahteen kamariin, ja laajensi yrittämistä pian myös leirintäalueelle, mökkeihin ja aittoihin. Hän vuokrasi lähikoulujakin ja maksoi palkkaa työntekijöille. Hän laitatti tienvarsikyltit vielä viimeisenä elinvuotenaan, terveyden jo reistaillessa. Maatilan peltojen, mökkien ja lähikoulujen valjastaminen matkailukäyttöön oli tuolloin poikkeuksellista, ja Lapin matkailun myöhempää kehitystä ajatellen se oli urauurtavaa toimintaa. Se on vaikuttanut voimakkaasti myös Tilman lähisukulaisten elämään.

Tarkastelen tässä artikkelissa Alimmaisena matkailutilan toiminnan luonnetta 1960–1980-luvulla. Pyrkimykseni on selvittää erityisesti Tilman lasten ja lastenlasten kokemuksia tästä toiminnasta heidän elässään tuolloin keskellä matkailutilan arkea. Lähestyn aihetta sosiaalisesta, suvun ja pienyhteisön näkökulmasta. Olen haastatellut Tilman poikaa Ale

Oinasta, hänen vaimoan Marja-Liisa Oinasta, siskoani Riitta Paloniemi-Leglandia sekä serkkujani Arto Oinasta ja Sisko Häikiötä. Olen myös itse lomaillut lukuisia kertoja mummolassani keskellä tätä turistibisnestä. Käytän lähteinäni näitä muistitietoja sekä Alimmaisen matkailutilan vieraskirjoja vuosilta 1967–1988.

Artikkelini liittyy matkailun kulttuurihistoriaan. Itä-Lapin matkailua on tutkittu kvantitatiivisesta, aluekehityksen ja suurten instituutioiden näkökulmasta jonkin verran. Lapin matkailuilmion suhdetta paikallisväestöön ja esimerkiksi matkailutyön ja vapaa-ajan ristiriitaisesta suhdetta on nykyään myös jonkin verran tutkittu.⁷ Lapin matkailun 1960–1980-luvun murrosaikaa ja sen ajan pienyrityksiä on kuitenkin laadullisessa mielessä tutkittu hyvin vähän. En ole myöskään löytänyt aikaisempia tutkimuksia matkailutoiminnan merkityksistä pienyrittäjän muille perheenjäsenille ja suvulle.

Mikä Lapin matkailun pienyrittäjyyden menneisyydessä sitten olisi kulttuurihistoriallisesti tutkimisen arvoista? Lähteenmäen mukaan 1960-luvulta alkaneen rakennemuutoksen aiheuttamia traumoja, lappilaisten ihmisten arjen rutiinien sortumista, ei ole vielä juurikaan päästy tutkimaan.⁸ Tämän päivän historiankirjoituksessa suurmiesten ja ”suurten tapahtumien” tutkimisesta on kuitenkin yhä enemmän siirrytty tutkimaan ihmisten enemmistön, niin sanottujen tavallisten ihmisten elämää ja arkea.⁹ Erityisesti mikrohistoriassa laajojen kvantitatiivisten aineistojen sijaan on kiinnostuttu suppeampien tutkimuskohteiden syvällisemmästä analysoinnista, jonka kautta on pyritty tavoittamaan menneisyyden ihmisten oma ajatus- ja kokemusmaailma. Menneisyyden ihmisille, muillekin kuin suurmiehille ja vaikuttajille, on haluttu antaa kasvot.¹⁰

Näkökulmaa ja lähdeaineistoa vaihtamalla, läheltä ja kaukaa katsoen, voidaan saada samastakin aiheesta hyvin erilainen kuva. Niin myös omasta kohteestani, Alimmaisen matkailutilasta. Vanhaa rakennusta ja pihapiiriä voidaan tutkia monenlaiselta tarkasteluetäisyydeltä: kauempaa katsoen hirren punamullattu kyli voidaan nähdä esteettisenä, muistojen kantavana romanttisena maalaisidyllinä. Lähempää katsoen voitaisiin

tutkia tänä päivänä esimerkiksi hirsien eristyskykyä ja lämmityskustannuksia. Mikroskoopilla nähtäisiin hirren sisällä ahertaneiden muurahaisen järjetön työ, niiden omalaatuinen matka puun ytimeen.

Mikrohistoriassa puhutaan niin sanotusta yksilön liikkumavarasta. Tutkittaessa vaikkapa pikkukylän asukkaiden strategioita suhteessa voimistuvaan keskusvaltaan ja kapitalistiseen talouteen, on yksilöillä ja pienyhteisöillä havaittu omat monimutkaiset toimeentulon strategiansa, jotka ylhäältä käsin lähtevässä tarkastelussa jäävät helposti huomaamatta.¹¹ Itälappilaisen syrjäisen maaseudun 1960–1970-luvun ahdinkoa ja väestökatoa voidaan esimerkiksi pitää makrotason ilmiönä, joka saattaa näyttäytyä uudessa valossa, kun sitä tarkastelee ruohonjuuritason toimijoiden kautta. Giovanni Levin mukaan mikrohistorian avulla voidaan saada tietoa ihmisten päämääristä ja selviytymiskeinoista elämässään, miten he niihin pyrkivät ja mitkä olivat heidän toimintamahdollisuuksiensa rajat.¹² Tätä on yksilöiden liikkumavara tietystä historiallisesta tilanteesta.

Onko esimerkiksi itälappilaisella yksinelävällä maatalonemännällä perinteisesti ajateltu olleen mahdollisuuksia vaikuttaa oman elämänsä ehtoihin maaltamuuton vuosikymmeninä? Ei ole välttämättä tavallista ajatella, että 1950–1960-luvulla karjaa kasvattava emäntä olisi harjoittanut laajaa liiketoimintaa laajoine verkostoineen, käynyt naisporukassa Keski-Euroopassa tai ollut perustamassa filosofisia kerhoja kyläkouluihin.

Mikrohistorioitsija Natalie Zemon Davis kuvaa omissa tutkimuksissaan esimerkiksi 1600-luvulla yhteiskunnan marginaalissa eläneiden naisten elämän ehtoja ja eräitä heidän löytämiään mahdollisuuksia itsensä toteuttamiseen. Tuo marginaali oli Davisin mukaan osoittautunut hedelmälliseksi, ”kulttuuristen kerrostumien väliseksi rajamaaksi, jossa kehittyi uudenlaista kasvullisuutta ja yllättäviä risteymiä”.¹³

Mikrohistoria voi kyseenalaistaa valmiita teorioita – esimerkiksi käsitteitä modernisaatiosta ja markkinatalouden leviämisestä – tuomalla esiin ihmisten ruohonjuuritason toimintamalleja, jotka voivat kertoa aivan erilaisista strategioista ja rationaalisuuden muodoista.

Väärtisuhteiden synty Alimmaisen matkailutilalla

Isoäitini Tilma Oinas, omaa sukua Talvensaari, syntyi vuonna 1910 Kemijärven Vuostimon kylässä. Hän kävi kansakoulun ja sen jälkeen Raahen porvari- ja kauppakoulun. Niin kauaksi piti mennä, jos halusi opiskella. Kauppakoulun jälkeen hän oli Sallan Kellokummun kaupassa töissä.¹⁴ 1930-luvun lopulla hän tuli Saunavaaraan Alimmaisen taloon poromies Eelis Oinaan puolisoksi. Myös Alimmaisen talossa oli pidetty aikoinaan kyläkauppaa. Pihapiirissä oli ennen sotia myös toinen samanlainen hieman suurempi rakennus, jonka kuusi ikkunaa olivat joelle päin.¹⁵ Saksalaiset polttivat sen syystalvella 1944. Tullessaan evakosta Tilma oli löytänyt jäljelle jääneen Alimmaisen talon kuitenkin ehjänä. Sen joenpuoleinen nurkka oli sytytetty tuleen, mutta kuin ihmeen kaupalla tuli oli hiiltynyt ja sammunut itseksensä. Tässä talossa Tilma aloitti uuden elämän kahden pienen lapsen yksinhuoltajana. Leskeksi hän oli jäänyt jo pari vuotta aiemmin, kun isoisäni sairastui ja kuoli. Tilma asui Alimmaisen talossa evakkoaikaa ja paria muuta lyhyttä vaihetta lukuun ottamatta kuolemaansa saakka, vuoteen 1990.

Tilma Oinas oli ystäväystynyt joidenkin eteläsuomalaisten naisten kanssa sota-aikana ja ilmeisesti Raahessa kauppakoulussa ollessaan. Hän kävi 1950-luvulla ystäviensä kutsumana myös itse muutaman kerran Helsingissä. Tilman poika Ale Oinas muistaa pyytäneensä äitiään tuomaan kaupungista suopungin, pussihousut ja jousipyssyn. Suopunkia ei ollut Helsingistä löytynyt.

1950-luvulla Tilma Oinas kävi myös Italiassa saakka lomalla etelän tuttaviensa kanssa. Hänen toisella kymmenellä olevat lapsensa oli-

vat tuolloin Kemijärvellä koulussa. Matka Italiaan tuntuu hieman yllättävältä, sillä Keski-Eurooppaan oli Saunavaarasta kuitenkin pitkä matka, ja todennäköisesti myös kallis. Pelkosenniemelle oli tehty kunnan tiekin vasta 1933. Sitä ennen kuljettiin veneillä ja hevosilla.¹⁶

Tilma kävi italianmatkalla tamperelaisen Raili Kaupin kanssa. Tämä oli ollut sota-aikana Alimmaisen maatilalla työvelvollisena ja ystävyystynyt Tilman kanssa. Kauppi oli ensimmäinen nainen, joka väitteli Suomessa filosofian tohtoriksi. Hänestä tuli myös Pohjoismaiden ensimmäinen filosofian naisprofessori.¹⁷ Hän vieraili toistuvasti Tilman luona ja he kirjoittelivat toisilleen. Italianmatkalla oli tietävästi myös Uno Saarnio, Helsingin yliopiston dosentti ja kaupunginkirjaston johtaja. Myös hän vieraili Alimmaisen maatilalla. Päätelen, että tämä on liittynyt Saarnion ja Kaupin käynnistämään kirjastokerhotoimintaan¹⁸: syksyllä 1947 Saunavaaran kyläkoululla aloitettiin filosofisen logiikan kerho, jonka vetäjänä oli Tilma Oinas. Kyläläiset olivat istuneet kuuntelemissa, minkä olivat töiltään ehtineet. ”Ja mitähän se tuosta lotistiikastaki lähtee?”, oli eräs kylän emäntä jälkeenpäin kommentoinut Alelle.¹⁹

Tilman tuttavat ja ystävät alkoivat käydä Alimmaisen maatilalla toistuvasti. He myös viipyivät siellä pitkiäkin aikoja kerrallaan. Heistä kehittyi eräänlaisia väärituttäviä.²⁰ Käyntien voidaan ajatella olleen vielä tavallista vieraanvaraisuutta, eikä niissä tietävästi käytetty rahaa vastikkeellisen majoituksen merkityksessä. Mistä sitten aivan ensimmäiset maksulliset turistit ja turistiryhmät tulivat 1960-luvulla? Mahdollisesti joku etelän ystävästä on ottanut yhteyttä ja kysynyt Tilmalta, että voisiko tämä järjestää majoitusta ja ruokaa jollekin tietylle ryhmälle. Ale Oinaan mukaan esimerkiksi eräs Tilman psykologituttava lähetti Alimmaisen maatilalle omia potilaitaan. Alkuaikoina myös Riihimäen seudulta vieraili useasti tietty helluntaiseurakunnan ryhmä. Tilman on täytyntyt huomata tuolloin, että tieto majoitustoiminnasta on alkanut levitä kuin itsestään, ja kävijöitä ja kyselyitä on tullut vuosi vuodelta enemmän.

Pyhätunturin lumous täyttää pirtit, kamarit ja koulutkin

Keski-Lappia oli alettu kehittää matkailun tulevana maana jo 1920-luvulla, ja seuraavalla vuosikymmenellä Lappiin kehittyi jo matkailuhotellien verkosto.²¹ Erityisesti Sallatunturi ja Pyhätunturi nousivat Itä-Lapissa talvimatkailukohteiksi. Toinen maailmansota kuitenkin katkaisi Lapin matkailun kehityksen täysin, koska lähes kaikki matkailuun liittyvät rakennukset autiotuvista lähtien olivat tuhoutuneet.

Sotien jälkeen viihde-elämän suosima lapinromantiikka alkoi lisätä uudelleen matkustushalukkuutta Lappiin. 1950-luvun matkailu oli vielä yhteisöllistä: tyyppillistä oli joukkoliikenne junilla ja linja-autoilla, sekä yhteismajoitus vaatimattomissa oloissa. 1950-luvun lopulta lähtien elintason nousu, vapaa-ajan lisääntyminen ja yksityisautoilun yleistyminen toivat kuitenkin Lapin matkailukohteet kaikkien ulottuville.²² Tuolloin 1960-luvulla Tilma Oinas siis aloitti täysimittaisen matkailutoiminnan, ollessaan itse jo lähemmäs 60-vuotias. Ale Oinas muistelee alkuaikojen tunnelmia seuraavasti:

Se varsinainen alku oli kyllä dramaattinen. Tilma alkoi puhumaan niistä turisteista, että pitäis keittopaikka saada, niin minä totesin siihen, että helppo juttu, aivan helppo. Oli semmonen vanha levy, jostaki hellän päältä semmonen levy. Minä menin tuonne rantaan, tälläsin muutaman kiven siihen ja kaivoin vähän koloa ja laitoin sen levyn siihen päälle, että joka ei tuossa pysty keittämään, on melko outo.²³

Ale Oinaan mukaan esimerkiksi Saunavaaran kansakoulussa tuolloin opettajana toiminut Eero Pajatie on ollut maalaamassa ensimmäisiä matkailumainoksia. ”Tuohon elohuoneen seinään [maantien varteen] laitettiin kauhean iso peltimainos, se on suinki vieläki tuolla navetanvintissä. Mauri vitsaili, että Peurasen isäntä ajoi mopolla mettään sen takia kun se katto sitä mainosta.”

Oinaan mukaan Tilman matkailutoiminnan alku on ollut samantyyppistä kotimajoitustoimintaa kuin mitä Pyhäjärvellä, lähellä Pyhätunturia, oli tuohon aikaan jo aloitettu. Erityisesti Olavi Oravan matkailuyritys toimi tuolloin Pyhäjärven kylässä ja läheisessä Soutajatunturissa, ensin leirintäalueen muodossa ja myöhemmin kestikievarityyppisenä majoitusyrityksenä.²⁴

Lea Mourujärven mukaan vuonna 1950 Kemijärvelle perustettuun opettajaseminaariin lehtoriksi tullut Olavi Orava oli ottanut opetussuunnitelmaan omasta ehdotuksestaan mukaan matkailun.²⁵ Lehtori vei opetusryhmänsä myös usein Pyhätunturin maisemiin retkeilemään ja maalaamaan. Pyhätunturilla toimi tuolloin vain Pyhätunturin matkailumaja (Koillis-Lapin matkailuyhdistyksen Keropirtti), ja Pyhäjärven rannassa niin sanottu Mallanderin²⁶ maja, joka oli Pyhätunturin vanhin matkailuyritys. Kotimajoitusta lukuun ottamatta mitään muita matkailuyrityksiä ei koko alueella ollut. Olavi Orava, Tilma Oinas ja muut, jotka olivat matkailutoimintaa tuohon aikaan alueella käynnistäneet, olivat siten aloittaneet enemmän tai vähemmän tyhjästä. Olavi Orava toimi sittemmin muun muassa Pyhätunturi Oy:n puheenjohtajana, kun yhtiö perusti varsinaisen laskettelukeskuksen ja rakensi alkuperäisen Kultakero-hotellin 1960-luvun alkupuolella. Koillis-Lapin matkailuyhdistys teki niinkään paljon markkinointityötä, mikä omalta osaltaan nosti Pyhätunturin 1970-luvulla ykköskohteeksi tunturien joukossa.²⁷

Tilman luona kävi vieraina tuolloin erityisesti pääsiäis- ja hiihtolomaturisteja. Ale Oinaan mukaan he olivat usein nuoria, koululaisia-kin, ja etupäässä Etelä-Suomesta. Tilma majoitti vieraitaan Alimmaisen päärakennukseen ja mökkeihin täysihoitoon, ja alkoi sen jälkeen vuokrata jopa lähikouluja vastaavaan käyttöön. Ainakin Saunavaaran koulu, Saukkoavaan koulu, Pyhäjärven koulu ja Suvannon koulu ovat olleet Tilmalla eri aikoina vuokralla turisteja varten. Tilma myös palkkasi kyläläisiä esimerkiksi koulujen lämmittäjiksi tai ruoanlaittajiksi.

Ale Oinas kertoo, kuinka saunavaaralainen Tauno Perttunen oli ollut lämmittämässä Tilman vuokraamaa kyläkoulua. Keväällä 1972 Tau-

no oli tullut hädissään Tilman luokse, ja kertonut, että nyt se koulu paloi. Oli hiihtoloma, turistit sattuiivat olemaan juuri hiihtämässä tunturissa. Tilma oli puolestaan kiirehtinyt ilmoittamaan naapurin poro- ja hevosmies Mikko Perttuselle, että nyt se koulu on palanut! Mikko oli todennut, että ”palavathan ne vanhat koulut”. Turistien kaikki tavarat paloivat, mutta kukaan ei onneksi ollut tuolloin rakennuksessa. Myöhemmin kunta myi esimerkiksi Saukkoaavan koulun Helluntaiseurakunnalle niin ikään matkailukäyttöön. Myös tämän koulun kohtaloksi koitui tulipalo.

Kesällä peltoihin alkaa kasvaa telttoja

Tiestön kunnostaminen ja uusien maanteiden rakentaminen 1960-luvulla loi edellytykset automatkailun kasvulle, ja sen mukana leirintä-alueille. Perhematkailu yleistyi ja telttailu tuli suosioon.²⁸ Lapin nykyisten matkailukeskusten kehittäminen alkoi tuolloin – perusta nykyisille ”matkailukaupungeille” luotiin ja luontomatkailusta alettiin siirtyä yhä enemmän toiminnallisen matkailun suuntaan.²⁹

Alimmaisen matkailutilan vieraskirjojen perusteella mökeissä yöpyi tuolloin erityisesti etelä- ja keskisuomalaisia perheitä. Ulkomaalaiset matkailijat olivat hyvin usein saksalaisia ja haastateltavieni mukaan suurelta osin keski-ikäisiä pariskuntia. Muista ulkomaalaisista turisteista esimerkiksi norjalaisia, hollantilaisia, sveitsiläisiä ja ranskalaisia kävi jonkin verran. Vieraskirjoissa on myös suomalaisten siirtolaisten kirjoituksia, esimerkiksi Ruotsista, Kanadasta, Yhdysvalloista ja Australiasta. Ylivoi- maisesti vilkkain kuukausi on ollut heinäkuu, jolloin mökit ovat olleet täynnä lähes joka päivä. Myös elokuussa on käynyt vieraskirjojen perusteella turisteja huomattavasti kesäkuuta enemmän.

Niin sanotulla turistipellolla oli 1970-luvulla usein paljon telttoja. Vaikka pelto ei ollut iso, siellä yöpyi leirintäalueen vieraskirjojen perusteella jopa 700–800 henkeä parhaimpina kesinä. Yhden naisen yri-

tykseksi luku on suuri. Paikasta on myös kirjoitusten perusteella pidetty erittäin paljon, mikä on osaltaan kasvattanut suosiota vuosi vuodelta. Kirjoituksissa puhutaan esimerkiksi helmestä leirintäalueiden joukossa³⁰, Suomen parhaasta kestikievarista³¹, Kemijoen varren keitaasta³², parhaasta yösjasta missä olen ollut kauniine maisemineen³³. Turistipelto tosin vietti Kemijoen rantaan päin jonkin verran. Tilman lapsenlapsi Sisko Häikiö muistelee turistipeltoa seuraavasti:

Oli varmaan mukava nukkua, kun tavarat rullaantu yhteen nurkkaan. Kerran joku tuli valittamaan 1980-luvulla, että täällä on vinot maat. ”Menkää sitte muualle missä on tasasta maata”, Tilma sano... ei se varmaan niin vakavasti suhtautunu niihin asiakaspalautteisiin silloin.³⁴

Alimmaisen matkailutilalla edellä mainittu ”toiminnallinen matkailu” ei vielä näkynyt. Keittokatoksen ja kaasukeittimen lisäksi kesäisin ei ollut mitään muuta erityistä palvelua. Tilmalta saattoi kuitenkin saada esimerkiksi tuoretta pullaa ja naapurista tuoretta lehmänmaitoa, joista ainakin seitsemänkymmentäluvun vieraskirjoissa kirjoitettiin kiitollisina. Sisko Häikiön mukaan maisema ja paikka ovat myyneet itse itsensä – turisteille ei tarvinnut keksiä mitään aktiviteetteja tai hienompia fasiliteetteja. ”Suurin piirtein ne ainoat oheispalvelut oli, että sai ostaa limsaa siitä pirtin penkin päässä olleesta korista, tai sitten sai lainata niitä onkia, joita on siellä aitanurkalla ollut iänkaiken”, Häikiö muistelee³⁵.

Sisko Häikiön veli Arto Oinas on samoilla linjoilla: ”Jokivarsimaisema ja yötön yö itsessään on ollut elämys. Niitä ne siinä ihmetteli.” Samanlainen kokemus tulee hyvin silmiinpistäväväksi esiin vieraskirjoista. Kolmeen sanaan tiivistettynä matkailijat kehuvat nimenomaan maisemaa, saunaa ja rauhaa. Yllättävän monessa kirjoituksessa mainitaan muun kehumisen ohella mökin hinnan olleen halpa. ”Mökkikii ol nii halapa, että voes tulla ens kesänä uuestaan”, eräs perhe Iisalmelta kirjoittaa heinäkuussa 1981.³⁶ Vuotta myöhemmin heinäkuussa on kirjoin

tettu seuraavasti: ”Kiitoksemme rauhallisesta yöstä. Tänne poikkeemme toistekkin. Halpa ja rauhallinen. Kaksi Lapin maisemiin ihastunutta Porista”.³⁷ Tamperelainen pariskunta on todennut saman asian kesällä 1975 seuraavasti: ”Kiitämme hyvistä palveluista pilkkahintaan ja lähdemme tästä Murmansiin.”³⁸

Useat haastateltavani muistavat niin ikään, että hinnat olivat esimerkiksi 1970-luvulla niin halvat, että satunnaisille rengeille maksettujen palkkioiden ja muiden materiaalikulujen jälkeen, veroista puhumattakaan, Tilmalle tuskin jäi bisneksestä juurikaan voittoa. Hinta oli myös vuodesta ja vuosikymmenestäkin toiseen sama, ilman inflaatiotarkistuksia. Mökki maksoi muistitietojen mukaan sata markkaa yö, ja telttä kymmenen markkaa, pitkälle toistakymmentä vuotta.

Toisaalta mökit olivat sen ajan tavan mukaan pieniä ja varustukseltaan vaatimattomia. ”Olihan ne siistejä ne mökit, ne oli siivottu ja laitettu. Mutta ei silti ollut esimerkiksi mitään lämmintä vettä, ja ulkohyysikkä oli siellä kaukana, että ei niistä kovin kummoisia voinut pyytääkään”, Häikiö pohtii. Muistan myös itse, että en yleensä viitsinyt mennä ihan kädestä pitäen näyttämään matkailijoille ulkovessaa. Osoitin vaan mökin rappusilta kaukana ylätörmällä siintävää lautarakennusta, ja sanoin korkeintaan, että ”vessa, veesee”.

Vieraskirjoja tarkastelemalla kuitenkin käy ilmi, kuinka tavattoman kiitollisia matkailijat olivat tällaisten mökkien löytymisestä Lapissa. He kirjoittavat esimerkiksi ”ihanasta yllätyksestä” ja toivovat tällaisia paikkoja lisää. Kirjoitusten perusteella suomalaiset matkailijat ovat myös olleet todella innokkaita luonnossa kulkijoita. Vieraskirjoissa korostetaan hieman ylpeänsävyisestikin suoritettuja ”erämaavaelluksia”, ”suunnistusretkiä”, ”pitkiä saunattomia telttareissuja”, tai kuinka ”tuntui paratiisilta tulla saunamökkiin kahdeksan teltassa vietetyn yön jälkeen”³⁹. Kirjoitusten tyyli kuvastaa tuon ajan matkailun seikkailullista ja suunnittelematonta luonnetta.

Vieraskirjojen tekstien sävy muuttuu hieman 1980-luvulle tultaessa. Kirjoituksissa aletaan käyttää sellaisia ilmaisuja kuin ”harvinaisen

romanttinen ympäristön tunnelma”, ”idyllinen”, ”aito ja alkuperäinen”, ”kiitos kodin lämmöstä”, ja ”kiitos tästä kaikesta jota löytyy vain rakkaasta Suomestamme”. Sekä suomalaisten että ulkomaalaisten matkailijoiden kirjoituksissa esiintyy myös toivomuksia siitä, että paikka säilyisi jatkossakin samanlaisena. Kun 1970-luvun kirjoituksissa oltiin vielä positiivisesti yllättyneitä mökeistä, saunasta ja leirintämahdollisuudesta, voi 1980-luvun vieraskirjateksteissä nähdä enemmän myös nostalgiaa, kaipausta menneeseen ja omien muistojen samaistamista Saunavaaran maisemaan. Eräs saksalaisturisti on kirjoittanut vieraskirjaan seuraavasti:

*Tässä asuu kuningas maallansa. Minä olen hänen onnellinen alaimensa. Tässä on kulttuuri ja traditioni, ja hyvät ja ystävälliset ihmiset vaalivat heidän; älkää sitä muutatko! Das soll immer so bleiben! Vielen dank! Erfstadt, Saks.*⁴⁰

Vieraskirjojen perusteella tuon ajan matkailijat ovat kulkeneet useamman päivän Lapin luonnossa, levähtäneet sitten Saunavaarassa, ihastuneet maisemaan ja ”alkuperäisyyteen”, ystävästyneet Tilman kanssa ja tulleet tilalle myös toistuvasti. Monet kotimaiset ja ulkomaalaiset asiakkaat ovat muistitietojen ja vieraskirjojen perusteella käyneet tilalla jopa useamman kerran vuodessa. Osa heistä ryhtyi Tilman kanssa myös kirjeenvaihtoon ja ystäväystyi naapureidenkin kanssa. Mitään ylimääräisiä aktiviteetteja ei ole tätä varten tarvinnut matkailutilalla keksiä. ”Olemme ainakin kuudennen kerran, tämä on mahdollottoman hyvä paikka”, kirjoitti viisihenkinen perhe Tikkakoskelta heinäkuussa 1984.⁴¹

Lapsuus Saunavaarassa – Zelt Zehn Mark

Alimmaisena matkailutilalla vieraillessaan matkailijat viettivät aikaansa enimmäkseen mökeissään ja mökin edustalla tai keittokatoksessa istuskellen. Me lapset suhtauduimme heihin uteliaasti ja kummeksuen.

Muistan itse esimerkiksi ”vakoilleeni” navetanvintin ikkunasta tai rappusilta läheistä turistimökkiä ja kirjoittaneeni ylös heidän tekemisiään. Joidenkin turistien on täytynyt myös huomata tämä. Joskus näimme turistien menevän pyyhe olalla rantaan uimaan. Helppoa se ei ole aina ollut, joki saattoi olla täynnä tukkeja. Uiton laivojen dieselit mourusivat läheisessä saarenpäässä puomien kunnostustöissä. ”Silloin, kun rantamökissä oli asiakkaita, ei sinne rantaan oikein saanut muutenkaan lapsena mennä”, muistelee Häikiö.

Jouduimme kuitenkin kielikylpyyn. Häikiön mukaan hänen ensimmäiset vieraskieliset sanansa olivat ”Zelt Zehn Mark”. Samalla piti laittaa kädet teltan näköiseen muotoon, jotta viesti meni turistille perille. Häikiö on ollut tuolloin alle kymmenenvuotias. Muistan myös itse, kuinka 10–16-vuotiaana poikasena menin joskus ottamaan turisteja vastaan, kun he tulivat autolla pihaan. Suurimmaksi osaksi sinne meni tosin Tilma itse, mutta aina silloin tällöin turisteja otti vastaan joku lapsistakin. Kaikkien haastateltavien ja itseni mielestä sinne mentiin enemmän tai vähemmän vastentahtoisesti. Tilanne on ehkä pelottanut lähes kielitaidottomia lapsia ja nuorukaisia. Usean haastateltavan mieleen on syöplynyt sama kuva:

Me lapset menemme alkuillasta pirttiin ja syömme lämmintä rieskaa voikokkareilla. Jostain alkaa kuulua tyhjäkäyntisen moottorin ääni. Täyteen pakattu auto valuu kivikkoista tietä pitkin hitaasti pirtin ikkunoiden eteen. Rekisterikilvestä ei saa selvää. Jos se on ranskalainen tai italialainen, yhteistä kieltä ei ole. Missä Tilma on? Katolla on kanootti tai kumivene, jollaista ei ole kukaan ennen nähnyt. Meinaako ne tuolla lähteä? Auton ikkunoista katsoo tummatukkaisia ihmisiä – siirrymme hieman verhon taakse, mutta jatkamme havainnointia. Epätietoisen näköistä porukkaa alkaa nousta ulos. Mitään opasteita ei ole. Nyt ne puhuvat, kielestä ei saa selvää. Tuijotamme yläpuolelta ikkunoista serkkujen kanssa. Eikö ne nyt tänne älyä tulla? Kuka sinne lähtee, missä Til-

*ma on? Menkää äkkiä joku sinne, ettei ne vaan tule sisälle.*⁴²

Muistan itse, kuinka ulkomaalaisten kanssa oli yleensä kolme vaihtoehtoa. Jos he sanoivat sanan stuga tai mökki, lähdin hakemaan avainta sisältä. Jos he sanoivat zelt, telta tai jotain sinnepäin, näytin kädellä, mihin suuntaan heidän tuli ajaa. Jos he sanoivat jotain muuta, lähdin hakemaan isoäitiäni navetasta. Siskoni Riitta Paloniemi-Leglandin mukaan Tilma meni kuitenkin lähes aina turisteja vastaanottamaan, ennen kuin he ehtivät pirttiin. Paloniemi-Legland muistelee 1970-luvun toimintaa seuraavasti:

*Koti oli intimiteettialue, ja siellä oli oma väki esimerkiksi syömässä. Ei niitä sinne haluttu. Kyllä se oli lähes aina Tilma, joka sinne meni, ja puhui saksaa mitä puhui, kyllä se pikkusen sitä osasi... ..Minun hommanihan siellä oli se kioskin pito. Muistan kun käytiin aikoinaan isän ja äitin kanssa Rovaniemellä tukussa hakemassa jotain myytävää tavaraa, ja minä olin tietysti aivan innoissaan. Enkä ollu kyllä kovin vanha. Ja sitte menin sinne kioskiin myymään. Minulla oli se oma kassakone, joka ihanasti kilahtaa, se oli siellä pöydän alla piilossa. Sitten sitä tarkkailtiin tilannetta sieltä pirtistä, että ku joku meni sinne kioskin terasille niin piti säännätä myymään. Siellähän oli aivan perusjuttuja myynnissä, keksejä ja limsaa ja karkkeja. Se jätti lähtemättömät jäljet, se kassakone on minulla tallessa vieläkin. Se on suuri aarre.*⁴³

Me lapset kävimme myös näyttämässä mökkejä turisteille. Muistan itsekin hyvin, kuinka esittelin kunkin mökin. Näytin hiljaisuuden vallitessa, miten juomavettä otetaan kauhalla ämpäristä ja missä on juomalasit. Keittolevy on käden osoittamassa suunnassa, takkaan pitää panna tulet sekä saunaan, tulitikkuja on tässä, puita on tuossa siistissä pinossa. Siinäpä kaikki. Ilmoitin sitten hinnan ja ojensin avaimia. Muistan, kuinka esi-

merkiksi jotkut ulkomaalaiset pariskunnat neuvottelivat keskenään hie-
man vaivautuneina, koska eivät tienneet, osasinko heidän kieltään vai en.
Sitä en ollut missään vaiheessa paljastanut, koska en ollut avannut suuta-
ni! Yleensä he ottivat mökin, ja sadesäällä lähes varmasti.

Usein sadeilmoilla tulikin niin paljon väkeä, että kaikki mökit ja ai-
tat täyttyivät nopeasti. Matkailijoita ohjattiin silloin myös viereisiin ta-
loihin yöksi. Viimeisenä vaihtoehtona oli vielä naapurin sivurakennus,
niin sanottu vaarinpuoli. Siellä oli naapurin isoisa muinoin asunut. Tu-
risteja saatettiin silloin viittoja ajamaan suoraan sinnepäin ja sanottiin
vain, että ”grosswatersseite, menkää sinne.”

Mökit vetivät meitä lapsia puoleensa, vaikka ne olivat puolestaan
turistien intimiteettialuetta. Olin esimerkiksi kerran hyvin kiinnostu-
nut yhdessä mökissä yöpyneestä moottoripyöräporukasta, mutta uskal-
sin mennä tutkimaan moottoripyöriä vasta myöhään illalla. Yritin pai-
naa mieleeni kaasuttimen yksityiskohtia, kun pitkätukkainen turistimies
tuli mökistä ulos ja hätkähti huomattessaan minut kyykkysillään pyörän
vieressä. Hyväntahtoisesti hän kuitenkin lapsen suhtautui ja nosti mi-
nut pyörän selkään istumaankin.

Turistien lasten kanssa myös leikittiin jonkin verran, mutta esimer-
kiksi Häikiön mukaan ”aika paljon oli semmosta, että lapsena johonki
tiettyyn paikkaan ei saanut tiettyyn aikaan mennä”. Myös Arto Oinaan
mukaan tilalla oli paikkoja, joissa ei oikein saanut leikkiä tai ei ainakaan
tehdä mitään muutoksia [esimerkiksi mökeissä, saunassa tai keittokatok-
sessa]. ”Than pienenä leikittiin joidenkin muukalaistenkin kanssa, kun ei
vielä mitään ymmärretty”, Oinas toteaa. Hän kiteyttää lapsen näkökul-
man turisti-ilmiöön osuvasti:

*Turisteihin suhtauduttiin sillä tavalla, että ne on vähän niin kuin
outoja... niin kuin eri lajia. Ei kuitenkaan mitenkään negatii-
visesti... mutta justiin vähän naureskeltiin, että miksi nuo käyt-
tättyy tuolla tavalla, eikö ne nyt tajua, että miten täällä ollaan...
Ne ei ollu mitään niin kuin asiakkaita tai matkailijoita vaan tu-*

*risteja. Siihen aikaan se on ollu varmaan semmonen vasta lanseerattu hieno sana. Mutta se on varmaan kohdannu sanana vähän semmosen inflaation.*⁴⁴

Arto Oinas muistaa myös, kuinka saunan käytössä tuli pieniä konflikteja esimerkiksi veden osalta: ”Siellä oli [lämminvestipataa] jotenkin kuitenkin väärinkäytetty... mikä lie britti tai joku oli vissiin menny kylpemään siihen. Kyllä niitä pidettiin aivan hulluina”.⁴⁵ Sisko Häikiö puolestaan kertoo esimerkin toisenlaisesta tilanteesta:

*Turisteja oli vähän niin kuin vaivaksi asti. Ei tosin Tilman mielestä. Oli siinä sitte semmosta [1980-luvulla], että se ei ehkä ite enää kerenny kaikkea sitä pyörittämään. Eihän se meitä tai ainakaan meidän vanhempia juurikaan työllistäny sillä, tai ne ei suostunu siihen, mutta sitte siellä oliki niitä renkejä apulaisina... Kerran tuli semmonen punanen iso transitti ja siitä purkautu sitä porukkaa ihan mahoton, ja justiinsa keskelle pihaa, se oli ensimmäinen virhe, eihän sitä keskelle pihaa saanu parkkeerata. Ja ne ei suostunu lähtemään siitä, siihen ne levittäytyivät. Se oli jotenki kamalaa, minun mielestä aika pelottavaa.*⁴⁶

Lasten ja varhaisnuorten näkökulmasta kotimaisiin ja ulkomaisiin matkailijoihin suhtauduttiin tuolloin siis jonkin verran oudoksuen ja huvittuneesti. Majoitustoimintaan näyttää tarkastelun perusteella sisältyneen myös kirjoittamattomia sääntöjä. Ne koskivat esimerkiksi sisääntuloalueen siisteyttä ja turistien ja oman väen intimiteettiä. Jos me lapset olimmekin joskus uteliaita, Häikiön mukaan se pyrittiin peittämään näennäisen välinpitämättömyyden alle, sillä vanhempamme, siis Tilman lapset sekä miniä ja vävy, suhtautuivat jokailtaiseen väenpaljouteen kuitenkin varauksellisesti.

Miksi Tilma kuitenkin jatkoi toimintaa vielä 60–80-vuotiaanakin, jos se on aiheuttanut omalle välle kaikenlaisia ongelmatilanteita? Jään

pohtimaan myös sitä, että jos Tilmalla oli niin alhaiset hinnat, ettei voittoa juuri kertynyt, miksi hän koko ruljanssiin ryhtyi? Haastateltavat toteavat kuitenkin kaikki, että Tilma oli paitsi iloinen ja lapsirakas, myös varsin yritteliäs ja omapäinen ihminen. Sisko Häikiö muistelee isoäitinsä päivittäistä toimintaa seuraavasti:

Se ruokki niitä mullikoita, ja siivos navettaa. Se kanto aina jota-ki sitä törmää ylös, oisko ollu vettä niihin mökkeihin vai kulkiko se siivoamassa niitä mökkejä... Se lämmitti saunaan tietenki, lämmitti taloa ja siivos, siellähän piti aina olla aika siistiä, eikö pitänytki. Mattojaki piti aika usein siinä pirtissä tuulettaa. Sittehän se laitto ruokaa ja sehän keitti kahavia koko ajan. Sitte se haravoi ne kaikki pihat. Sehän heräs aina melko aikasten ja laitto aikasten nukkumaan. Ei se kauheasti niinku jouten ollu...⁴⁷

Sekin täyttyi se paikka, minun piti lähteä sieltäkin pois

Jatkuvasta turistivirrasta aiheutui myös yrittäjän aikuisille sukulaisille erinäisiä ongelmia. Paloniemi-Legland muistaa, kuinka Alimmaisen matkailutilalla kävi 1970-luvulla erityisesti hiihtoloma-aikaan täysihoidossa olleita turisteja. He olivat suomalaisia, ja heitä palveltiin erittäin hyvin. ”Oma porukka saattoi olla hiihtolomalla pirtissä [siis minä, siskoni ja vanhempamme], ja kuitenkin siellä oli turistit salissa. Sekin on semmoinen homma, että se ei ollut kivaa. Se aiheutti närästystä”, Paloniemi-Legland toteaa.⁴⁸

Vaikka omat lapset ja lapsenlapset olivat lomalla isoäitinsä luona, Tilma palveli luonnollisesti matkailijoita niin hyvin kuin pystyi. Hänellä oli paikallinen pitoemäntä apuna kokkaamassa täysihoidoturisteille. Oma väki on huomioinut myös Tilman suureen vaivannäköön nähden alhaiset hinnat, mikä on tuntunut kurjalta:

Pienessä keittiössä tehtiin puuhellalla koko ajan ruokaa vaivaa tai rahaa säästämättä. Todellakin viimeisen päälle oli kaikki, kerta kaikkiaan viimeisen päälle. Parasta lihaa ja leikkeleitä, rieskat, hillat ja kaikki, että niillä oli kyllä kissanpäivät niillä täysihoito-laisilla ehdottomasti. Ja pilkkahintaan, että jostain Etelä-Suomesta tulivat ja maksoivat ehkä sata markkaa vuorokausi.⁴⁹

Turistien jatkuva läsnäolo on siis aiheuttanut erilaisia hankauksia Tilmän lähisukulaisille. ”Piti siinä olla joustavuutta”, Ale Oinas toteaa:

Minä muistan, kun jouduin yhtenäkin iltana useamman kerran vaihtamaan nukkumapaikkaa, kun aina tuli turisteja. Olin mennyt jonnekin niin sekini täytyi se paikka ja kun minä menin rantamökkiin, niin kohta tuli sinne, minun piti lähteä sieltäkin pois, minä en muista enää, että mihin minä menin.⁵⁰

Kerran Ale Oinas oli siskonsa Lean (äitini) kanssa pääsiäisenä Pyhäjärven suunnalla eräässä mökissä yötä, evakossa kodistaan Alimmaisesta. Sinne sattui hiihtämään turisteja, jotka alkoivat jutella Oinaiden kanssa. He kertoivat asuvansa Alimmaisen matkailutilalla. Ale Oinas oli todennut, että ”olen minäkin siinä joskus asunut”.

Marja-Liisa Oinaan mukaan esimerkiksi iltapäivisin pihan piti olla aina siisti: ”Kello tuli neljä tai viisi niin sitten piti kaikki olla tip top, ettei ollut mitään lastenjaljia siinä sisääntuloalueella... vähän semmonen orjallisuus oli siinä kohtaa.” Kun Ale Oinas puolestaan tuli proomulla lapsineen, traktoreineen ja niittokoneineen Kemijoen yli kotirantaan, seisoi törmällä rivi turisteja katselemassa. Operaatio on ollut muutenkin vaikea ja ehkä vaarallinenkin, ja ulkopuolisille ”esiintyminen” on tehnyt siitä entistä haastavamman ja kiusallisemman. Ale Oinas muistaa myös, kuinka Tilmalla oli päässyt kerran yksi iso sonni irti:

Minä menin pyytämään sitä [sonnia] pois, minulla oli semmonen narunpätkä ja sain sille sen kaulaan. Se lähti laukkomaan. Eihän sitä jaksanu pitää. Tuossa aitan kohalla menin sen perässä kauhi-aa vauhtia niin minä hoksin, että siinä joku kaitafilmikameralla otti kuvaa. Missähän sitäki on katsottu sitä filmiä.⁵¹

Ongelmatilanteita saattoi syntyä myös aivan perustarpeista, kuten saunan käytöstä. Tiilinavetan päätyyn rakennettuun vanhaan saunaan piti joskus oman väenkin jonottaa. Heinänteon tai muun hikisen työnteon jälkeen on saattanut tuntua kurjalta joutua vielä turistien kanssa sopimaan peseytymisjärjestyksestä.

Joskus turistien joukossa saattoi olla myös hieman epämääräisempää porukkaa. Ale Oinas muistelee erästä uistelureissuaan seuraavasti:

*Olin kerran uistattelemassa veneellä niin jotku poikaset heitte-
li siinä rannassa kiviä, isoja kiviä nakkelivat jokeen. Minä että
onpa pöljiä, pitää mennä kieltämään. Tulin siihen rantaan ja
katton että nämähän on aikamiehiä. Ja niitä oli kolme, ne asu tu-
risteina siinä rantamökissä. Jälestäpäin kuulin, että Kakolasta oli
karannu kolme vankia. Eihän net aikuiset miehet heittele kiviä
jokeen... Ne meni siitä sitte tuonne Inarinperälle, ja net kaks tap-
po sen kolmannen. Että kyllä se vaan visto homma oli seki.⁵²*

Lapissa kesä on lyhyt ja tärkeä ajanjakso paitsi kaikenlaisten maanviljelytöiden, myös omasta kesälomasta nauttimisen suhteen. Se on ollut hankalaa, kun vieraita ihmisiä on pyörinyt pihapiirissä koko ajan. Matkailijoiden jatkuva läsnäolo on aiheuttanut siis suvun aikuisille erilaista harmia selvästi enemmän kuin lapsille.

Myös talvella matkailijoista oli omat ongelmansa. Esimerkiksi kevättalvella Alimmaisen matkailutilalla oli aina paljon väkeä, ja vesijohdosta alkoi vesi loppua. Naapurin poro- ja hevosmies Mikko Perttunen saattoi tuolloin hakea jokeen tehdystä avannosta vettä ja vedättää hevo-

sella ylös saunalle. Eräs rantamökkiä pitkään vuokrannut mies oli kerran tullut rantaan ja todennut avannossa kelluvan hevosenkakkaroita. Mikko oli väistänyt tottuneesti kakkarat, lappanut vettä tonkkiin ja sanonut, että ”ei se haittaa saunaveessä.”

Tilma saunaveden haussa. Yksityiskokoelma.

Ystävöpiiristä kanta-asiakkaiksi ja toimeentulon strategiaksi

Tarkasteluni perusteella Alimmaisen matkailutilan arki on ollut pelkistettyä majoitustoimintaa, jossa matkailijoille tarjotaan samanlaisia olosuhteita kuin itselläkin oli: kaunista jokivarsimaisemaa, saunaa ja rauhaa. Matkailijoille tämä on ollut suhteellisen edullista, ja paikka saavutti suuren suosion. Vaikka toiminnan laajuus oli yhden naisen yritykseksi-

si ajoittain huomattavakin, voidaan sitä luonnehtia kuitenkin hintapolitiikan, investoimattomuuden ja tietynlaisen yhteisöllisyyden osalta myös harrastuksenkaltaiseksi työksi, jossa oli piirteitä niin väärtisuhteista kuin vieraanvaraisuudestakin⁵³.

Sekä lasten että aikuisten näkökulmasta turistien jatkuva läsnäolo on aiheuttanut erilaisia ongelmatilanteita. Ne ovat liittyneet omaan ja turistien intimitettiin, työnteon ja lomanvieton vaikeutumiseen, arkipäivän perustarpeisiin kuten saunassa käyntiin, tai jopa oman yösjän löytämiseen. Matkailututkimuksessa puhutaan turismitoimintaa harjoittavan yrityksen ja seudun fyysisestä ja henkisestä kantokyvystä (physical & social carrying capacity)⁵⁴. Tarkasteluni perusteella nämä molemmat ylittyivät ajoittain Alimmaisen matkailutilalla.

Olisi mielenkiintoista pohtia, minkälaisia henkilökohtaisia motiiveja 1960-luvulla toimintaansa käynnistäneillä Lapin matkailuyrittäjillä on ollut. Lähes koko maaseutu oli tuolloin kuitenkin taloudellisessa ahdingossa ja varmasti myös Tilma on tarvinnut rahaa. Muistitietojen perusteella ainakin Pyhätunturin alueella alkanut kotimajoitustoiminta oli Tilmalle kannustava esimerkki. Niin ikään autoilu oli lisääntynyt voimakkaasti tuolloin ja sitä kautta potentiaalisten yöpyjien määrä.

Tilmalla oli kuitenkin myös monta erilaista ystäväpiiriä, jotka edesauttoivat matkailutoiminnan käynnistämisessä ja laajentamisessa. Etelän tuttavissa oli Tilman ensimmäinen ystäväpiiri. He kävivät toistuvasti Alimmaisen matkailutilalla, ja sen jälkeen sinne alkoi tulla myös tuntutuja, hiihtomalaisia ja nuorisoleiriläisiä, jotka maksoivat yöpymisistään.

Myöhemmin 1960-luvulla myös Helluntaiseurakunnan kautta tulleista tuttavista muodostui lyhyessä ajassa vastaava verkosto. Tilma kävi säännöllisesti kokouksissa Kemijärvellä, ja kokouksia pidettiin ainakin 1970–1980-luvulla myös Alimmaisen päärakennuksen pirtissä. Haastateltavieni mukaan⁵⁵ matkailutilan pellolla on ollut useampana kesänä myös helluntaiseurakunnan kokousteltoa, jossa on pidetty hartaustilaisuuksia. Uskonnolliseen yhteisöön liittyviä henkilöitä kävi runsaasti

matkailutilan asiakkaina myöhemmin. Seurakunnan yhteisöstä löytyi myös sivukylien aikamiespoikia, jotka toimivat renkeinä turistihommissa ja joille Tilma maksoi palkkaa.

Pitempiä aikoja Alimmaisen matkailutilalla viihtyneistä turisteista, jotka palasivat uudelleen ja uudelleen, muodostui niin ikään oma kanta-asiakasryhmänsä. He kirjoittelivat Tilmalle, ja jotkut matkailutilan naapuritkin ystävystyivät heidän kanssaan ja odottivat vuosittain heidän saapumistaan. Voidaan sanoa, että 1960-luvun lopun murrosaikana Tilman ystäväpiiri ja sitä kautta vähitellen laajentunut verkosto on ollut yksi tärkeä toimeentulon strategia paitsi taloudellisesti, myös henkisesti.

Omat lähisukulaiset perheineen olivat Tilmalle tietysti tärkeitä, ja hänellä tuntui olevan aina aikaa meille lapsille, kuten kaikki haastateltavani sanoivat. Matkailutila turisteineen oli lapsen näkökulmasta samalla myös tavattoman kiehtova ja mielikuvitusta ruokkiva ympäristö. Tuohon aikaan näki ulkomaalaisia tavallisessa arkielämässä vain harvoin. Mummolassa käydessämme saatoimme tavata keskieurooppalaisten lapsiperheiden lisäksi moottoripyöräkerholaisia, professoreita, taikureita, komennusmiehiä, metsästäjiä, saksalaisia sotaveteraaneja ja saarnaajia.

Muistan isoäitini iloisena, lämminsydämisenä ja työteliäänä ihmisenä. Henkilökohtaisilla valinnoillaan ja yritystoiminnallaan hän kulki vastavirtaan tuon ajan maaseudun yleiseen kurjistumiseen nähden. Hän oli päättäväinen ja hyvä organisoimaan: hän oli nainen, joka ei ollut tottunut ottamaan keneltäkään käskyjä vastaan ainakaan neljäänkymmenen vuoteen.

Viitteet

- 1 Oma lapsuusmuisto.
- 2 Ulla Aatsinki 2006, 93.
- 3 Ulla Aatsinki 2006, 83 ja 93.
- 4 Käytän tässä artikkelissa talosta ja maatilasta vakiintunutta nimitystä ”Alimmainen”, joka oli tullut tilan kutsumanimeksi 1800-luvun puolella sen mukaan, mikä talojen sijainti oli tällä kohdalla kylää Kemijoelta käsin katsottuna.

- 5 Onnela 2006, 387. Kuvassa on Alimmaisen maatilan pääarakennukset ennen sotia.
- 6 Martikainen 2001, 175.
- 7 Esimerkiksi Valkonen & Veijola 2008.
- 8 Lähteenmäki 2006, 74.
- 9 Elomaa 2001,59.
- 10 Elomaa 2001,60.
- 11 Elomaa 2001,66.
- 12 Levi 1992, 21–22, Elomaan mukaan 2001,66.
- 13 Zemon-Davis 1997, 362–363, Elomaan mukaan 2001, 68.
- 14 Martikainen, 175.
- 15 Onnela 2006, 387.
- 16 Kemijärvi, Suomi, Pelkosenniemi ja Pyhä-Luosto matkailukohteet 2008.
- 17 Toivo Salosen suullinen tiedonanto 2009.
- 18 Koskinen & Palomäki 2000, 210. Tekstikohdassa siteerataan Raili Kaupin kirjettä, jonka hän kirjoitti Uno Saarniolle Alimmaisen maatilalla Saunavaarassa kesällä 1947.
- 19 Ale Oinaan haastattelu 21.12.2008.
- 20 Väärtisuhteita on tutkinut esimerkiksi Anni-Siiri Länsman teoksessaan Väärtisuhteet Lapin matkailussa, 2004. Länsmanin mukaan Väärti, saameksi verdde, voi olla pitkäaikainen tuttava tai kaveri, jonka luona oleskellaan, kun vierailaan hänen asuinseudullaan, tai henkilö, johon jollakin on jatkuva, vastavuoroiseen lahjanantoon perustuva (väärti)suhde.
- 21 Lähteenmäki 2006, 70.
- 22 Lapinkävijät. Pohjoinen kulttuuri kuvina. Matkailun jälleenrakennus 2008.
- 23 Ale Oinaan haastattelu 21.12.2008.
- 24 Mourujärvi 2004, 417.
- 25 Mourujärvi 2004, 416.
- 26 Ale Oinaan mukaan Tilma ja Raili Kauppi olivat kerran olleet Pyhätunturilla kävelemässä, kun Gösta Mallander oli kävellyt vastaan, ja kysynyt heiltä: ”Ootteko nähny minun karhua?” Naiset olivat säikähtäneet kovasti. Mallanderilla oli tapana kasvattaa ahmoja ja karhuja, joita hän oli metsästyksen yhteydessä saanut pesästä poikasina. Yksi karhu oli ilmeisesti päässyt irti.
- 27 Mourujärvi 2004, 416–417.
- 28 Lapinkävijät. Pohjoinen kulttuuri kuvina. Matkailun jälleenrakennus 2008.
- 29 Matkailun historian verkkokurssi 2008.
- 30 Tilma Oinaan vieraskirja ”Kesä 1970–1971–1972”, 5.8.1972.
- 31 Tilma Oinaan vieraskirja ”Vieraat 1977–1979”, 9–10.8.1979.
- 32 Tilma Oinaan vieraskirja ”Vieraat 1974”, 25–26.6.1974. Keitaasta puhutaan kymmeneissä kirjoituksissa.
- 33 Tilma Oinaan vieraskirja ”Majoitus 84–85”, 10.7.1984.
- 34 Sisko Häikiön haastattelu 17.12.2008.
- 35 Sisko Häikiön haastattelu 17.12.2008.
- 36 Tilma Oinaan vieraskirja ”Turistit 1981 kesällä”.
- 37 Tilma Oinaan vieraskirja ”Turistit 1981 kesällä”.
- 38 Tilma Oinaan vieraskirja ”Vieraat 1974”, 28.7.1975.

- 39 Tilma Oinaan vieraskirja ”Kesä 1970–1971–1972”, 21.7.1971.
40 Tilma Oinaan vieraskirja ”Vieraat 1977–1979”, 27.7.1977.
41 Tilma Oinaan vieraskirja ”Majoitus 84–85”, 11.7.1984.
42 Oma lapsuusmuisto.
43 Riitta Paloniemi-Leglandin haastattelu 3.1.2009.
44 Arto Oinaan haastattelu 14.1.2009.
45 Arto Oinaan haastattelu 14.1.2009. Hakasulkeet HP.
46 Sisko Häikiön haastattelu 17.12.2008.
47 Sisko Häikiön haastattelu 17.12.2008.
48 Riitta Paloniemi-Leglandin haastattelu 3.1.2009.
49 Riitta Paloniemi-Leglandin haastattelu 3.1.2009.
50 Ale Oinaan haastattelu 21.12.2008.
51 Ale Oinaan haastattelu 21.12.2008.
52 Ale Oinaan haastattelu 21.12.2008.
53 Ks. Anni-Siiri Länsman, Väärtisuhteet Lapin matkailussa, 2004. Vieraanvaraisuutta ovat tutkineet esimerkiksi Lashley & Morrison 2000.
54 Mathieson & Wall, 1982, 33. ”An ability of the host community to tolerate tourism. One of the most important tests of a sustainable tourism destination is the level of involvement of the local community in plans and decisions relating to tourism development.”
55 Arto Oinaan haastattelu 14.1.2009, Liisa Oinaan haastattelu 26.1.2009

Lähteet

Arkistolähteet:

Tilma Oinaan vieraskirjat vuosilta 1970–1989.

Haastattelut ja suulliset tiedonannot:

Häikiö, Sisko. Haastattelija Hannu Paloniemi 17.12.2008 Rovaniemellä.
Oinas, Ale. Haastattelija Hannu Paloniemi 21.12.2008 Saunavaarassa sekä puhelinhaastattelu 26.1.2009.
Oinas, Liisa. Haastattelija Hannu Paloniemi 21.12.2008 Saunavaarassa sekä puhelinhaastattelu 26.1.2009.
Oinas, Arto. Haastattelija Hannu Paloniemi 14.1.2009 puhelinhaastattelu.
Paloniemi-Legland, Riitta. Haastattelija Hannu Paloniemi 3.1.2009 Neuchatelissa, Sveitsissä.
Salonen, Toivo. 22.1.2009 Lapin yliopistossa Rovaniemellä.

Verkkolähteet:

- Kemijärvi, Suomu, Pelkosenniemi ja Pyhä-Luosto matkailukohteet 2008. [<http://www.lake-lapland.fi/?depid=29403>]. Luettu 11.1.2009.
- Lapinkävijät. Pohjoinen kulttuuri kuvina. Matkailun jälleenrakennus. [<http://lapinkavijat.rovaniemi.fi/vaeltaja/vaeltaja.html>] Luettu 20.12.2008.
- Matkailun historian verkkokurssi 2008. [http://www.ammattiin.fi/matkailu/verkkokurssi/?Lapin_matkailun_historia]. Luettu 20.12.2008.

Aikalaiskirjallisuus, muistelmat ja elämäkerrat:

- Lea Mourujärvi: *Jos tikka on kirjava, elämä on kirjavampi. Elämäntarinoita Kemijärveltä*. Kemijärven Rotaryklubi, Kemijärvi 2004.

Tutkimuskirjallisuus:

- Aatsinki, Ulla: Itärajan punaiset yhteisöt. Teoksessa *Alueiden Lappi*. Toim. Lähteenmäki, Maria. Lapin yliopistokustannus, Rovaniemi 2006.
- Elomaa, Hanna: Mikrohistoria johtolankojen jäljillä. Teoksessa *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen*. Toim. Immonen, Kari & Leskelä-Kärki, Maarit. SKS, Helsinki 2001.
- Koskinen Ismo & Palomäki Jari: *Raili Kaupin kirjoitukset 2*. Tampereen yliopisto, Tampere 2000.
- Lashley, Conrad & Morrison, Alison (toim.): *In Search of Hospitality. Theoretical perspectives and debates*. Butterworth-Heinemann, Oxford 2000.
- Lähteenmäki, Maria: Kemin Lapin raunioilla. Teoksessa *Alueiden Lappi*. Toim. Lähteenmäki, Maria. Lapin yliopistokustannus, Rovaniemi 2006.
- Länsman, Anni-Siiri: *Väärtisuhteet Lapin matkailussa*. Puntsi, Oulu 2004.
- Martikainen, Tyyne: *Lapin naiset elämäntaitajina*. Värisuora Oy, Kemi 2001.
- Mathieson, Alister & Wall, Geoffrey: *Tourism. Economic, physical and social impacts*. John Wiley & Sons, New York 1988.
- Onnela Samuli: *Suur-Sodankylän historia 2. Suurpitäjä saamelaisten ja suomalaisten maana vuosina 1974–1916*. Suur-Sodankylän historiatoimikunta, Sodankylä 2006.
- Valkonen, Jarno & Veijola, Soile (toim.): *Töissä tunturissa. Ajatuksia ja kirjoituksia matkailutyöstä*. Lapin yliopistokustannus, Rovaniemi 2008.

Kaipaukseni
mummolat

Annika Rapo

8

Rapon mummolan pihalla. Tarmo Rapo. Yksityiskokoelma.

Minä vaalin ja säilytän teidät

Alavudella, Etelä-Pohjanmaalla, on pystyssä kaksi erilaista taloa, kumpikin saavuttamattomissani. Toinen on ”pohojalaanen” maalaistalo (joskaan ei hirsistä rakennettu) navetoineen ja aittoineen, toinen pikkuinen omakotitalo. Molemmat lapsuuteni mummolat on myyty. En voi astua niihin enää jalallani. Kokemus mummoloista ei enää toistu, vaikka nämä talot ovatkin edelleen pystyssä ja olemassa. Ne eivät vain ole enää minua varten ja minulle, ei sellaisella tavalla kuin ennen. Kuinka harmillista on polkea pyörällä ohitse ja nähdä talot, joihin ei saa enää mennä.

Onpa toisen mummolani naapurissa kolmaskin mummola, isomummola, joka sekin on myyty ja saanut uuden maalin pintaansa. Mikä kaiho siitä syntyykään – on kuin seisoi tahtomattaan lapsuuden ja aikuisuuden välisellä rajalla. Edellisen kerran käydessäni mummolassa punainen pesuhuone oli kaakeloitu valkoisilla kaakeleilla ja papan tupakkahuoneen ruskean kukikas tapetti oli saanut päälleen uuden tapetin. Kävin kolmessa mummolassani kesällä 2008, kenties viimeistä kertaa. Näinkö muistot häviävät, pelkään. Halu säilyttää ne esillä ja näkyvillä synnytti tämän artikkelin.

Artikkelini on kaipausteni mummoloille kirjoitettu ylistys, muistojen virtana raapustettu tulkinta. Kulttuurihistoriassa on tilaa sekä tilausta tällaisillekin historiankirjoituksille. Lopputuloksella ei välttämättä ole enää mitään tekemistä menneisyyden kanssa sinänsä vaan tulos on kirjoittajan omasta maailmasta käsin syntynyt luomus, jossa mennyt, nykyinen ja tuleva ovat läsnä samaan aikaan. Tällaisten luomusten tekeminen on minulle tutumpaa esimerkiksi videotaiteen kautta, mutta kirjoitettu teksti voi mielestäni olla samalla tavalla taiteellinen luomus – poeettisesti kuvailevaa, uudelleen muokattua historiaa.

Halu ja hinku säilyttää muistot lapsuuden mummoloista ovat siis artikkelini lähtökohta. Olen keskittänyt kirjoittamaan omat lähtökohdat avoimna, lähtöoletukseni koko ajan esille tuoden. Tällaista kirjoittamisen

tapaa voidaan kutsua psykohistoriaksi mutta mielestäni se on myös hermeneutiikkaa: halua olla avoin sekä kohdetta että lukijaa kohtaan.

Tunteenpaloa ja tulkintaa

Mummolat ovat edelleen olemassa. Ne seisovat samalla paikalla mutta täysin erilaisina. Minulla oli mahdollisuus käydä kaikissa kolmessa mummolassani syksyllä 2008. Rapon mummola myytiin alkuvuodesta 1997 papan kuoltua, isomummola ”kokotimummon”¹ kuoltua vuonna 2000 ja Rajalan mummola syksyllä 2008. Surutyöni on vielä kesken. Juuri nyt on oikea ajankohta kirjoittaa. Nyt tekstissäni näkyvät ne tunteet, joiden olisi mielestäni aina syytä näkyä kirjoittaessa.

Viime syksynä ollessani viimeistä kertaa Rajalassa – äitini lapsuudenkodissa – olisin tahtonut ottaa valokuvan jok’ikisestä huoneesta, piharakennuksesta ja esineestä. Minulla ei kuitenkaan ollut siihen voimia: poikaystäväni kuvasi huoneet puolestani. Tahdoin muistaa kaiken sellaisena kuin ne olivat sillä katoavalla hetkellä. Muistot eivät tietenkään häviä minnekään, mutta tahto säilyttää jotakin konkreettista oli voimakas. Tällainen ikuistamisen ja hengissä pitämisen tarve on inhimillistä. Kirjoittaminen on yksi tapa säilyttää nämä muistot.

Onko hinku hyvä lähtökohta tällaisen artikkelin tekoon? Mitä saavutan omien tunteideni esille kirjoittamisella? Koska tarkkailuni kohteet ovat minulle henkilökohtaisesti rakkaita, on lähtökohtani hyvin subjektiivinen. Haluan tuoda esille muistojani. Samalla voin ehkä sanoa jotakin yleistä kulttuuristamme. Onko kaipuu lapsuuden mummolaan kaikille yhteinen kokemus?

Yksilö historiassa

Lähestyn aihettani mikrohistoriallisesti eli kuvaan yksilöä historiassa. Tässä artikkelissa tarkoitukseni on katsoa menneisyyttä kahden pienen kohteen kautta ja yrittää näin tavoittaa samalla jotakin yleisempää. Tavoitteenani on tarkastella kahta mummolaani – jotakin yksittäistä historiassa – läheltä ja tarkkaan. Tätä kautta voin löytää merkityksiä, reunaehtoja, kontekstuaalisia seikkoja, joita muutkin ovat ehkä kokeneet ja tunteneet.² Kirjoittaessaan yksittäisistä ihmisistä kulttuurihistorioitsija Maarit Leskelä-Kärki pyrkii tuomaan esille ajatuksia erityisen ja yleisen välisestä vuorovaikutuksesta, jatkuvasta dialogista, joka mahdollistaa ”pienien kohteiden” tarkastelun ja säilyttää samalla uskon siihen, että tätä kautta voidaan sanoa kulttuurista jotakin laajempaa.³ Tähän erityisen ja yleisen väliseen dialogiin pyrin myös itse artikkelissani. Mielestäni kuitenkin jo pelkästään yksityinen ihminen ja hänen tarinansa ilman sen kummempia yhteyksiä yleiseen on arvokasta sinänsä.

”Tytöt Rajalaan, pojat Rapolle”

Molemmat vanhempani ovat kotoisin Alavudelta, jolloin mummot sattuvat olemaan samassa kunnassa, noin viiden kilometrin päässä toisistaan. Aina oli ongelma, kumpaan mummolaa mentäisiin. Toisinaan äitini, Maija-Liisa Rapo, auttoi sanomalla: ”Tytöt Rajalaan ja pojat Rapolle!” Sisaruksia on neljä; kaksi poikaa, kaksi tyttöä, minä nuorin. Usein siis menin Rajalaan äitini ja isosiskoni kanssa. Sitä ennen kuitenkin söimme Rapon mummolassa. Mummo oli tehnyt aina samaa maukasta ruokaa; karjalanpaistia, makaronilaatikkoa, lanttulooraa eli -laatikkoa sekä pottuja.

Rapo – pappa maalasi talonsa oranssiksi

Pappani Arvo Klemens Rapo rakensi pienen omakotitalonsa itselleen ja perheelleen Alavuden Ponnenniemeen vuonna 1961. Sitä ennen perhe oli asunut Valkealassa, Pihlajavedellä sekä Alavuden Kontiaisen kylällä

kaupan yhteydessä olevassa rakennuksessa. He asuivat jonkin aikaa myös Arvon vanhempien vintillä. Arvo-pappani on kotoisin Karjalasta, Lumivaaran kunnasta, Kumolan kylästä.

Ponnenniemi on mäen laella, josta on näkymä Lapuanjoelle. Ponnenniemen jyrkästi nousevaa mäkeä on kutsuttu myös ”Rapon mäeksi” sillä asuivathan samalla mäellä sekä Antti ja Martta Rapo samoin kuin heidän poikansa Niilo sekä Arvo.⁴

Oranssi talo, joka on vielä jäljellä – kuvattavissa ja katseltavissa – kertoo minulle jotakin papastani. Pappani kädenjälki näkyy yhä tuossa talossa, jonka hän isäni mukaan rakensi ”jämäläudoista”. Talossa oli alun perin vain olohuone, keittiö ja makuuhuone mutta talon jatko-osa rakennettiin käytävineen ja kahden huoneen kera myöhemmin 1970-luvulla. Käydessäni viimeksi vanhassa mummolassani huoneet tuntuivat hyvin pieniltä, katto oudon matalalta ja käytävä niin kapealta. Olen kasvanut. Välimatkani tuohon taloon ja muistoihin on myös kasvanut mutta samalla olen löytänyt uusia käsittelytapoja ja työkaluja niiden etsimiseen sekä säilyttämiseen.

Artikkelini voi sanoa kuuluvan myös mielikuvahistorian piiriin, sillä tietoni mummolasta ovat nimenomaan mielikuvia ja muistoja lapsuudesta.

Talossa tuoksui todella voimakkaalle. Kun palasimme perheen kanssa kotiin, vaatteet haisivat vielä pitkään mummolalle. Mummolassa oli mummo, Salme Rapo o.s. Viitala, jolla oli aina aikaa meille lapsille. Mummo tykkäsi touhuta kanssamme. Me nukuimme kaikki samassa sängyssä makuuhuoneessa, siskoni ja veljeni mummon vieressä parisängyllä, minä sängyn alta vedettävällä lisäsängyllä ja toinen isoveljeni patjalla lattialla. Pappa laitettiin nukkumaan jonnekin muualle. En muista minne. Saunassa kävimme koko porukalla. Pappa istui nurkassa jalka toisen päällä istuen. Suihkun vesi oli aina kylmää. En edelleenkään tiedä miksei suihkusta tullut koskaan lämmintä vettä. Joskus muistan itkeneeni suihkussa ollessani, niin kylmää vesi oli. Yritin pestä hiukseni ananashampoolla, jonka tuoksu tuo vieläkin mieleen mummolan.

Pitkä ja kapea käytävä, joka johti eteisestä talon uuteen päätyyn, oli pelottava. Käytävässä ei ollut kunnan valoa ja seinillä roikkuvat vaatteet saivat sen näyttämään arveluttavalta pienen tytön mielessä. Perähuone oli täynnä rojua. Tavaraa oli niin paljon, että jos mummolan Intokissa livahti karkuun takahuoneeseen, en saanut sitä enää kiinni. Papan vaatekaappi oli takahuoneessa, josta pääsi myös suoraan autotalliin. Joskus takahuoneessa haisikin pakokaasu sillä autotalli oli niin lähellä. Papan kuoltua pengoin hänen vaatekaappiaan. Löysin itselleni kapeat ruutuhousut, verkkatakin sekä monta plyysipuseroa.

Mummolaan kuuluivat lähtemättömänä osana myös naapurin lapset. Naapurissa asuivat minun ja veljeni ikäiset lapset, heidän vanhempansa, vanha mummo, kolme lehmää, kaneja sekä lampaista. Ajattelen nykyään monesti, ettei kenelläkään taida olla enää vain kolmea lehmää.

Rajala

Rajalan mummola on rakennettu tontille, jonka mummoni, Elma Rajala, o.s. Myllymäki, sai perinnöksi. Elman äiti Impi Myllymäki kuoli keuhkotautiin Elman ollessa vain vuoden vanha. Samaan aikaan kuolivat äidin vanhemmat sekä sisarukset – yhtä lukuun ottamatta⁵. Elman isä muutti Kanadan Sudburyyn⁶ ja mummoni jäi ikään kuin orvoksi. Isä ei enää koskaan tullut häntä katsomaan.

Vanha Selkämaan tilan päärakennus purettiin ja hieman etäämmäksi rakennettiin Rajalan mummola. Siihen taloon muuttivat mummoni Elma sekä hänen tuore aviomiehensä Eino Rajala kahden lapsensa kanssa. Loppujen lopuksi lapsia siunaantui yhteensä kahdeksan – Jussi, Matti, Maija-Liisa, kaksospojat Erkki ja Antti, Eeva-Kaisa, Riitta sekä Päivi. ”Aluksi tuli joka vuosi yksi, sitten ku oli vuosi välissä niin seuraavana vuonna niitä tuliki sitte kaksi yhdellä kertaa”, kertoili mummoni usein eläessään.

En halua kategorisoida kumpaakaan mummolaani tai siellä muis-

toissani asustavia ihmisiä muottiin ”normaali poikkeus” tai ”poikkeuksellinen normaali”⁷, kuten mikrohistoriallisissa kirjoituksissa joskus tehdään.⁸ Mielestäni se ei ole tärkeää. Kirjoitukseni on niin sanottua arjen historiaa sekä ”oral historya”, joka on ”muistitietoon perustuva, niukkoihinkin lähdeaineistoihin keskittyvä intensiivinen lukutapa, joka antaa tilaa myös avoimeksi jääville ”ehkä”-kysymyksille⁹ ja tuo tarkasteluun ”poikkeuksettomia normaaleja.”¹⁰ Muisteltavat kohteet – rakennukset, ihmiset sekä yksittäiset tarinat – eivät ole niinkään jättäneet jälkiä asiakirjoihin, paitsi Rajalan Riitan hukuttua vuonna 1966 Lapuanjokeen, vaan ovat eläneet tavallista elämää.

Kummituksia!

8-vuotiaan Riitan kuoleman jälkeisenä iltana mummolassa oli kuulema kummitellut: talon kellot olivat pysähtyneet samaan aikaan ja illalla talon nurkista oli kuulunut koputtelua.¹¹ Pappani Eino Rajala oli myös tokaissut ennen kuolemaansa vuonna 1988, että minullehan ei sitten kirkonkelloja soiteta, eivätkä kellot olleet toimineet sinä päivänä, kun hänet siirrettiin sairaalasta kappeliin¹² Nämä kummalliset tarinat kasvoivat suuriksi pienen tytön mielessä; yläkerran ikkunallisessa ovesa oli vielä nähty musta käsi, vaikkei siellä pitänyt olla ketään.¹³ Ei ihmeekään, että olin aina pelokas kun menin mummolan yläkertaan, vielä vanhempanakin. Yöksi en sinne koskaan jäänyt yksin. Myös saunassa – joka oli poikkeuksellisesti sijoitettu yläkertaan – käväisin vain nopeasti.

Yläkerrassa oli tyttöjen ja poikien kamarit, joissa kahdeksan Rajalan sisarusta nukkuivat. Yläkerrassa on myös kakkoskeittiö, jossa tietääkseni asui alivuokralainenkin jonkin aikaa perheen lisäksi. Sama alivuokralainen leikkasi äitini pitkät hiukset lyhyiksi mummon tietämättä. Se oli kuulema niitä harvoja hetkiä, jolloin mummo oli hieman vihainen.

Yläkerrassa oli myös neljä sivukasta eli vaatehuonetta. Sivukkaitten seinissä ei ole ollenkaan eristystä eikä valoja ja tuuli vinkuu nurkis-

sa; uu, uu. Saunan viereisessä sivukkaassa oli paljon mattoja, heteka sekä vanha rukki. Tyttöjenkamarin sivukkaassa oli vaatteita – niitä äitini ja tätieni vanhoja vaatteita, joita aina pengoin – sekä pahvilaatikkokaupalla vanhoja lehtiä sekä koulukirjoja. Tuohon sivukkaaseen minut nuorempi serkkuni kerran lukitsi. Se oli pelottavaa, olihan sivukas täysin pimeä. Kahdessa muussa yläkerran sivukkaassa oli kuolleen enoni sekä pappani vaatteita, enoni metsurinsaappaissa oli edelleen kiinni heinää ja muuta roskaa. Tuntui, että kuolleet olivat jotenkin läsnä noissa vaatteissa. Isäni totesi kuitenkin monesti: ”Jos täällä on kuolleita, eivät ne meille mitään pahaa tee.”

Yläkerran seinissä oli punaista, vaaleanpunaista ja sinapinkeltaista maalia. Tyttöjen huoneessa oli vaaleansinistä kukkatapettia. Lattia oli osittain siniseksi maalattua lankkua ja edesmenneen enoni seinällä oli tyttökaleri. Muuton aikana huomasin reiän enoni huoneen seinässä. Se oli peitetty vanhalla Marimekon Tivoli-kankaalla. Noiden seinien päälle on varmasti jo tullut uusi maalikerros peittäen alle sen kaiken mitä nyt muistelen. En ole päässyt vielä niin pitkälle surutyössäni, jotta voisın tokaista kevyesti: ”Muistot eivät silti kuole.”

Mummoni Elma Rajala asui vanhoilla päivillään Rajalassa yksikseen peltojen keskellä, miehensä ja avioeron jälkeen kotiin palanneen poikansa kuolemien jälkeen. Erkki-enon vielä eläessä hän asusti yläkerrtaa ja mummoni alakertaa. He olivat hyvää pataa keskenään. Muistan kun mummoni kolisteli seinää pitkin kulkevia vesiputkia, joka oli Erkil-le merkki ruuan valmistumisesta.

Rapon mummolassa Salme-mummo keksi meille koko ajan jotakin touhua. Mummo tykkäsi uimisesta ja vei meitä uimaan milloin minnekin. Muistan kerran kun veljeni epäröi mennä mutapohjaiseen jokeen, mummo huusi kannustaen ja vettä pärskien: ”Upeeta, mahtavaa!” Pappapuoolestaan vei poikia kalaan, itse en ikinä ollut mukana. Kerran pappapap oli jättänyt veljeni kahdestaan kalastamaan – oli sanonut käyvänsä pissalla rannassa mutta olikin kadonnut ja tullut hakemaan poikia vasta illalla.

Mummolla oli myös tapana tehdä kaikkien lastenlasten kanssa erikseen jotakin hauskaa ja erityistä. Olen lukenut jostakin, että keksimällä kunkin lapsen kanssa erikseen jotakin erityistä ja vain heidän välillään olevaa, voi lujittaa lapsen omaa itsetuntoa – lapsi kokee näin itsensä tärkeäksi ja erityiseksi. Minun kanssani mummo etsi mittarimatoja metsästä. Toinen tärkeä, vain meidän välinen asia oli potkukelkkailu – lähdimme jonnekin kauas potkukelkalla ja minut puettiin niin lämpimästi ja niin monin vaatekerroksin, että näytin paketilta. ”Tehdäänkö taas paketti?” kysyi Salme-mummo aina.

Uudelleenmuokattu kohde

Omassa pro gradu -tutkielmassani kuvaan pappaani, Arvo Rapoa, *Hiljaisuudesta toiseen* -videotaideteoksen kautta. Taideteoksen repaleisuus ja kerronnan rikkonaisuus tukevat käsitystäni siitä, että myös kirjoitettu teksti saa olla avoimeksi jättävää, repeilevää, epäselvää hahmottelua. Myös Paul Ricoeur painottaa, että tieteellinen tulkinta voi olla luovaa, erilaisen ja jopa uudenlaisen kerronnan kautta kohdettaan tulkitsevaa. Ricoeurin mukaan rationaalisuudesta höllentäminen tekee mahdolliseksi suuremman liikkuvuuden innovatiivisessa ulottuvuudessa.¹⁴ Liz Stanley painottaa puolestaan *The auto/biographical I* teoksessaan, että elämäkerta sekä omaelämäkerta vetoavat todellisuuteen ollen silti taiteellisia yritelmiä, jotka valitsevat, muotoilevat ja tuottavat hyvin epäluonnollisen tuotteen.¹⁵ Maarit Leskelä-Kärki on samaa mieltä:

Lyhyesti sanottuna hermeneuttisen tekstin tulkinnan pyrkimyksenä on tekstin ymmärtäminen. Oletuksena ei kuitenkaan ole tekstin täydellinen, johonkin alkuperäiseen palautuva tulkinta, vaan rajallinen, aina tiettyihin tulkinnan kehyksiin sijoittuva ymmärtämisen prosessi. Tässä prosessissa on aina mahdollisuus myös uudenlaiseen tai toisenlaiseen tulkintaan.¹⁶

Tässä lyhyessä kiteytyksessä Leskelä-Kärki tuo esille ne asiat, joita itse pidän punaisena lankana artikkelissani sekä mikrohistoriassa yleensä. Uudenlainen ja toisenlainen tulkinta voi olla esimerkiksi juuri oman itsen ja omien muistojen kautta tapahtuvaa tulkintaa.

Henkilökohtainen kaipuu

Kaipuu mummolaan voi olla kaipuuta lapsuuteen, helppouteen, vastuuttomaan aikaan – kesiin, jotka kestivät ikuisesti sekä hiihto- ja syyslomiin, jolloin mummola tuntui maailman parhaalta lomanviettopaikalta. Yli kolmen tunnin automatka mummolaan oli niin pitkä, ettei se tuntunut loppuvan koskaan. Matkalla oli etappeja, joiden mukaan perheen pieninkin pystyi muistamaan, missä ollaan menossa: ”Tässä mutkassa pudotit Annika kerran kenkäsi, muistatkos? Onkohan se siellä vieläkin?” ”Tässä ajettiin jäniksen päälle ja piti hakea tuosta talosta isäntä lopettamaan se.” ”Tässä on nämä lähekkäin olevat talot. Ei ole enää pitkästi.”

Mitä menettäminen sitten on? Se on sitä kun ei voi viedä itselle läheistä ihmistä katsomaan sitä paikkaa ja niitä ihmisiä, joita silloin oli.

Viimeinen muistoni Rapon mummolasta ennen kuin uudet asukkaat muuttivat siihen, oli sääli Into-kissaa kohtaan. Se oli niin vanha, ettei sitä enää totutettu toiseen paikkaan vaan se lopetettiin pian papan kuoleman jälkeen. Joidenkin tietojen mukaan jo 15-vuotias Into ei ollut kuulema edes ihmetellyt vierailua eläinlääkärillä – kissa, joka ei ollut ennen käynyt autossa, saati eläinlääkärissä. Se ei kuulema edes liikahtanut kun eläinlääkäri pisti nukutuspiikin.

Viimeiset kerrat Rajalan mummolassa olivat kyllästettyjä äitini surulla – sillä tunteella, mikä syntyy kun lapsuudenkodin kaikki tavarat on lajiteltava, otettava talteen, vietävä roskikseen tai mahdutettava lasten sekä lastenlasten nykyisiin koteihin.

Minulla on omassa kodissani ikkunalla mummon kastelukannu, peltisiä jauhipurkkeja ja ne raitaiset maustesirottimet, joista mummon

kalakeittoon lisättiin aromisuolaa. Nukun mummolan lakanoissa: niissä raidallisissa ja kukikkaissa, joissa aina ennen mummolassa nukuin. Olohuoneen lattialla on enoni haitari, joka oli monta vuotta tyttöjen kamarissa ja jolla soitin epämääräisiä, pelottavan kuuloisia sointuja sinä iltana kun mummo vietiin ensimmäistä kertaa ambulanssilla sairaalaan. Edellisenä iltana olin ehdottanut mummolle, että valvoisimme koko yön laulamalla: ”Tää yö nyt ollaan vaan ja hengailtaan...” Olin kuin lapsi, joka ei tajunnut mummon olevan kipeä, joka ei tajunnut, että mummo voisi joskus kuolla. Hän kuoli haimasyöpään syksyllä 2006, 84-vuotiaana.

Rapon mummolasta minulla ei ole muuta konkreettista muistoesinettä kuin pappani mandoliini. Kukaan ei tiedä osasiko pappa soittaa sitä vai oliko se vain koriste. Löysin sen kerran komerosta, jonne veljeni oli minut teljennyt. Haluaisin kerran elämässäni kiivetä Rapon mummolan vintille, jonne minulla ei pienenä ollut mitään asiaa. Talon nykyinen omistaja kertoi, ettei ole käynyt siellä kertaakaan. Unelmissani löydän sieltä vanhoja kirjeitä, kirjoitettuja tunteita, elettyä elämää. Uskon, että siellä on ne hukassa olevat muistelmat, joita pappani sanotaan kirjoittaneen. Mummoni mukaan niissä ei ollut paljoakaan luettavaa. Silti niissä olisi jotain, jotakin papastani ja siitä elämästä, jota he elivät. Nyt vain arvailen ja rakennan itse omat muistoni, rakennan historiaa ja täytän itse tyhjät kohdat.

Anna Kortelaisen mukaan mikrohistorian tulee uskaltaa käyttää sanoja, jotka ilmaisevat tiedon ja elämän epävarmuutta: ”ehkä”, ”sanotaan”, ”luulen.”¹⁷ Kysyin artikkelini alussa onko hinku ja tunteikas ote oikea lähtökohta kirjoittamiselle. Kirjoitin myös, että ikävän ja kaipuun sekaisessa kirjoitustavassani näkyvät ne tunteet, jotka olisi aina hyvä pitää esillä kirjoittaessa. Miksi näin? Kirjoitan artikkelissani sekä pro gradu -tutkielmassani läheisistä ihmisistä ja tapahtumista. Tällainen läheisyys kohteen kanssa synnyttää tunteita ja tuo kirjoittajan tunteineen keskiöön. Mielestäni juuri tunteet herättävät halun tehdä kohteelleen oikeutta, toimia eettisesti. Tunteet herättävät ikään kuin halun hoivata kohdetta. Sukulaissuhde ei luonnollisestikaan ole välttämätön, sillä läheisen

suhteen voi solmia kohteeseen kuin kohteeseen. Kun haluaa tehdä kohteelle oikein, täytyykin käyttää sanoja ”ehkä”, ”luulen” ja ”sanotaan” sillä on valheellista pitää mahdollisia tapahtumia totuutena. Kirjoittamalla omat tunteet ja lähtökohdat avoinna, avautuu positio, josta käsin voi kirjoittaa epävarmaa, hapuilevaa ja tunteilevaa tekstiä. Tällaiset tunteet ja niiden ilmaukset eivät pelkästään väritä tekstiä vaan tekevät siitä myös monitasoista. Tieteellinen teksti muuttuu monitasoiseksi, kun kirjoittaja ottaa itsensä mukaan. Tekstistä tulee kahden eri maailman kohtaaminen: kohteen ja tulkitsijan. Kohteen ja tulkitsijan suhde tulee näkyviin. Juuri tämän suhteen esille ottaminen on taiteellisessa tutkimuksessa oleellisinta,¹⁸ eikä mielestäni pelkästään taiteellisessa tutkimuksessa, vaan missä tahansa tieteellisessä tutkimuksessa. Tunteiden ilmaisu tukee käsitystäni tieteellisen tekstin ja taiteellisen tulkinnan mahdollisesta samankaltaisuudesta: Siirrytään aikatasoista sekä maailmoista toiseen, kerrotaan omista tunteista suhteessa kohteeseen, omista kokemuksista, toiveista, ja samalla kerrotaan kohteesta sekä hänen toiveistaan. Poukkoillaan, tunnetaan ja kirjoitetaan.

Totuutta ei ole

En tahdo tuoda esille totuutta sillä sitä ei ole. Tässä tapauksessa on olemassa vain muistoni ja mielikuvani. Tässä julkaisussa myös esimerkiksi Eero Perungan *Latuja lapsuuteen* sekä Pälvi Rantalán *Mökki laidassa maantien on linnani mun* muodostuvat kirjoittajien omien tunnelmien ja muistojen ympärille. Nämä ovat yhtä tärkeitä seikkoja kuin mitkä tahansa johtolangat tai oletetut faktat. Pro gradu -tutkielmassani hahmottelen pappaan taiteen kautta, tässä artikkelissa kahta mummolaani sanallisten kuvausten kautta, hyvin subjektiivisesti. Yhteistä näille kahdelle tavalle tarkastella kohdetta on se, että molemmissa rakennetaan subjektiivinen kuva kohteesta. Näin tapahtuu aina kun teemme tulkintaa kohteesta mutta tässä tapauksessa minä itse olen kohteeni kanssa keskiössä,

tunteineni kaikkineen.

Tulkinta on maailman uudelleen muokkaamista ja muotoilua.¹⁹ Se voi olla myös metaforista uudelleenkuvaamista, jolloin tulkinnan ja alkuperäisen kohteen välinen suhde on sama kuin metaforan ja alkuperäisen kohteensa suhde.²⁰ Teemme kohteesta uudelleen muokatun kuvan – esimerkiksi tekstillä, kuvilla tai musiikilla – jolloin kertomamme ei välttämättä olekaan enää historiaa vaan nykypäivää ja itseämme osana sitä. Mikrohistoria antaa vapauden tällaiseen pienen ihmisen läheiseen tarkkailuun. Tärkeää ei ole se mitä ihmeellistä henkilö teki – riittää, että hän oli olemassa ja eli elämäänsä.

Viitteet

- 1 Kokotimummo tarkoittaa iso-mummoa. Sana/sanonta on todennäköisesti peräisin Karjalasta.
- 2 ks. esim. Leskelä-Kärki 2006, 22. Leskelä-Kärki kirjoittaa Krohnin kirjailijasisaruksista ja kontekstualisoi heidän elämänsä osaksi yleistä, muiden 1900-luvun alun kirjoittamisen alalla toimivien naisten toimintaa.
- 3 Leskelä-Kärki 2006.
- 4 Antti sekä Martta Rapo saivat tonttinsa seurakunnan lahjoituksena. He tulivat evakoina Karjalasta ja asettuivat loppujen loppuksi Alavudelle. Perheeseen kuuluvat Aili Martta Amalia o.s Kapanen, Antti Rapo sekä lapset Arvo Klemens, Niilo Armas, Mirja, Kirsti sekä Keijo
- 5 Elman äidin, Impi Myllymäki o.s. Selkämaa, veli Väinö pelkäsi itsekin kuolevansa keuhkotautiin. Tarinan mukaan hän joutui pelkonsa vuoksi mielisairaalaan ja teki myöhemmin itsemurhan.
- 6 Sudbury sijaitsee Ontariossa, Kanadassa. Kaupungissa asuu paljon suomalaisia.
- 7 ks. esim. Tuominen 2005, 9.
- 8 ks. esim. Kontio 2005, 102.
- 9 ks. esim. Zemon Davis 2001, vrt. Kortelainen 2002.
- 10 Tuominen 2005, 10.
- 11 Äitini muistaa edelleen tuon surullisen ja pelottavan illan.
- 12 Mummoni ja äitini ovat kertoneet minulle tapahtuneesta.
- 13 Mustasta kädestä tuli yleinen pelottelun aihe mummolassa. Tätini näki käden leikkiesään naapurin lasten kanssa yläkerrassa.
- 14 Kotkavirta 2000.
- 15 Stanley 1992, 43.
- 16 Leskelä-Kärki 2006, 79

- 17 Kortelainen 2002, 294
 18 Hannula, Suoranta, Vadén 2003, 46.
 19 Ks. esim. Kotkavirta 2000, 18.
 20 Bacon 2004, 327. ks. myös Ricoeur 2000.

Lähteet

Kirjallisuus:

- Bacon, Henry: Tulkitsemisen taito. Paul Ricoeurin kaksi hermeneutiikkaa. Teoksessa *Media-tutkimuksen vaeltava teoria*. Toim. Mörä, Tuomo; Salovaara-Moring, Inka & Valtonen, Sanna. Gaudeamus, Helsinki 2004.
- Hannula, Mika & Vadén Tere (toim.): *Otsikko uusiksi. Taiteellisen tutkimuksen suuntaviivat*. Eurooppalaisen filosofian Seura, Tampere 2003.
- Leskelä-Kärki, Maarit: *Kirjoittaen maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006.
- Levi, Giovanni: *Aineeton perintö*. Tutkijaliiton julkaisusarja 73, Helsinki 1992.
- Kaartinen, Marjo: Eettinen käänne. Hyvä ja oikea historia. Teoksessa *Historian kirjoittamisesta*. Toim. Kaartinen, Marjo & Korhonen, Anu. Turun yliopisto, Turku 2005.
- Kortelainen, Anna: *Virginie! Albert Edelfeltin rakastajattaren tarina*. Kustannusosakeyhtiö Tammi. Helsinki 2002.
- Kotkavirta, Jussi: Merkitys, tapahtuma ja suunnistautuminen. Paul Ricoeurin hermeneuttinen etiikka. *Kulttuurintutkimus* 17/2000.
- Kontio, Riitta: Uskon vahvasti, että tämän ”kiirastulen” jälkeen kaikki vielä valkenee. Annikki Kariniemen nuoruusvuodet Rovaniemellä 1930-luvun alussa. Teoksessa *Suuret herrat susia pienet herrat piruja. Kahdeksan näkökulmaa elettyyn elämään*. Toim. Autti, Mervi & Tuominen, Marja. Lapin yliopiston taiteiden tiedekunnan julkaisuja. Sarja C. Katsauksia ja puheenvuoroja 29, Rovaniemi 2005.
- Ricoeur, Paul: *Tulkinnan teoria. Diskurssi ja merkityksen lisä*. Tutkijaliitto, Helsinki 2000.
- Stanley, Liz: *The auto/biographical I*. Manchester University Press, Manchester 1992.
- Tuominen Marja: Lukijalle. Teoksessa *Suuret herrat susia pienet herrat piruja. Kahdeksan näkökulmaa elettyyn elämään*. Toim. Autti, Mervi & Tuominen, Marja. Lapin yliopiston taiteiden tiedekunnan julkaisuja. Sarja C. Katsauksia ja puheenvuoroja 29, Rovaniemi 2005.

9

Latuja lapsuuteen

Eero Perunka

Sotilaat ja siviilit Perunkajärvellä vuonna 1943. Kuvassa vasemmalta lähtien : Antti Lehtinen, Mikko Lehtinen, Airi Perunka, Liisa Tarsaranta, Eeva Vitikka, Vilho Vitikka, Kaino Kuoksa, Edith Roininen, Aatos Pääkkilä, Elma Vitikka, Heikki Perunka, Viola Kuoksa-Wave. Yksityiskokoelma.

Ovi on lyötävä lujasti kiinni, että se sulkeutuu oikeasti. Sen pitää oikein rämähtää. Oven jousimekanismi oli viimeistä huutoa kaksikymmentäluvulla, kun talo rakennettiin ja mummo tuli kylään. Nyt mummolan oven rullalukitsin on pienelle pojalle hieman hankala, mutta mielenkiintoinen. Kerran kovalla pakkasella minun kieleni tarttui siihen kiinni. Pihalla on valtava kinos. Se kasvaa siihen tuulten mukana joka talvi. Lumivuorestani minun on kiittäminen tuulia ja tuulten on täällä kiittäminen minun pappaani ja pappani pappaa.

Perungan talo sijaitsee niemessä, joka on vanhin asuttu paikka Perunkajärven kylässä. Täällä asui ihmisiä jo ennen kuin vanhatkaan muistavat. Perunganniemi on merkitty karttaan kivikautiseksi asuinpaikaksi ja näiden peltojen kuokkijat ovat löytäneet täältä kaikenlaista kivitavaraa ja siinä pientareella tovin hurrikasta ihmetelyään, viskanneet pois mokoman. Syvän kalaisan veden ympäröimänä Perunganniemi oli varmaankin turvallinen asuinpaikka. Edullinen se on ollut myös viljanviljelylle. Kun minun pappani Mikko ja hänen veljensä Matti kerran, tuuliin tuskaantuneina, utelivat isänsä eli ”äijin” intoa kaataa puusto niemen kaikilta sivuilta, oli tämä vastannut: ”Jos tet aiotta leipää syyyvä, niin hakatkaa nuot puut pois.”¹ Leipäviljan tuleentuminen varmistettiin hakkaamalla niemi melkein puuttomaksi ja sellaisena minäkin lapsuuteni Perunganniemen muistan. Niin, se sama tuuli, joka tämän kinoksen tähän keskelle neliön muotoista pihaa rakensi ja harvahkoissa nurkissa iljettävästi talvisin ujelsi, saattoi kuljettaa syksyisin lämpimän järvi-ilman pellolle ja jatkoi näin kasvukautta. Pienilmastoksihan sitä ehkä tämän päivän ihmiset kutsuisivat. Matti-sedän kerrotaan joskus kehaiseen: ”Meillä ne on Mikon kanssa jyvätkin kuin makkaroit.”² Että sellainen pienilmasto, ja jos järvikylän vanhimpaan asuinpaikkaan asettunut korvenraivaaja ei ehkä kokenut valinnan vaikeutta, niin toki hän tunsiperinteiset rakennuspaikan etsimisen konstit: ”Esi-isät valitsivat asuintontikseen paikan, joka viileänä syksynä höyrähti lämpimältä”, *Pienviljelijän Rakennusopas*³ muistuttaa vielä viisikymmentäluvulla.

Perunkajärvi on erämaakylä, vaikka ei ole niin kovin kaukana Ro-

vaniemeltä, linnuntietä vain hieman yli viisitoista kilometriä. Talviset ladut entisaikoina ja hevostiet sekä porokeinot, yli soiden ja aapojen, noudattelivat lähes tuota linnuntien rataa. Hiihtoladut olivat ennen tärkeimpiä kulkuväyliä järvikyliissä. Haastattelin ja pyysin eräitä Perunkajärven asukkaita kertomaan omat muistonsa lapsuuden hiihtoladuista ja talvisista kulkureiteistä. Kirjaan tässä mitä noiden latujen varsilta löytyi. Kylän talot sijaitsevat seitsemäntoista kilometriä pitkän, hyvin kapean, melkein pä jokimaisen Perunkajärven rantamilla. Matkaa vastakkaisella rannalla asuvaan naapuriin saattaa kertyä autolla kolmekymmentäviisi kilometriä. Edestakainen matka järven yli on noin kilometri. Nykyinen kulkuväylä kylästä suureen maailmaan, ja mutkittellee vanhaa 1920-luvulla valmistuneen kärrytien pohjaa, yli ja läpi asumattomien vaaramaisemien ja kohtaa asfaltin vasta kahdenkymmenen kilometrin kaartelun jälkeen Olkkajärvellä. Rovaniemelle tätä kautta on matkaa yli neljäkymmentä kilometriä.

Tuota ”hevospelissä ja käsivoimin” rakennettua kärrytietä marsi moderni kylään sota-aikana raudoitetuina saappain. Saksalaiset pitivät tykkylumisten puumenninkäisten reunustaman tieuran auki talvisinkin, vankileirinsä ja metsätyömaidensa huoltoon varten. Metsäteollisuus oli 1900-luvun alkupuolella löytänyt Perunkajärven ja sitä ympäröivät metsät ja pioneerihenkistä koneellista puunkorjuuta kokeiltiin Perunkajärvellä jo vuosina 1919–1921, kone- tai vaijerisavotan aikana.⁴ Moderni rytmitti päivän kellon ja kalenterin mukaan, erotuksena luonnonkierron ja säiden mukaan elämisestä. Uudet kulkuvälineet ja tieverkostot vaativat kuitenkin toimivan aurauskaluston. Aune ja Martti Lehtinen kertoivat käyneensä vihillä Rovaniemellä vuonna 1955 ja palanneensa takaisin Puistolaan taksikyödyllä tapaninpäivänä. Tien on täytyntä silloin olla auki. Minun nuorempi veljeni Olli taas on syntynyt vuoden 1959 maaliskuussa. Paluumatka synnytyssairaalaan Rovaniemeltä keskeytyi puolitiehen ja äiti yöpyi vauvansa kanssa metsätyömaan parakissa Silmälammilla. Kevään lumituisuuteksi oli sillä kertaa sulkenut tien Perunkajärvelle.

Mutta tässä minä seison vielä tumput suorina kuusikymmentälu-

vun neliönmuotoisella peräpohjalaispihalla ja minun pitää lähteä kotiin, äidin ja isän luo. Mummon luona olen nuori sankari ja nyt minua harmittaa tuo kotiinpaluu. Ehkä minun tunteessani on jotain samaa kuin naapurin Aunella hänen lapsuudessaan, neljäkymmentäluvulla. Haastattelin Aunea taannoin ja hän kuvaa tässä erästä ensimmäistä, aivan itse ja yksin tekemäänsä hiihtoretkeä. Aune Lehtinen⁵ on syntynyt 1938 ja tietää paljon elämästä Perunkajärvellä.

Aune: ja muistanhan mie suksila minun ensimmäisen reissun. Mie en ole ollu monen vuojen vanha. Perungan Hilman tykö.

Eero: Tuosta Perungan lahden yli?

Aune: Ja tiiäksie mikä sinne vei? Sinne vei Perungan Hilman antama rieskavoileipä!

Eero: Joo, mieki muistan ne rieskavoileivät!

Aune: Kuule se vei minut ja minusta tuntu että mie hihin aivan lophun saakka yksin ja se taival tuntu kovalta (Matkaa Puistolän talosta yli Perunganlahden Perungan taloon on noin 300 metriä).

Eero: Paniko se, tuota, peukalolla voita siihen rieskan päälle?

Aune: Jes! Mie olin tulosa siihen kohta, jes. Ja ko mie en lähtenyt kotia. Mie ootin sitä toista voileipää, niin se teki vielä senki ja sano että: "Lähe sie nyt veikkonen kotia, että äiti oottaa ennenko pimiä tullee". Peukalolla joo. Voi mie muistan miten me seisoima siinä pöyvän vieresä rinnakkain. Hän tuli siitä hellapuolelta ja mie kattoin vielä tällä lailla siunne lähen yli kotia.

Eero: Siittäähän näki niin hyvin. Vastatustenhan ne talot siinä on.

Aune: Joo pöytähän oli Puistolhan päin, justhin siinä ikkunan alla.

Eero: Siinä se on vieläki.

Perungan talo eli minun mummolani on peräpohjalainen maalaistalo, iso pirtti, kolme kamaria ja eteinen eli porstua. Keskellä pirttiä on valtavasti kokoinen leivinuuni, jossa on nurkalla piisi. Uunit eivät ole koskaan toimineet oikein hyvin ja sen sanottiin olevan kelvottoman muurarin vika. Hän tapasi pakinoida myöhemmin paikallislehdessämme. Siitä eteisestä, josta minä juuri äsken astuin lumiselle pihalle, pääsi myös kahverin eli kylmähuoneen kautta talon vintille, ja se oli minun aarreaittani. Valtavia kasoja vanhoja lehtiä. Pirtti oli oikeastaan olohuone, mutta sitä sanaa me emme tainneet käyttää Perunkajärvellä vielä kuusikymmentäluvulla. Minun mummolani pirtin ikkunasta, siitä pirtin pöydän äärestä, saattoi katsoa yli lahden Puistolaan ja odottaa naapurua kylään. Vielä minun lapsuudessani kuusikymmentäluvulla ihmiset kävivät vieraisilla naapurissa ja tapasivat toisiaan aivan ennalta ilmoittamatta. Mutta minunhan piti ehtiä kotiin, äiti odottaa.

Silloin kun Veikko-setä lähtee hakemaan postia, joka kannetaan minun kotiini saakka, niin silloin me hiihdämme kilpaa. Täällä kaikki hiihtävät kilpaa tai ainakin treenaavat. Minä saan aina olla Eero Mäntyranta, joka on tosi kova ja Veikko on tietysti Veikko Hakulinen⁶, joka on melko kova, mutta jo aika vanha. Setäkin sanoo olevansa jo ikämies ja hän on ollut sodassakin. Veikko on isän veli, poromies ja vanhapoika, mutta sodasta hän ei puhu, ei vaikka kuinka kyselen, murahtaa vain ja muutkin aikuiset miehet katsovat jotenkin vihaisesti puusta veistämäni Suomikonepistoolia. Sota-aika oli tuolloin kuusikymmentäluvulla, niin meille aina sanottiin, kovin kaukana takanapäin ja Kekkonen presidentti ja häntä meidän oli siunaaminen. Mummolan vintin lehdistä minä sen sodan vielä löydän. Kun setä ei ole kotona, minä raahaan niitä lehtiä vintiltä ja mummo lukee minulle kuuliaisesti Hakkapeliittaa⁷ soutuutoliiaan eli keinutuoliiaan välillä keinauttaen. Siinä lehdessä on tykin kuvia ja kaikkia jäätyneitä ukkoja hangessa, vihollisia tai ryssiä, mutta nekin ovat ihmisiä sanoo mummo, vanhan ihmisen jotenkin paljon ymmärtävällä äänellä.

Jos minä pienen pojan rajuudessaani liikaa siitä sodasta innostun, kertoo mummo veljestään, joka on siinä kuvassa mummon kamarin seinällä. Iso kuva, jossa on joukko nuoria miehiä, puoliksi siviileissä, mutta kiväärit mahtipontisesti tanassa. Matti-veli istuu siinä vasemmalla, kivääri rennosti polvella kuin linnustajalla. Hän oli ollut nuoren ja kauniin näköinen vielä arkussakin. Pieni sininen reikä vain otsassa. Sodassa ei saa nostaa päätä liian korkealle, muistuttaa mummo minua aina. Matti-veli oli siellä Lempäälässä mennyt kurkkimaan kiven takaa liian korkealta. Siihen oli sitten ryssä osunut, Mattia otsaan, kertoo mummo. Ajattelin, että se oli kuin se iso kivi siinä meidän talon vieressä, ja pidin pääni visusti alhaalla. Silloin joskus olivat nuo vuoden 1918 tapahtumat hiihtäneet kylästämme ohi reppuselkäisten miesten tiukoissa marssimuodostelmis- ja säilyivät vain kertomusten reunoilla, kuin viittauksina johonkin vieraaseen ja tuntemattomaan. Mummo, jonka syntymäkoti oli Tapionkylässä Ounasjokivarressa, oli vähän lähempänä sen ajan myllerrystä. Aika tapaa myllertää kiivaammin siellä, missä asuu enemmän ihmisiä ja siellä sen pyörteisiin myös helpommin joutuu. Mummon Matti-veli lähti hakemaan Rovaniemeltä varsalle lääkkeitä ja jäi sotaan.

Kiipeän sauvoihin tukien haarakäyntiä sen pienen tunturini harjalle pihalla ja annan suksien liukua ohi vinttikaivon navetan nurkan taitse, ja potkaisen vielä vauhtia yli pellon riihen sivuitse alas mäkeä. Suksien luisto loppuu aina juuri vanhan mustan riihen kohdalle. Vanhan riihen tuohikatto, jota myös malkakatoksi kutsutaan, on jo puoliksi sortunut ja oven lie tuuli vienyt joskus mukanaan. Avoimesta ovenreikästä saattaa nähdä riihen nokeentuneet mustat seinähirret. Tapion Aare⁸, jonka koululatu kulki tuon saman riihen sivuitse useaa talvea aikaisemmin, muistaa Matti-sedän kertoneen, että tuossa vanhassa riihessä kummittelee ja että sen riihen nimi on ”lakson riihi”, kun se on siellä mummolaa hieman alempana. Meillä on ollut kaksi riihtä viljan puintia varten, kolmekin jos lasketaan se kaikkein vanhin, se joka oli ollut asuinrakennuksenakin ja jossa isä sanoo papan⁹ syntyneen. Senkin riihen muistan vielä. Siinä oli seinähirsissä oven vieressä suuria koloja, niin kuin melkein

kaikissa rakennuksissa täällä niemessä. Ennen vanhaan suustaladattavilla luodikoilla pilkkaa ammuttaessa saattoi kierrättää sen lyijyn. Kaivaa seinästä puukolla ja valaa uusia kuulia. Kolme riihtä, eikös se ole kuin olisi nykypäivänä kolme traktoria talossa.

Minä en pelkää vanhaa riihtä, se on vaaraton. Toki minä tiedän monta muuta paikkaa, joissa kummittelee ja joita kannattaa pelätä aivan oikeasti ja pahin on se käyrä puu siellä toisen mummolatien varressa, mutta tämä on minun melkein oma latuni ja siitä riiheltä se jatkuu pellon laitaa ohi niiden pajupensaiden, joiden alle riekot taapertavat helminauhamaisia jälkiään ristiin rastiin. Niitä saattaa pysähtyä katselemaan ja nojata rytisauvoihin, joissa on isot sommat ja hyvältä maistuvat nahkaiset käsiremmit kupariniiteillä. Pellon takana latu nousee ja se on suuri haaste pienen pojan maailmassa. Lammasnutukan kohdalta saatan jo nähdä oman, Kaakkurinlahden takana valkoisena hohtavan kotitaloni. Ei se aivan minun oma latuni ollut, mutta ehkä minä olin sen ahkerin käyttäjä ja sillä ladulla minä taisin oppia hiihtämään.

Kaakkurinlahti on meidän oma matala sisämeremme, minun ja velipoikien ja suurien haukien. Nyt talvella kulkee latuni siitä ylitse suoraan kotitörmälle. Järvellä ladut kulkevat suoraan, niin ne on helppo löytää aina lumituiskun jälkeen. Setä opettaa minua kuinka tehdään suora latu, ja joskus minusta tuntuu, että hän on tavattoman pedantti ihminen. Enemmän käytetyt kulkureitit järvellä merkitään koivukepein ja niitä sanotaan tikkateiksi. Minun ladustani tulee usein hassun mutkikas, kuin ohi kulkevasta haaveesta. Kotitörmää kiivetessä täytyy taas vaihtaa haarakäyntiin, vaikka setä kyllä osaa hiihtää niin kuin kaikki poromiehet ja hirvenhiihtäjät, suoraan ja lipsumatta. Sellaisen tavan hiihtää osasivat vain ne, joiden hiihdolla oli tuhansien vuosien hiljainen tieto takanaan. Martti Lehtinen, jonka isä Lehtisen Janne oli ahkera ja arvostettu ketunpyytäjä, kertoo isänsä suksista:

Se oli lähösä ketunrautoja kokemhan ja voijellu ja laittanu net sukset siihen valambiksi rappusia vasten. Mie ajattelin että mie

kokkeilen niitä siinä pihala. Net oli niin liukhat, että mie en päässy niiltä sijoiltani. Nethän osas vanhat hihtaa niin, että se ei lipsunu. Sanovat, että se Perungan Mikkoki laitto niihin kalansuolet kesälä pohohjin. Se rasvas sillä pohojat.¹⁰

Hiihtäminen on vieläkin sellainen opeteltava tapa liikkua. Kun poikani oli jotakin viisi, me kävimme hiihtämässä Levin hiihtokeskuksessa. Siellä höyläladut ovat kuin entisaikojen rautatiet. Mikko oli jo oppinut hiihtämään ja me uskaltauduimme hieman kauemmaksi. Tulimme aika jyrkän mäen alle ja minä jo aavistelin että mitenkähän tässä käy. Puolessa välissä mäkeä mikään ei enää onnistunut ja niin Mikko suutuksissaan paiskoi hiihtovälineensä pitkin mäkeä, mutta itkemättä. Siihen tuli sitten muutamia tätejä ja he keräilivät meille avuksi varusteita sieltä mäen laidasta, autellen samalla Mikon ja hänen neuvottoman isänsä ylös mäen harjalle. Kiinnitettyään sukset jälleen ja tartuttuaan lujasti sauvoihin Mikko katsoi taakseen jyrkkään mäkeen ja tuumasi: ”Tätä se on miehen elämä”.

Entisajan metsäsukset olivat yli kaksi ja puoli metriä pitkät, veistetty ja höylätty koivupuusta. Niiden piti kantaa hiihtäjä laduttomien, asu-
mattomien taipaleiden halki ja yli pehmeän lumen, jota saattoi olla metrin syvyydeltä. Kestääkin sivakoiden piti, sillä aina ei tiennyt mitä vastaan tuli ja lumen alta nousi:

Huhtikuun kuluessa on seuroista ollut tullikäyttelyn alai-

Suoraan tullattuja:

.. . . .	127	kiloa.
.. . . .	7,137	"
.. . . .	2,727	"
.. . . .	1,863	"

Varastoonpantuja:

.. . . .	878	kiloa.
.. . . .	8,037	"

Varastoista otettuja:

.. . . .	8,246	kiloa.
.. . . .	38,685,5	"
.. . . .	452	"
.. . . .	914	"
.. . . .	7,317	"

ulun ruotsalaisen lyseon nja. Viisi vuotta on Oulun en lyseon reaalilinja nyt ollut aassa. Se kuten tunnettu elää kunnossa niiden maksujen nota ylläpitäjät tämän kaupungin oistuksen" harrastajat ovat sitou- uosittain uhraamaan sen yllä- i. Mutta nyt on takuusitou- kirjoittajista kai joitakin kuollut hää tehnyt konkurssinkin, koskapa ndelin, tämän kannatusrahaston teki eilenillalla kaupunginval- tyksmyksen, miten hänen on wä kuolin- ja konkurssipesien suh- o niistä ruvettava hakemaan suja. Kaupunki ei tosin ole isessa takauksessa siitä takaus- , jolla tämä linja on sallittu waffi, mutta kaupunginvaltuus- nika reaalilinjaa Oulun ruotsa- sseoon ovat olleet pyytämässä, kai walmolliset pitämään huolta, jut tulewat suoritetuiksi; sen ra Gandelin halusi kuulla heip- pidettään, ennenkun mihinlään ässä tapauksessa ryhtyisi. antiin, herra Forsmanin ehdo- pöydälle.

itäaputoimien keskusomitea ä on meille ilmoittanut jaa- staanottaa Rock Springin „Wa- be" nimiseltä raittiusseuralta ita seuranahtelmän kautta 1 p. uhtif. saadut 126 dollaria eli ttaa ja lähettäneensä 400 mf.

wäärään lähtyneen lääkärin kuulutuksen sijällestä. Lääkäri oli nimittäin kuulut- tanut saapuwansa määräraikana Niwies- kan kirkolle ja vastaanottawansa festi- klemariensa jairaita, mutta kuulutuksessa ei ollut sanaakaan mainittu erittäin rok- totautijista, saati käsketty heitä saapu- maan lääkärin puolelle. Seurokunnan pappi, kuulutuksen julkaisija, oli omasta puolestaan lausunut lääkärin saapuwan paikkafuntaan olletikin rokko-taudin täh- den ja siitä lieene kirjottaja tullut siihen määrään luuloonsa.

— **Sawantauti** on Mälkösen ty- lässä Restilässä wienyt jo toisenkin hen- kilön, talon emännän Wiisa Wäyrysen (Aution), hautoon.

— **Tulipalo.** Viime Huhtikuun 30 p. wasten yöllä paloi Rälwiällä Salt- bakassa talokkoalta Satriis Natilta tupa, talli ja nawaetta poroksi. Tulen luullaan päässeen irti lehnosta sawupiipusta. Na- kennukset oliwat wakuutetut kunnan palo- apuhytiössä. Pari vuotta sitten paloi samalta omistajalta sahamonkku.

— **Karhu kaadettu.** Viime Huhtikuun 11 päiwänä lähtiwät Nowanie- mellä Namman kylässä talokkoat Heikki Hermannin Kuollo eli Bojto ja Johan Rapo Berunka karhua etsimään. Karhu hyökkäsi pesästäan miesten ojaamatta odottaamaan ja päästen kantawalle han- gelle lähti lauffomaan enenkuita miehet kerkesiwät ampua. Mutta miehet lähti- wät hiitämään kiruusti perään ja ta- pawat otuksen noin neljän kilometrin päässä, jolloin karhu hyökkäsi heitä was- taan ja pääsi niin lähelle että sai pu- rasta Berungan siwaffaa. Berunka sai pöyhynsä ja laufasi otusta kylkeen. Karhu lähti vielä lauffomaan, mutta miehet mitä kerkesiwät myös perään. Noin neljä kilometriä taas ajettua säntäsi karhu ti- heästä metsästä miehiä kohden, mutta miehet kylästyneenä hiitämiseen antoi- wät karhun tulla noin kymmenen meet- rin päähän, jolloin molemmat miehistä laufasiwat otusta otsaan ja seuraus oli, että se paikalle lautui. Otus oli isointa lajia emäkarhu.

— **Sywin lupauwan näköisinä** tulewat ruuinlajot Restilässä esille talwen walfokisen waipan alta. Runhon waan seuroiksi suotuissa kesä, niin warmaan saa- taisiin niistä fiellä hywä jato.

Janne Sibeliuselle, runo, kirj — Eräs wenäläinen patrio- wuosi-jadan alusja (jatkoa ja 1 D. S. — J. S. Ersto, i kansja. — Runoilija J. S. (no, kirj. Newolan Juhani.

19:llä wuosi-jadalla, jota täht- jesta laisattu tuwa Wäinä piirrämästä lohi-padosta. — R tyhjiä, ojanfuluketta, ilmoituffie

Sitä paitse on tuwa Emil luonnotsesta jäätyhuoneen ot tuwa erään kalalajin omituise- tawasta.

— **„Wenäläiswihasta** jassa wenäläisessä luwewuemen on yhteiensä nimenä Suomi, Otetchejstwa" nimisessä lehdessä „separatistit" saawat tu kein Porwoon mitalla. Siinä tereitä ohjassia „wapauden Munien waisataan wanhaa wi- jän oikeudesta Suomeen, jota Wenäjän aseilla ja werellä. E ditaan, että paikalliset wenäli- tot jaisiwat oikeuden opettaa „ fia suomalaisia" tunnioittamao- tofunnan lafeja, josta alamati olleet 85 vuotta.

— **Yhä arwokkaita la- Suomen waltioarhistoll-** neuwojentesken Englo Chriistin perillisten puolesta on dof. I ping jättänyt Suomen waltioar- puolijataa kirjettä, jotta mini sihteeri kreimi Rob. Genr. olleshaan Suomen yliopiston t lerina, kirjoitti yliopiston fillo- rille waltioneuwoos Jr. Wilh. Kirjeet koskewat yhsinomaan asioita ja tuwanawat hywin fil ja katjantotapoja. — U. S.

— **Ruolut.** Tiistaina 1 gissä halwauksen Yhdyspanki laamanni Anders Johu b ä c l. Wainaja oli jontun a nut jairoana keuhkotuumeessa, jo paranemaan päin, kun ha- teli lopun hänen elämästään.

Laamanni Rubbäck oli hnt mesja 24 p. kesäkuuta 1826. waralääninlamveeriksi Kuopioo lääninlamveeriksi 1858. Wu

– **Karhu kaadettu.** *Wiime huhtikuun 11 päiwänä lähtivät Rowanieimellä Namman kylässä talokkaat Heikki Hermannin Kuoksa eli Posio ja Johan Aapo Perunka karhua etsimään. Karhu hyökkäsi pesästään miesten osaamatta odottaakaan ja päästen kantavalle hangelle lähti laukkomaan ennenkuin miehet kerki-sivät ampua. Mutta miehet lähtivät hiihtämään kiiruusti per-rään ja tavoittivat otuksen noin neljän kilometrin päästä, jolloin karhu hyökkäsi heitä vastaan ja pääsi niin lähelle että sai pu-raista Perungan sivakkaa. Perunka sai pyssynsä ja laukaisi otusta kylkeen. Karhu lähti vielä laukkomaan, mutta miehet mitä ker-kisiivät myös perään. Noin neljä kilometriä taas ajettua säntäsi karhu tiheästä metsiköstä miehiä kohden, mutta miehet kyllästy-neenä hiihtämiseen antoivat karhun tulla noin kymmenen met-rin päähän, jolloin molemmat miehistä laukoivat otusta otsaan ja seuraus oli, että se paikalle kaatui. Otus oli isointa lajia emä-karhu.¹¹*

Kaakkurissa on minun kotini. Täällä asui myös tuon lehtijutun Johan Aapo ja täällä asuvat minun isäni Heikki ja äitini Kaija, tai niin kuin Matti-sedän on tapana sanoa Kaisi-emäntä, mutta minusta se kuulosta hassulta. Täällä minun pitää syödä sipulikastiketta ja se on kauheaa, mutta sipulikastiketta pitää syödä. Siinä on yksi syy miksi minä aina pa-kenen suksilla tai jalan mummon luokse. Mummo laittaa minulle vaikka pottuvoita ja happamia särkiä. Happamat särjet olivat jonkinlainen lie-vempi versio Ruotsin surströmmingistä, ja kun tässä erään kerran jutut-tin Yrjänheikin Simoa, poromiestä joka oli nuorempana käynyt Perun-ganniemen mummolassani, oli hapankala ensimmäinen asia minkä hän mainitsi. Me olemme tainneet unohtaa koko ruokalajin Suomessa. Mi-nun makumuistini asettaa hapankalan heti katalonialaisen maalaisvuo-henjuuston rinnalle. Siihen jota saa vain siinä yhdessä kylässä, Pyrenei-den vuoriston juurella Ranskan puolella, mutta se on sitten eri juttu se.

Vanhan Perungan talosta Kaakkuriin on matkaa jotakin neljäsataa metriä ja latu kulkee suoraan talojen välillä niin kuin ladut aina ennen kulkivat, melkeinpä linnuntietä paikasta toiseen, talosta taloon tai yli järvenselkien ja läpi erämaisten metsien, kairojen kuten täällä sanotaan, kylästä kylään. Tästä meidän Kaakkuristamme latu tai useimmiten hevos-tie jatkui Kumpulaan ja sinne oli jo puoli kilometriä matkaa. Tuon reitin Aune Lehtinen matkasi vuoden 1945 keväällä hieman erikoisella tavalla, ja hän oli paluumatkalla Ruotsista.¹²

Aune: Mie olen kysynyt tältä Martilta, että miten me tulimme evakosta. Se oli helemi- tai maaliskuu. Niin kuvittele, mie en muista mistä tulthin Kumpulhan. Se on ollu neljäkymmentäviis kevättalvella.

Martti: (Aunen puoliso): Nammasta met lähimä.

Aune: Olthin yö Kumpulasa. Niin seuraavana päivänä tulthin Perungan Hiliman luokse, se väli. Mie istuin Tervon Unton repun päällä, hän hihti. Mie ole sanonu, että miehän olin siinä seittemän tai kuus ja puoli vuotias, niin kai minun on pitäny olla pieni ja laiha, ko mie olin sielä repun päällä koko ajan ja ihiminen jakso hiihtää. Se oli Tervon Unton suuri reppu ja mie tiiän, että jostaki mie pijätin kiini koko ajan. Ja Hiliman pihala minut puotethin pois ja aivan niin kuin filmi katkiais, mutta sen tiiän että me siinä yövythin usiampi yö ja äiti (Saima Perunka) kävi lämmittämäsä pirttiä (Puistolassa) ja se on ollu kevättalavi. Enkä mie tiiä mistä met tulthin sinne Kumpulhan.

Martti: No ko mie tiiän, ko Nammasta oli hevostie Perunkhan, ko Ylipääsä oli jo savotta. Niin sitä pitkin met olema tullu.

Eero: Niin ne oli jatkanu sitä saksalaisten savottaa Ylipääsä.

Martti: Niin, se oli Veitsiluodon savotta.¹³

Ylipää on Perunkajärven pohjoispää, joka tuolloin ja vielä pitkälle kaksituhattaluvulle työntyi asumattomana kauas erämaahan, kunnes valtiollinen puunhankintayhtiö löysi sen ja myi rannat loma-asuntotonteiksi. Saksalaisilla oli Ylipäässä sodan aikana vankileiri.¹⁴ Venäläiset sotavangit kaatoivat siellä puita Veitsiluoto Oy:lle. Martti Lehtinen on syntynyt 1932 ja Aunea hieman vanhempana muistaa paluun ensimmäiseltä ulkomaanmatkalta hevostietä pitkin, läpi kairan takaisin kylään. Kenties miesten ja poikien muistiin ovat hevostiet ja niiden reitit muutenkin painuneet paremmin.

Talven kestänyt pakolaisuus naapurimaassa Ruotsissa on tuolle sukupolvelle mieliin painunut kokemus. Koko kylän siviiliväestö evakuoitiin syksyllä 1944 pääasiassa Pohjois-Ruotsiin, karjoinensa kaikkineensa. Vain porot saivat jäädä metsiin. Pakolaisuus, tai evakko aika niin kuin sitä täällä nimitetään, oli epätietoisuuden aikaa. Lähdön tunnelmia ja tapahtumia syksyllä 1944 kuvaa Perunkajärveltä kotoisin oleva Viola Kuoksa (myöhemmin Kuoksa-Wave) evakkotaipaleella kirjoittamassaan kirjassa *Kotipirtti näin*:

Suoma naurahti ja lähti aika kyytiä menemään ja pojat juoksivat perässä. Jonkin ajan kuluttua huusi järven takana venettä jo viestintuoja, joka tuli naapurikylästä. Hän toi kyläpäällikölle kirjeen, jossa oli tarkoin selitetty, mihin toimenpiteisiin oli ryhdyttävä väestön ja karjan kuljettamiseksi. Koko Karhujärven kylä oli säikähtänyt. Lapset huusivat niin että toisiin taloihin kuului, naiset juoksivat edestakaisin ja koirat haukkuivat. Veneitä alkoi liikkua järvellä ja soutajat riuhtoivat kaikin voimin.¹⁵

Kotipirtti -kirjan fiktiiviseen Karhujärven kylään asettuvassa kuvauksessa on ehkä viitteitä pakolaisuuden olemuksesta: epätietoisuudesta ja sekasorrosta. Heikki Perunka kertoo, että tuolle ajalle ominainen piirre oli ”epätietoisuus mahdollisesta paluusta kotiseudulle”.¹⁶

Näiden ihmisten sielu oli kasvanut kävellessä, soutuessa ja hiihtäessä. Matti-setä se aina muisteli sitä Heiskarin-äijää:

Se oli joku Heiskarin-äijä tuolta Ounasjokivarresta hihtanu sujen peräsä monta vuorokautta, niin kauon että sillä oli tullu itteläki oikia sujen näläkä ja sen oli äijän häätyny lähtiä kotijhansa. Sielä oli ollu taloki siinä välilä josaki kyläsä, mutta se oli ajatellu että hällä on niin kova näläkä, että jos hän sinne mennee niin hän syö sen talorievun kylmilhen .¹⁷

Aina oli olemassa vaihtoehtoja sille, mitä kautta kuljit, ja paljon merkitsi myös se, millainen oli sää ja millainen oli lumi. Saatoit vaihtaa kulku-reittiäsi matkan varrella, jos vaikka järvet olivat vesillä, ja kulkea vaarojen yli.

Kirkkotie tai Poikajärven tie, niin kuin minun isäni sitä kutsuu, kulki Puistolan pihan läpi ja Pulkkavaaran hännän yli sieltä Toramon laitaa Poikajärveen ja Norvajärvelle ja siitä Saarenkylän kautta Rovaniemen kauppalaan.¹⁸ Poikajärven reittiä pidettiin niin tärkeänä, että siltä raivattiin metsää ja auottiin tieuria. Hiihtäjä tai hevosmies saattoi käyttää myös järvi-reittiä, joka kulki linjaa Perunkajärvi-Kalliojärvi-Kaitajärvi-IsoToramo-PikkuToramo- Kolmiloppinen-Poikajärvi-Norvajärvi-Rovaniemi.¹⁹

Matkan taitumisesta Heikki Perunka kertoo seuraavan tarinan: ”Se oli se vanha Heikki, se minun isän isä, lähteny härjälä täältä Perungasta jo illan puolela, ja ko se oli tullu Saarenkylhän, niin sielä oli vasta alettu laittamhan valakiaa lamphun.”²⁰ Tarinoiden takaa ei aina löydy pelkkää kehua hyvästä ajoporosta, vaan kelikin on saattanut olla sillä kertaa hyvä. Oli muitakin ja vielä enemmän käytettyjä reittejä, jotka liittivät kylän muuhun maalimaan. Yksi reitti kulki Perunkajokivartta alas Vikajärvelle ja siellä Mommon tai Vilppolan taloon.²¹ Taloissa saattoi odottaa linjantai postiautoa. Kesäreitti päätien varteen lähti järven keskivaiheilta Nammanlietteeltä ja kulki polkua ja pitkospuita Yli-Nampaan ja Naskutta-

javaarassa oli puolivälin paalu.²² Talvisin ja ennen Rovaniemi–Sodankylä tien valmistumista nuo kulkureitit saattoivat olla osa suurempaa kulki-reittien verkostoa. ”Niitä on kulukenu ihmisiä Iivalhon asti tätä kautta”, isäni kertoo Matti-sedän muistelleen.

Eivät vain miehet ja pojat kulkeneet hevosilla yli kairojen. Aune Lehtinen kuvaa tässä, kuinka hän aivan nuorena sodan jälkeen kävi heiniä talon suoniityltä:

*Niin ja ne heinät sieltä Säynäjästäki. Ensin ajethin yksi tie umpis-
hen ja sitte piti aijaa yhtä perrää ne heinät. Niin ko Rytilammis-
taki. Puistolat teki sieltä heinän. Sieltähän ajethin paljon heiniä.
Janne Tapiosta menthin, siitä sitte kairan läpi. Mie olin jota-
ki kaks kolmetoista, ko mie hain yksin heinähäkin Rytilammis-
ta. Aaro anto sen hevosen sen Pokun, ko se oli kova juoksemhan.
Mie otin heinähäkin sieltä ja olihan se lujasa. Ei se varmhan ollu
kovin hyvin poljettu se heinähäkki. Lähin takasin ja Aaro oli sa-
nonu, että Sulanojan varressa syötä hevosta. Mutta se hevone pele-
käs niin että se ei syöny yhthän. Se oli aivan tämmönen näin. Sie-
lähän oli varmasti joku elukka. Hevonen oli täysin vauhko eikä
syöny. Miehän lähin ja annoi sen sitte juossa ko se oli semmonen,
että se tykkäs nulukata. Se Poku oli semmonen. Ko mie tulín sit-
te Janne Tapijhon, niin Janne oli siinä pihala ja sano että olep-
pa tainnu juoksuttaa ko tulit niin nopiaa. Mie sanoin että Aaro
käski.*

*Ja sitte ko mie tulín kotia. Mie olen sanonu tälle Martilekki, että
sitten ko mie tulín kotia, niin nehän laitethin kesänavethan net
heinät ja mie muistan että mulla ei ollu kethän kavaria. Ko mie
jotaki söin, niin mie sitte illan pimiäsä sen heinähäkin laitoin
vielä sinne navethan. Ja sehän oli matala se ovi. Olisko ollu niin,
että Hille oli armeijasa ja Aaron täyty olla josaki.*

- Eero: Niin, se oli aivan sinun voimila se tallous sillon.*
- Aune: Niin, mie laitoin sen heinäähäkin vielä sinne navethan. Mutta en mie siitä juuri muistakhan. Sehän oli niin hauska ko Tapionjanne sano, että ... Mutta ko mie ajattelen sitä hevosta, että ko me Aaron kans kävimä ennen kahela hevosela ja syötimä hevoset siinä Sulanojan varresa, niin hevoset söi niin hyvin. Mutta sitte ko mie olin, niin Poku ei syöny ja se oli aivan vauhko, se hevoenen. Miehän lähin, miehän rupesi pelekäämhän itteki.*
- Eero: Niin saattohan siinä joku olla, joku elukka.*
- Aune: Kyllähän sen jonku vaistos siinä. Sehän saatto olla joku. Vaikka puusa mitä mie en nähäny.*
- Eero: Joo, sehän vaistoa elukka sata kertaa enemmän ko ihmisen.*
- Aune: Joo kyllä se.*
- Eero: Sehän on se Sulanojan varsi semmon, vaikia paikka kuljettaa poroa vieläki. Tiiä vaikka olisivat samat elukat ko silloinki. Tai manolaiset.*
- Aune: Joo, tai manolaiset.²³*

Lyhyen mutta intensiivisen kasvukauden aikana oli kaikki se syötäväksi kelpaava rehu, mitä metsistä ja vainioilta löytyi, kerättävä talteen. Luonnonheinä ja vetisillä joen- ja puronvarsilla kasvava järvikorte olivat luonnonmukainen karjanrehu, ja suoniityt toimivat aina kuusikymmentäluvulle saakka tärkeänä rehun lähteenä ja niitä arvostettiin.

Kotini vieressä, melkein siinä pihalla, on tosi iso kivi. Sitten kun lautanen on syöty tyhjäksi, minä saan mennä mäkeen ja sen kiven päältä voi ottaa vauhtia. Antaa suksien liukua kohti linkkaa ja ponnistaa ilmojen teille myöhäiseen valoisaan kevättiltaan kotkan lailla kuin Veikko Kankkonen²⁴, ja ne muut. Pekka Tiilikainen²⁵ selostaa ja kansa hurraa, kunnes villatumput on niin läpimärät, että äiti huutaa heti sisälle. Yht-

äkkiä minun tulee kylmä ja palelen niin että nenä on sinisenä kuin pipo, jossa on yksi valkoinen raita ja samanvärinen tupsu. Se siirtolohkare mokoma, siinä pihan perällä, kehtaa yhä muistuttaa minua lapsuuteni suuresta murheen päivästä, kun isän kaupungista tuoma sininen sukki katkeaa jo ensimmäisenä iltana ja ensimmäisessä hypyssä. Minä hyppään ja jotenkin se uutuutetaan kiiltävä kaupansuksi lipeää ladulta ja poikki se vain on, poikki mikä poikki. Minä istun kiven takana, niin kauan että joku tulee hakemaan ja tarjoaa kaakaota. Se pelti ja ne naulat siinä isän korjaamassa sinisessä puusuksessa olivat punaiset ja se on yhä tuolla vanhan halkoliiterin orsien päällä. Siellä on useita parittomia puusuksia. Mikä murheen määrä.

Kerran muistan eksyneeni pellon takametsään ja itkeneeni. Kai minut sieltäkin joku on pois hakenut, mutta sipulikastike ajoi minut aina uudestaan mummon luokse. Joskus, aika useinkin, valitsin toisen pakoreitini, sen saman jota kuljettiin kesällä, ja siinä oli usein hevosen ja reen jälki. Se oli se vanha käretytie jota saattoi kesällä ajaa vaikka autolla, ja talvellakin siinä oli enemmän liikkujia. Ne Perunganniemen vanhat rakennukset, ladot, riihet ja halkovajat olivat kaikki harmaita hirsirakennuksia. Minä en pelännyt niitä – koska jotenkin se vain oli niin. Siinä sen oikean mummolantien varrella oli kuitenkin käyrä puu, sellainen vain pieni männyn käppyrä, joka oli minun viholliseni. Pelkäsin sitä kuin jotakin aivan kauhean vaarallista nykyistä avaruuden hirviötä ja joka kerta kun hiihdin siitä ohi minun piti sulkea silmäni, ettei se puu tullut kovin lähelle ja kuljin nopeasti sen ohi. Se ei ollut kovin iso puu, mutta tosi vaarallinen ja sen jälkeen tultiin aika tiheään, joskus iltaisin synkkäänkin metsään, mutta pahin oli jo ohi. Tummana järven lumista pintaa vasten rannalla kyyhöttävä matala ja pitkä venehuone tuntui jo melkein kotoiselta. Siellä sisällä säilytettiin isoja nuottaverkkoja ja valtavaa nuotavenettä. Venehuoneen kohtaloksi meinasi muodostua ennenaikainen tuho, kun me serkun kanssa rakensimme sen maalattialle nuotion ja heitimme laatikollisen yhdeksänmillisiä Ukko-Mauserin panoksia tuleen. Myöhemmin venehuoneesta tehtiin halkoja. Silloin minun lapsuudessa-

ni löytyi vielä helposti sodassa ampumatta jäänyttä rojua, vinteiltä ja makasiinien lattioiden alta. Taitavat kutsua sitä nykyisin militariaksi.

Edustiko tuo pieni käkkyrämänty minulle sitä kaikkein pelottavinta menneisyyden peikkojen hallitsematonta satumaailmaa, manolaisineen ja kaikkineen? Oliko se minun henkilökohtainen moderni angstini vanhaa monimuotoista luonnonmetsää kohtaan? Koinko minä, moderneine ympäristökäsityksineni, sitä samaa pelkoa, mitä kokivat roomalaiset vain kaksituhatta vuotta aikaisemmin, ylitettyään Alpit? Olikohan minulla koskaan mitään viemistä mummolle – joskus ehkä posti. Siinä uuden riihen kohdalla, jossa tati kerran sanoi että hän hirttäisi itsensä, jos hänen vielä pitäisi mennä riiheen töihin, siinä saattoi vielä lisätä vauhtia, ja mummolan ja kaikki ne niemen harmaat vanhat talot saavutti jo melkein vain liukumalla.

Viisi-, kuusi-, seitsemän- ja kahdeksankymmentäluvulla kylää ympäröivät luonnonmetsät hakattiin ja vaarankyljet aurattiin. Oli sotakorvaukset ja jälleenrakennus, oli pankkikriisit ja UMTS-kaupat, niin me olemme sen itsellemme selittäneet. Ei ole syytä väittää, etteikö maailmankuvamme olisi avartunut, nyt kun ympäristömme on noista seitsemänkymmenluvun Otto Dixin²⁶ kuvien maisemista hiljalleen muuttuneet yksitoikkoisiksi puupelloiksi, niin kuin muuallakin Suomessa. Jollakin tavalla nuo maisemaa avartaneet toimenpiteet ovat tuoneet kylää lähemmäksi muuta maailmaa ja sen menoa.

Jokatalvinen latuni mummolaan oli tärkeä, ehkä tärkein, kulkuväylä minun lapsuuteni maailmassa, ja samalla se oli pieni osa sitä haarautuvien latujen ja polkujen labyrinttia, joka risteili kylässä ja jatkui sitten ulos maailmaan tai toi sieltä takaisin kylään. Entisaikojen lappilainen elämänmuoto, kutsuttakoon sitä nyt vaikka luonnonmukaiseksi, ei ole jättänyt paljon jälkiä itsestään. Päivittäinen käyttötavara oli vähäistä ja se on kompostoitunut hyvin. Useat tuon ajan merkit ovat kohta kuin menneen talven lumia. Niin tuo, itsepintaisesti mieleen palaava muisto ”mummon peukalovoileivästä.” Onko se ehkä yksi sellainen merkki.

Viitteet

- 1 Heikki Perungan haastattelu 25.11.2008.
- 2 Heikki Perungan haastattelu 25.11.2008.
- 3 Siikonen 1951
- 4 Oinas ja Kuoksa 1945.
- 5 Aune Lehtisen haastattelu 12.02.2009.
- 6 Eero Mäntyrinta ja Veikko Hakulinen ”Haku-Veikko”, suomalaisia hiihtäjiä 1950- ja 1960-luvulla.
- 7 Hakkapeliitta oli Suomen Suojeluskuntajärjestön lehti ja ilmestyi vuosien 1926 ja 1944 välisenä aikana. Lehti lakkautettiin Suojeluskuntajärjestön myötä.
- 8 Aare Tapion haastattelu 27.11.2008.
- 9 Mikko Perunka 1875-1953, ”Matti-setä” on hänen veljensä, isäni Heikki Perungan (1928-), setä.
- 10 Martti Lehtisen haastattelu 12.02.2009.
- 11 Johan Aapo Perunka on Mikko Perungan veli, HISTORIALLINEN SANOMALEHTI-TIKIRJASTO <http://digi.lib.helsinki.fi/sanomalehti/>, lehtijuttu on 05.05.1893 Kaiku nro. 53 sivu 3.
- 12 Aune Lehtisen haastattelu 12.02.2009.
- 13 Martti Lehtisen haastattelu 12.02.2009.
- 14 En ole löytänyt tietoja näiden Perunkajärven leirien vankimääristä. Leirit olivat ilmeisesti organisaatio Todtin leirejä.
- 15 Kuoksa 1945.
- 16 Heikki Perungan haastattelu 25.11.2008.
- 17 Heikki Perungan haastattelu 25.11.2008.
- 18 Heikki Perungan haastattelu 25.11.2008.
- 19 Heikki Perungan haastattelu 25.11.2008
- 20 Heikki Perungan haastattelu 25.11.2008.
- 21 Liisa Salmisen ja Esko Tarsarannan haastattelu 14.02.2009.
- 22 Eetu Tervon haastattelu 10.12.2008.
- 23 Aune Lehtisen haastattelu 12.02.2009.
- 24 Veikko Kankkonen, suomalainen mäkihyppääjä 1960-luvulla.
- 25 Pekka Tiilikainen, suomalainen urheiluselostaja .
- 26 Otto Dix, (2. 12.1891–25. 7.1969) oli saksalainen taidemaalari, joka on tunnettu varsinkin sodan kauhujen kuvaajana. Dixin järkyttävät sotakuvaukset olivat jyrkässä ristiriidassa Adolf Hitlerin militaristisen arvomaailman kanssa. Hitlerin vuonna 1933 tapahtuneen valtaannousun jälkeen Dixin sallittiin maalata vain harmittomia maisemakuvia.

Lähteet

Haastattelut

Aare Tapio. Perunkajärvellä 27.11.2008. Haastattelija Eero Perunka.
Aune Lehtinen. Perunkajärvellä 12.02.2009. Haastattelija Eero Perunka.
Eetu Tervo. Perunkajärvellä 10.12.2008. Haastattelija Eero Perunka.
Esko Tarsaranta, Perunkajärvellä 14.02.2009. Haastattelija Eero Perunka.
Heikki Perunka. Perunkajärvellä 25.11.2008. Haastattelija Eero Perunka.
Liisa Salminen. Perunkajärvellä 14.02.2009. Haastattelija Eero Perunka.
Matti Lehtinen. Perunkajärvellä 12.02.2009. Haastattelija Eero Perunka.

Verkko­lähteet

HISTORIALLINEN SANOMALEHTIKIRJASTO <http://digi.lib.helsinki.fi/sanomalehti/>
05.05.1893 Kaiku nro. 53 sivu 3.

Kirjallisuus

Kuoksa, Sylvi: *PERUNKAJÄRVI Meidän kylämme. Perunkajärven kylähistoria*(moniste)
Kuoksa, Viola: *Kotipirtti*. Yhteiskirjapaino Osakeyhtiö, Helsinki 1945.
Oinas, Tapani: *Perunkajärven vaijerisavotta 1919-1921*.
Siikonen, Heikki: *Pienviljelijän rakennusopas*. Maatalousseurojen keskusliiton julkaisu No 236, Lahti 1951.